

“İki günü birbirine eşit olan aldanmıştır.”

Hat: Hüseyin Kutlu

TDV-İSTANBUL
MÜFTÜLÜĞÜ DERGİSİ

TÜRKİYE DİYANET VAKFI
İSTANBUL ŞUBESİ ADINA
İMTİYAZ SAHİBİ VE YAYIN
YÖNETMENİ (SORUMLU)
Prof. Dr. Hasan Kâmil YILMAZ

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ ve
YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Muteber Gülsefa UYGUR

EDİTÖR
Kâmil BÜYÜKER
kamilbuyuker@gmail.com
istanbul.dergi@diyanet.gov.tr

YAYIN KURULU
Fatma BAYRAM
F. Hilâl FERİŞATOĞLU
Fulya İBANOĞLU
Halime YILDIZ
Mehmet YÜKSEL
Meral GÜNEL

TASHİH
F. Hilâl FERİŞATOĞLU

KAPAK RESMİ
Takiyyüddin Maruf gözlem
yaparken (Şemâilnâme)

ARKA KAPAK RESMİ
Koyun-kuşak saati
Osmanlı Hicri 1114
Topkapı Sarayı Saat
Koleksiyonu

ANKARA TEMSİLCİSİ
Muhammed Kâmil YAYKAN
Diyanet İşleri Başkanlığı
0537 677 07 77

GRAFİK-TAŞARIM
Bora NEBİOĞLU
0551 120 18 60

WEB
istanbul.diyanet.gov.tr

BASIM YERİ ve TARİHİ
TDV Yay. Matbaası
Serhat Mah. 1256. Sokak No: 11
Ostim Yenimahalle/ANKARA
Tel: 0312 354 91 31

İDARE YERİ
İstanbul Müftülüğü Ek Binası
Molla Fenari Mah. Vezirhan Cad.
Çemberlitaş-Fatih/İSTANBUL
0212 526 16 80 / 14-15
0505 314 69 78

YAYIN TÜRÜ
Yerel-Sürelî

DAĞITIM
İsmail KORKMAZ
TDV Yay. Mat. ve Tic. İşl.
İstanbul Fatih Kitabevi
Akşemseddin Mah. Akdeniz Cad.
No: 109 Fatih/İstanbul
0 212 621 80 17

Yayınlanan yazıların hukuki-bilimsel
sorumluluğu yazarlara aittir. Kaynak
gösterilmeden alıntı yapılamaz.

Hayat bir “ân”dan ibarettir. Dünle beraber herşey giderken, yarına dair bir şeyler yapmaya/söylemeye garantimiz yokken, bizler içinde yaşadığımız “ân”dan sorumluyuz. O yüzden eski (meyen) tabirle dosyamıza “İbnü'l Vakt” dedik. İbnü'l Vakt yani “ân”ın çocuğu olmak.

Din ve Hayat Dergisi hepsini aslında “ân”ın içerisinde değerlendirebileceğimiz ve adına vakit, saat, dehr, zaman, ân-ı daim dediğimiz kavramlarla da ifade edilen bir dosya hazırladı. Alaturka-alafranga, geçmiş-gelecek, uzun-kısa zamanlardan geçtik/geçiyoruz. Şimdi “ân” a sözün değme “zaman”ı.

Dosyamız İstanbul Müftümüz Prof. Dr. Hasan Kâmil Yılmaz Hocamızın “İbnü'l Vakt Olmak” ya da “Ân'ı Yaşamak” yazısı ile başlıyor. Kur'an'da farklı kelime ve kavramlarla ifade edilen “zaman” mefhumunu “Kur'an'da Zaman” yazısı ile Prof. Dr. Faiz Kalın değerlendiriyor. Efendimiz (s.a.v.) zamanı ve Efendimiz'in zaman yönetimi iki ayrı yazıya konu oldu. Yazıları Yrd. Doç. Dr. Fatmatüzzehra Kamacı ve Rukiye Aydoğdu Demir kaleme aldılar. “Klasik İslâm Düşüncesinde Zamanın Hakikati Meselesi”ni Fahreddin Râzî, Dâvûd el-Kayserî ve İbn Arabî gibi önemli isimlerin eserleri üzerinden değerlendiren yazıyı ise Muhammed Yetim kaleme aldı. Zaman değişmesi ile ahkâm değişir mi sorusuna cevap bulacağımız yazıyı ise Prof. Dr. Mehmet Erdoğan'ın kaleminden okuyacaksınız. Zaman'ı ve zamanda sürekliliği ifade eden bir başka kavram ise “ân-ı daim”. Köklü irfan geleneğimizin zengin kavramlarından olan “ân-ı daim” yazısını Prof. Dr. Mustafa Kara yazdı. “Toplumun Ruhunu Anlamada Zamanın Önemi” yazısını Prof. Dr. Ejder Okumuş kaleme alırken, zamane gençliğinin içinden geçtiği koridoru ise Erol Erdoğan'ın değerlendirmeleri ile okuyacaksınız. Yine içinde yaşadığı zamanın çarpıklıklarına başkaldırıp, mağara ile sembolize edilen tevhid evine sığınan Ashab-ı Kehf'in “uzun” hikâyesini Yrd. Doç. Dr. Zehra Gözütok Tamdoğan dergimiz için kaleme aldı. Beşir Ayvazoğlu bizleri edebiyatçılarımızla zamanda yolculuğa çıkarırken, Şule Gürbüz de zamanın felsefesi üzerine bir yazı ile dergimize katkı sundular.

Bu sayımızda düne dair II. Abdülhamid Dönemi Saat Kuleleri, Muvakkithâneler, Osmanlı'da zamanı tayin eden araçlar farklı yazı ve yazarlara konu oldular.

Yine bu sayımızda eski Diyanet İşleri Başkanımız Lütfi Doğan ile zamanda yolculuk yaptık. Prof. Dr. Mahmut Erol Kılıç ile de irfan geleneğimizin penceresinden zamanı konuştuk.

“İbnü'l vakt” dosyası ile hem bir kavramı yeniden ihya etmiş hem de “zaman” a karşı duruşumuzu ve sorumluklarımızı hatırlamış/hatırlatmış oluyoruz.

Din, tasavvuf, tarih, sanat, edebiyat yüklü “ibnü'l vakt” sayımızla sizleri başbaşa bırakırken, Rabbimizden vakitlerimizi bereketli kılmasını niyaz ediyorum.

8	20	46
50	64	78
4	14	23
28	30	35
40	56	61
68	74	84
90	94	96
101	109	114
117	120	124
128	133	

“Öyleyse, bir işi bitirince diğerine koyul. Ancak Rabbine yönel ve yalvar.” (İnşirah 94/ 7-8)

Hat: Aydın Köse

İBNÜ'L-VAKT OLMAK YA DA "ÂN" I YAŞAMAK

Prof. Dr. Hasan Kâmil YILMAZ
İstanbul Müftüsü

Zaman, varlık âleminin hızla akıp giden en büyük değeridir. İnsanı ezeliyetten ebediyete; yâni zaman ötesi ufka taşır zaman. Zaman âlemin varoluşundan sona erişine kadar; geçmiş, gelecek ve ikisi arasındaki “ân”lardan ibarettir.

Zaman; dehr, vakt ve ân gibi kavramlarla da ifâde edilir. İnsana verilen ömür sermayesi, ister nefeslerle sınırlı olsun, isterse vakitle belirlenmiş olsun, zaman idrâkinin cereyan ettiği en önemli alandır. İnsan, hayatı bir zaman ve vakit ölçüsü ile idrak etmektedir. Bu yüzden hayat, zamanı kullanma ve değerlendirme ameliyesi sayılabilir.

İnsan, bilincine erdiği andan itibaren elinden süratle kaçarak fanilik tarafına doğru akıp giden zamanı kalıcı şeylerle donatma çabasındadır. Çünkü insan bilir ki kendisi için zaman, belirli ama bilinmeyen bir dilimden ibarettir. Bu yüzden zamanın boşa harcanması ya da menfilik girdâbında zâyi edilmesi en büyük hüsrandır. İslâmî telâkkîde boş zaman yoktur. Nitekim Allah Teâlâ: “Bir işten boşaldığın zaman hemen bir başkasına koyul ve yalnız Rabbine yönel!”¹ buyurur.

Bu ayetin hükmüne göre müslümanın boş zamanı olmaz ve olmamalıdır. Müslüman zamanını rûhunun

“Kur’an’da asra, geceye, sabaha, kuşluğa yemin olsun gibi değişik zaman dilimlerine yemin edilerek zamanın önemine dikkat çekilmiştir. Bu yeminler, zamanın izzetinin ilahi dille tescilidir. Zaman aslında kulluk ve imtihan gayesiyle yaratılan insanoğlunun âhîret güzergâhı üzerinde geçmek zorunda olduğu sanal bir tüneldir.”

ve bedeninin özellik ve ihtiyaçlarına göre doldurur ve en iyi şekilde değerlendirir. Zaman kullanımında ibâdet kadar, iş kadar dinlenme ve eğlenmenin de yeri vardır. İbadet ve tâatını, iş ve dinlenmesini âyetin sonunda dikkat çekilen “sadece O’na yönelme” hassâsiyetiyle değerlendirebilen insanın boş ânı ve âtl zamanı olmaz. Çünkü ibâdet, tâat ve çalışmaya kuvvet olsun diye istirahat ve dinlenmeye ayrılan zaman, boş zaman değildir.

Kur’an’da asra, geceye, sabaha, kuşluğa yemin olsun gibi değişik zaman dilimlerine yemin edilerek zamanın önemine dikkat çekilmiştir. Bu yeminler, zamanın izzetinin ilahi dille tescilidir. Zaman aslında kulluk ve imtihan gayesiyle yaratılan insanoğlunun âhîret güzergâhı üzerinde geçmek zorunda olduğu sanal bir tüneldir. Zaman tüneli insanın, kendisinin farkında olmasına yarar. Âhîret, bu farkında olma bilinciyle kazanılır. Nitekim Kur’an’da Allah Teâlâ, Tekâsür Sûresinin son âyetinde: “Sonra o gün size verilen her nimetten sorgulanacaksınız” buyurduktan sonra onu takib eden Asr sûresinin ilk âyetinde “asr”a yemin etmektedir. Asr, bir zaman dilimidir. Peşi sıra gelen âyette ise insanlığın zararda olduğundan bahsedilmektedir. Bu yüzden zaman azizdir, ne kadar çok olursa olsun değerinden bir şey kaybetmez. Aynen su misali. Zaman hayattır, zamanı israf hayatı israf; yani intihardır. Allah Rasûlü: “İki nimet vardır ki insanların çoğu onların kadrini bilmez. Bu iki nimet sıhhat ve boş zamandır” buyurur.

Medeniyet tarihi yorumcuları, medeniyetleri, zaman ve mekân medeniyetleri olarak ikiye ayırmaktadır. Mekânı temel alan ve onu merkezine yerleştiren Batı medeniyeti daha çok somut ve sınırlı bir dünya kurmuştur. İslâm ise merkezine zamanı

alan bir medeniyetin sahibidir. İslâm’da her şey zaman önceliklidir. İbâdetlerde de, günlük yaşantıda da bu böyledir. İslâm’da ibâdet gün ve saatleri, iş ve mesâî vakitleri zaman öncelikli olarak programlanmaktadır.

Namazda zamandır aslanan. Namazın vakti girmeden namaza âid mekânın bir esprisi yoktur. Çünkü vakit girince namaz her yerde kılınabilir.

Oruç vakit öncelikli, yılın belli bir ayına münhasır ve zaman dilimleriyle belirlenmiş; imsâk ile iftar vakitleri arasında bir ibâdetdir.

Mâlî bir ibadet olan zekât için de zenginliğin üzerinden bir yıl geçmesi, tekrarı için de zenginliğin sürmesi gerekmektedir. Yıl geçmeden kişiye tekrar zekât farz olmaz.

Hac ise zamanla mekânın eşit ağırlıkta idrâk edildiği bir ibâdetdir. Evet, hac için bir mekân zorunluluğu vardır, ancak bu mekânda belli bir zamanda vakfe yapılmakla hac tamamlanır. Haccın kazâsı yoktur. Hatta memleketinden bütün zorluklarını göğüsleyerek hacca çıkan bir kimse, zamanı önemsemeyen hareket eder ve arefe günü Arafat vakfesine yetişemezse “hacı” olamaz. Ertesi sene tekrar haccetmek zorundadır. Zamanı bu kadar önemseyen bir din, bütün zorlukları yenecek ve irâde sahibi, güçlükleri başaracak insanlar yetiştirir. Zaman merkezli medeniyetin önemi buradadır.

Kur’an’ın önemine vurgu yaptığı, Hz. Peygamberin muhafazasına dikkat çektiği zaman olgusuna irfan ehli ayrı bir önem atfetmektedir. Her şeyden önce irfan ehli, ânı yaşamaya davet ederler. Ârifler geçmiş, hâl ve gelecek şeklindeki üçlü zaman algısı yerine

tekli zaman algısıyla “ân”ı yaşamayı önemser; dünle avunmak, yarının kaygısına gömülmek yerine “ân”ı fırsat bilmeyi tercih ederler ve bunun için ibnü’l-vakt; yâni vaktin çocuğu/insanı olmayı tavsiye ederler.

İbnü’l-vakt olmak, zaman bilincine varmak ve “ân”ı gereği gibi yaşamaktır. Zamanın çocuğu olmakla zamâne çocuğu arasında fark vardır. Zamanın çocuğu, zamanı yönetendir; zamane çocuğu zamanın yönetip savurduğu kimsedir. İlk dönemlerden itibaren bu kavramı kullanan irfan ehli, bununla, bir vakitte yapılması en uygun olan işi gerçekleştiren ve belli bir zamanda kendisinden isteneni yapmakla meşgul olan kişiyi kastetmişlerdir. Bir de “Ebu’l-vakt” vardır ki, o da zamanın sahibi demektir.

İnsan içinde bulunduğu ânın ne kadar farkındaysa o kadar saygındır. Onun her ânı biricik olduğu kadar nefsinin her bir ânı da biriciktir. Bazı klasik metinlerde nefsin her bir anına nefes yani “soluk” denir. Buna göre irfan ehline “nefes ehli” de denir. Çünkü onlar her nefeste, her solukta ve her ânda, nefsin biricikliğinin tam bilincinde olarak yaşarlar.

İbnü’l- vakt olmak zamanı emânet görmektir. Bu yüzden insan zamanın kıymetini bilmeli, onu iyi yönetmelidir. Bugün Batıdan “Time Management”

adıyla hayatımıza giren kavram zaman yönetiminin önemine işaret etmektedir. Zamanı planlı yaşamak, her şeyi vaktinde yapmak demektir. İbnü’l-vakt olmak ise zamanı o vakit için en değerli şey ile geçirmektir.

Mevlânâ ibnü’l-vakt olmayı şöyle bir hikâye ile anlatır: İhsan sâhibi bir zengin etrafındakilere paralar dağıtırmış. Bir gün bir veliye: “Sultanım size bugün bir kuruş mu vereyim, yoksa yarın üç kuruş mu versem?” diye sormuş. O Allah dostu “ibnü’l-vakt” da demiş ki: “Dün yarım kuruş verseydin, bugün vereceğin bir kuruştan da yarın vermeyi düşündüğün üç kuruştan değerliydi, beni daha çok memnun edecekti.” Ardından da ilâve etmiş: “Peşin tokat veresiye bağıştan iyidir. İşte suratım, vur silleyi! Silleyi vuran sen olduktan sonra, ben de başım da onun sarhoşudur. Ancak aklını başına al da şu içinde bulunduğun ânın kıymetini bil” demiş.

İnsan bu dünyada ne kazanacaksa sıhhat ve değerlendireceği boş zaman ile kazanacaktır. Kazançsız heder edilen her an, ömür sermayesinden bir ziyan ve hüsrandır. Bu yüzden nefesler çok kıymetlidir. Alınıp verilen her nefes, insanın ebedî hayatı için kâr ya da zarardır. Özellikle son nefes, “hüsni-hâtıme” çok önemlidir. Çünkü itibar son nefesidir. Belki de ömür sermayesinin tek amacı son nefesi kurtarmaktır.

Bunun yolu da her nefesi son nefes bilinciyle yaşamak, zamanı imanla kuşanmak ve ibnü’l-vakt olmaktır. Allah Rasûlü’nün “her namazı son namaz gibi kılmayı”¹ emreden hadis-i şerifi aslında bu mesajı vermektedir. İnsan zamanı ne kadar iman ve ibâdet bilinciyle kuşanabilirse son nefes için o kadar tedbir almış sayılır. Çünkü Allah Rasûlü: “Nasıl yaşarsanız öyle ölürsünüz. Nasıl ölürseniz öyle haşrolunursunuz”² buyurmaktadır.

İçinde bulunulan an, en kıymetli zamandır. Çünkü ân geçmiş ile geleceğin kesişme noktasıdır. Değerli olan da o noktadır. Geçen geçmiş, gelecek ise meçhûldür. Nitekim şâir der ki:

*Mazî hayâl, manzar-ı âti henüz adem,
Hâl oynatır şuûrumu, bilmem nedir bu dem?*

İnsanların en büyük meselelerinden olan insanın içinde bulunduğu ânı değerlendirmesi ve ibnü’l-vakt olması konusunda Hz. Mevlânâ da kaygılıdır. Nitekim o Mesnevî’de der ki:

*Ey benim cânânım, ey cânımın cânı
Aklını başına al da iyi değerlendir ânı!*

İmam Şâfi hazretlerinin: “Zaman kılıç gibidir. Sen onu kesmezsen o seni keser. Nefsin en büyük düşmanıdır. Sen onu hayırla meşgul etmezsen o seni şer ile meşgul eder” sözü, aslında zamanı yönetmenin nefsin tuzağına düşmemek için önemli olduğuna dikkat çekiyor. Nefs, kötülüğü emreden özelliği sebebiyle insana sürekli tuzak kurmaktadır. Akıp giden zaman nefsin kurduğu tuzaklarla doludur. Zamanı kuşanma medeniyetimizde “ibnü’l-vakt” olarak adlandırılmıştır.

Müslümanların zamana riâyet konusundaki gevşekliklerini sorgulayan şu olay, bu konuda iyi düşünmemiz gerektiğini gösteriyor: Bir Almanca kursunda Alman hoca, içlerinde Türklerin de bulunduğu kursiyerlere derse ciddiyetle devamlarını

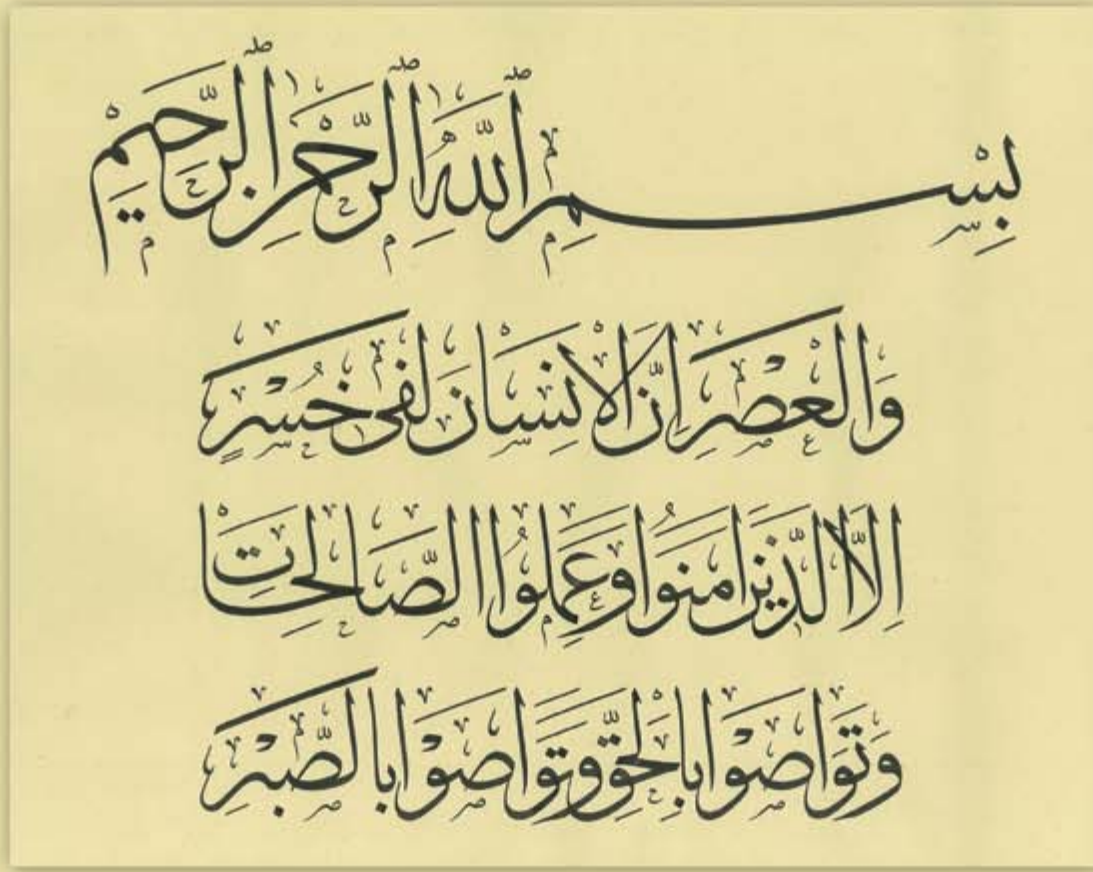
sağlamak için bir takım müeyyideler uygular. Bu müeyyidelerin en dikkat çekici olanı, haftalık olarak geç kaldıkları süre kadar öğrencilerini sınıfta tutarak ders yaptırmasıdır. Çoğunluğunu iş sâhibi kişilerin teşkil ettiği kursiyerler bu uygulamadan ve verilen cezâlardan hiç de hoşnud değillerdir. Çünkü zaten zaman içinde zaman bulmaya çalışarak kursa katıldıklarını düşünmektedirler.

Alman hoca ise onları, yaptıkları işi ciddiye almadıkları konusunda uyarmak istemektedir. Bu sebeple der ki: “Siz acil işlerinize önem verseniz benden bu cezanın kaldırılmasını istemezsiniz. Ben size Almanyadaki tren tarifelerini göstersem ve her birinin küsûratlı dakikalarda kalktıklarını müşâhede etseniz, bana: “Eh ne olacak gâvur aklı?” diyecektiniz muhtemelen. Oysa biz zamanı kullanmayı siz Müslümanlardan öğrendik. Çünkü sizin ibâdetlerinizde yer değil, zaman önemlidir. Çünkü her ibâdetin kendine âit bir vakti vardır. “Vakit” ibadetin ön şartıdır. Üstelik ibâdet saatleriniz de bizim tren saatleri gibi her gün değişir ve küsûratlıdır: 06.59, 13.01 gibi. Bugünkü sabah namazının vakti ile yarınki bir iki dakika değişmektedir. Sadece namaz değil, oruç da böyle ince hesâba dayanan bir zaman ayarı ile her gün değişir. Hergün değişen zamana uymak durumunda olan Müslümanlar zamanın kıymetini değerlendirmek için hazırlıklı olmalı değil midir? Alman Hoca böylece talebelerine farkında olmadıkları bir gerçeği öğretmişti.

Zaman, Allah’ın üzerimizdeki büyük nimetlerinden biridir. Ölçüsüzlükler içerisinde geçirilen zamanlarda, suçlu olan zaman değil onu hoyratça tüketenlerdir. Mümine düşen görev, zaman hazinesinin farkına varıp zamanın süreli ve sınırlı imkânlarını en iyi biçimde değerlendirmek, zamanı bir emanet görmek ve ânı yaşayıp ibnü’l-vakt olmaktır. Hayatın her ânını: “Ân bu ândır, dem bu demdir” diye yaşayabilmektir. ■

DİPNOTLAR

- 1 el-İnşirâh, 94/7-8.
- 2 Bkz. İbn. Mâce, “Zühd”, 15; İbn Hanbel, V, 412.
- 3 Krş. Müslim, “Cennet”, 83-84.

Hat: Aydın Köse

KUR'AN'DA ZAMAN KAVRAMI

Doç. Dr. Faiz KALIN
Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

1. Zamanın ‘Ne’liği ve Kökeni

Zaman, Arapça bir kelimedir. “Zaman” veya “zemen”, vaktin azına veya çoğuna verilen, “asr” ve “dehr” anlamında kullanılan bir isimdir. Ancak zaman belli bir müddeti, dehr ise dünyanın ömrünün tamamını ifade eder. Ayrıca zaman, olayın adı ile de anılarak onun vukû anını ifade eder. Hurma zamanı, meyve zamanı gibi.¹ Buna göre olayın süresi, zamanın ölçüğü; olayın adı da zamanın adı olmaktadır. Arap dilinde zaman; “mazi, hâl ve istikbâl gibi zamana mukarin oluş beyan eden siyğalar” anlamına da gelir.² Kelâmcılara göre zaman; bilinmeyen bir yenilenenin, bilinen bir yenilenen ile gece ve gündüz ile ayın, ay ile senenin, sene ile ömür ve dehrin ölçülmesidir.³ Ancak zaman kavramı hakkında farklı anlayış, inanç ve zihniyetlerin yaptığı açıklamalar

yetersiz ve tutarsızdır.⁴ Yapılan tanımlardan herhangi birinin zaman kavramını tam olarak açıkladığı söylenemez. Kur’an’da zaman kelimesi geçmemekte, ancak kavramı oluşturan elemanlar, harflerden edatlara, edatlardan zaman kiplerine, “an”dan “asr” ve “dehr”e kadar tafsilatlı olarak kullanılmaktadır.

Kur’an dışında zamanın varlığı, kökeni, kıdemi, tartışmalı ve problemlidir.⁵ Varlığın başlangıcı ve sonu, nereden gelip nereye gittiği ve var olan bir şeyin yok olup olmayacağı hususunda yapılan tartışmalar neyi sorgulamaktadır?⁶ Başa gelen felaketlerin sorumlusu “zaman” (Câsiye, 45/24) olabilir mi? “Zaman varlığın ne dışında ne de içinde bir şeydir, varlığın bizzat kendisidir”⁷ gibi açıklamalar zamanın varoluşla,

diğer bir ifade ile yaratılışla başladığını anlatmaktadır. Bilime göre varlık ve zaman “big-bang/ ilk patlama” ile başlamıştır. Ancak Hawking’in, bu patlamadan önce kısa bir zamanın geçtiğini, ancak bilimsel verilerin bizi ilk patlamadan öteye götüremediğini, dolayısıyla zamanı ve varlığı ilk patlama ile başlatmanın doğru olacağını söylemesi⁸ sağlıklı bir yaklaşım değildir. Çünkü yer ve göklerin yaratılışına işaret eden Kur’an, yer ve göklerin

birbirinden ayrılışı öncesinde zamanın varlığına, yer ve göklerin bitişik olduğuna (Enbiyâ, 21/30) işaret etmektedir. Hawking’in ifadelerinden de zamanın ve varlığın ilk patlamadan önce başladığını sezmek zor değildir. Fiziğin sözünü ettiği kozmik arka plan, ısı ışınımı⁹ ve mikro âlemin Kur’an’ın ifade ettiği gayb âleminin bir kısmı ile örtüştüğü söylenebilir. Ancak yeterli değildir. Kur’an ışığında yapılan açıklamalara göre ilahî irade ile a’yân-ı sâbitesini oluşan şeyler gayb âlemine dökülür (Nahl, 16/10; Hicr, 15/21). İşte evren ve zaman, kâinatı meydana getiren yaratma fiilinin sonucunda bu gayb âlemine dökülen şeyden oluşmuştur.¹⁰ Fiilin meydana getirdiği hareket tek bir hareket olup zamanın bu hareketle ortaya çıktığı düşünülmektedir.¹¹ Bu hareket, kozmik zamanın başlangıcı olma keyfiyetini inandırıcı bir şekilde ortaya koymaktadır. O çıkıştan itibaren “gelecek” denilen zaman, sonsuzdur.¹² İşte bu merteye, Allah’ın vasita kilmaksızın sebepleri yarattığı ulvî âlemdir.¹³

2. Zamanın Önemi

İnsan hayatı açısından zamanın önemi, günümüzde gelişen toplumların zaman anlayışı, planlama ve başarı, “geçmiş” ile “gelecek” kavramları, bunların gerçekliği, zaman yönetiminin hayata pozitif ya da negatif etkileri, bireysel ve toplumsal alanda gündemi oluşturan konuların başında gelmektedir. Dolayısıyla dehr ve zaman temel nimetlerdir. İşte bu yüzden Allah zamana yemin etmiştir. Gece ve gündüzün, mükelle-

“Kur’an öncesi dönemde, insanın başına gelen sıkıntılar zamanın bela ve musibetlerine bağlanır, ondan olduğu söylenirdi. Ancak, Allah Kur’an’da zamana ve “asr”a yemin etmek suretiyle (Asr, 103/1-3), zaman ve asrın kusurlu olmadığını, mükemmel bir nimet olduğunu belirtmiştir.”

fin zayıf ettiği bir değer (Furkân, 25/62) olduğu gerçeğinin altı çizilmiştir. Zaman, mekândan üstündür. Binaenaleyh Allah’ın mülk ve melekûtundan en kıymetli olanı zamandır.¹⁴ Her şey zaman sayesinde kazanılır. Zaman ile mekâna ulaşılır. Fakat hiçbir mekân ve mevkî zamana hükmedemez. Hz. Peygamber’in insanların çoğunun aldandığı iki nimetten biri olarak zikrettiği “boş vakit”¹⁵ ifadesi, zamanın değerini ve önemini ortaya

koymaktadır. Kur’an öncesi dönemde, insanın başına gelen sıkıntılar zamanın bela ve musibetlerine bağlanır, ondan olduğu söylenirdi. Ancak, Allah Kur’an’da zamana ve “asr”a yemin etmek suretiyle (Asr, 103/1-3), zaman ve asrın kusurlu olmadığını, mükemmel bir nimet olduğunu belirtmiştir. “Asr”ın geçmesiyle insan ömrünün kıaldığına, insana verilen sürenin azaldığına dikkat çekilmektedir. Onun mukabilinde kesb ve fiil olmayacağına, geçen zaman geri getirilemeyeceğine göre, bu noksanlaşan ömür de zarardan sayılır. İşte insan bu yüzden zarardadır. Ayrıca “asr”da ibrete değer çok şeyler vardır. Gece-gündüz, haftalar, aylar ve yıllar, soğuk-sıcak, sükûnet-korku, sevinç-üzüntü vb. kısacası hayata ve insana dair ne varsa hepsi zaman içinde olup Allah’ın varlığının delillerindedir.¹⁶ Kur’an, ortaya koyduğu zaman ölçekleri ile zamanın önemini, başarılı ve mutlu bir hayatın programını insanların hizmetine sunmaktadır.

3. Zamanın İzâfiyeti

Gündelik yaşamda hayatın gereği olan işlerin yürütmesi ve izahı zamana bağlıdır. Bütün olayları ve varlığı bir mekânda toplamak mümkün olmadığı için her olay ve varlık farklı bir mekânı işgal etmektedir. Farklı mekânlar ise zaman farklılığını beraberinde getirmektedir. Evrenin zamanını ölçen kıstaslar bunun gerçek kanıtıdır. Bir yerde sabahı müjdeleyen şafak varken, bir başka yer henüz karanlıklar içindedir. Bir yerde ka-

ranlık çökmüşken, bir başka yerde aydınlık hâkimdir. Saat ile sağlanan birliktelik, zamanda gerçek bir birlik-teliği ortaya koymaz. Nitekim namaz vakitlerinin farklılığı bunun açık bir kanıtıdır.

Zamanın izâfiyeti, sadece kozmolojik olarak kendini göstermez. Biyolojik ve psikolojik olarak da zaman izâfidir. Çocukların ergenlik çağı, sıkıntılı ve neşeli olan insanlara göre aynı sürenin farklılık arz etmesi ve Kur'an'da yer alan, “Şüphesiz Rabbinin nezdinde bir gün, sizin saydığımız bin yıl gibidir” (Hac, 22/47) ifadesi bunun açık bir delilidir. Hareketin hızındaki farklılıklar da zamanın izafiyetine ayrı bir delil teşkil etmektedir. Ulaşımın hızlandığı bir asırda aynı mesafenin, farklı hızlara sahip vasıtalarla farklı sürelerde kat edileceği hayatın bir realitesidir.¹⁷ Nitekim Kur'an, emrine verilen rüzgârla Hz. Süleyman'ın bir aylık mesafeyi sabah esişi, bir aylık mesafeyi de akşam esişi ile aldığına işaret etmektedir (Sebe, 34/12). Yine, “Kitap'tan bilgisi olan birinin, ben onu, gözünü kapayıp açmadan önce sana getiririm.” (Neml, 27/40) demesi ile Belkıs'ın tahtını getirmesi bir olmuştur. Kur'an böyle bir biyolojik hareket vasıtasıyla normal yürüme ile üç gün (Sana ile Sebe arası) yahut iki ay (Sebe ile Şam arası) süren mesafeyi ölçmektedir. Bugünkü ölçümlerle, ancak bir saniyeyi geçebilecek bir zaman¹⁸ olarak açıklanan bu biyolojik ölçümde olay ile zaman aynıdır.¹⁹

4. Zamanın Ölçekleri

Hayatı düzene sokmak için nazil olan bir kitabın, programsız olması düşünülemez. Bu program Kur'an'ın verdiği kozmolojik evrensel ölçekler olan güneş ve ay vasıtasıyla gerçekleşmektedir. “Güneş ve ay bir hesaba göre hareket etmektedir” (Yâsîn, 36/38-40; Rahmân, 55/5). Bunların hareket ve değişimleri ile zaman ölçümleri yapılmaktadır. Kur'an, güneşin doğuşu ve batışı arasındaki hareketleri ile gündüzü ve gündüz içerisindeki vakitleri (Nisâ, 4/103), güneşin batışından doğuşuna kadar olan süre ile geceyi belirlemektedir.²⁰ Ayın hareketi ile de haftanın günleri, aylar ve seneler, gündüz hesabıyla olan bariz ilgisi sebebiyle de günlerin isimleri kolayca tespit edilmiştir.²¹ Kur'an'da haftanın

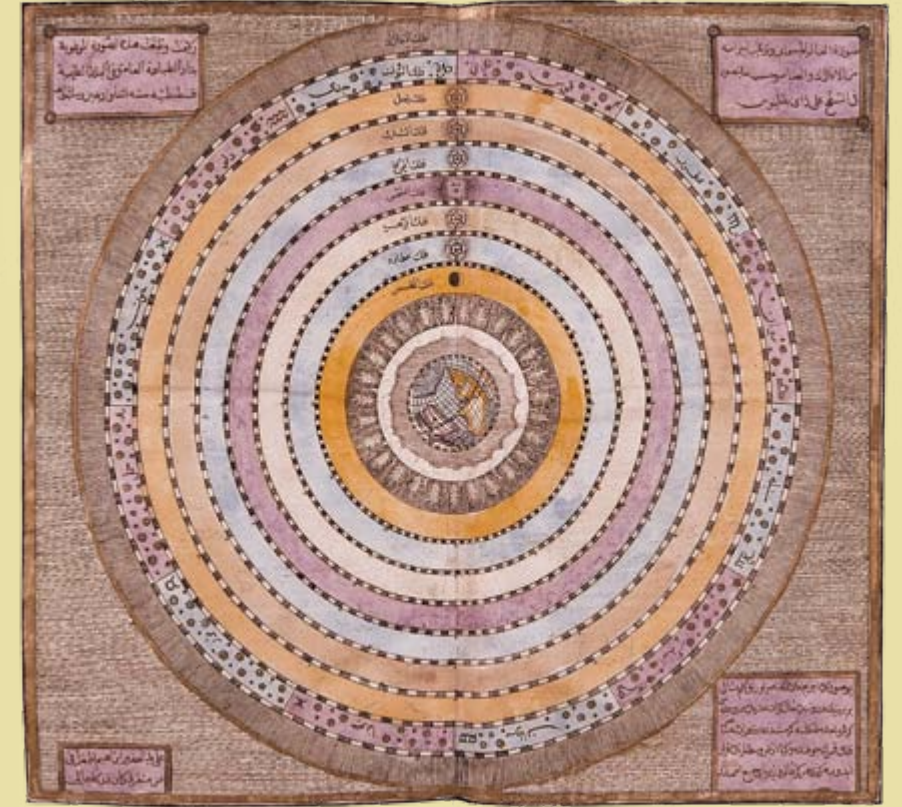
yedi gününden sadece Cuma (Cuma, 62/9) ve Cumartesi (Bakara, 2/65; Nisâ, 4/47) geçmekte, ayların sayısının on iki olduğuna (Tevbe, 9/36) dikkat çekilmekte, doğrudan yaz ve kış mevsimlerine (Kureyş, 106/2), dolaylı anlatımlarla da ilkbahar ve sonbahar mevsimlerine işaret vardır.²² Sene, dünyanın güneşin etrafında dönmeğe başladığı noktadan, tekrar bu noktaya gelinceye kadar geçen süre olarak açıklanmaktadır.²³ “Asr”ın ölçümü²⁴ ile insanın zarar etmemesinin evrensel ilkele-ri (Asr, 103/1-3) gözler önüne serilmektedir.

Kozmolojik ölçeklerin hayatı tanzimdeki önemi yanında biyolojik ölçeklerin de insan hayatı açısından önemi büyüktür. İnsan vücudunun hareketlerinin şaşmaz, izâfi bir ölçek olduğu, Kur'an tarafından insanların dikkatine sunulmuştur. İnsanın doğumu²⁵ (Hac, 22/5; Mü'min, 40/67; Nûr, 24/31, 59) ile yaşlılığının en son noktasına kadar geçirdiği bütün biyolojik dönemler, kadınların özür²⁶ (Bakara, 2/222) ve yaşlılıkları²⁷ (Hûd, 11/72; Şuarâ, 26/171; Sâffat, 37/135; Zâriyât, 51/29) ile ilgili ölçekler ve insan hayatı açısından önemi Kur'an'da kendi bağlamlarında açıklanmıştır.²⁸ İnsan hayatının bir parçası olan hayvanlarla ilgili biyolojik ölçekler de Kur'an tarafından insanın dikkatine sunulmuş, hayat içerisindeki önemine işaret edilmiştir.²⁹

5. Zaman Kullanımı

Kur'an'ın nüzûlü tedicî bir strateji izlemiştir.³⁰ İzlenen bu strateji onun uygulanabilirliğini göstermektedir. Zaman ve mekân ötesi bir kaynaktan, zamana ve mekâna hitap eden Kitab'ın, zamanı nasıl kullandığı fevkalade önemlidir. Hemen ifade edilmelidir ki, Kur'an hem “dairesel” hem de “süre dizimsel zaman”ı öne çıkarmakta, her ikisinin kullanım alanını belirlemektedir. Bu nedenle o, ne âdetullaha göre işleyen dairesel zamanı -çünkü dünya hayatının tanzimi ona bağlıdır- ne de sünnetullaha göre işleyen süre dizimsel zamanı dışlar. Çünkü dairesel zaman, zaten süre dizimsel zamanı ortaya çıkarmaktadır. Dairesel zamanın ortaya çıkardığı süre dizimsel zamanın, geri dönüşü yoktur. Saatin gösterdiği zaman geri döndürülemez.³¹ Kur'an, takvayı insanın önüne koyarak (Hucurât,

“Kur'an hem “dairesel” hem de “süre dizimsel zaman”ı öne çıkarmakta, her ikisinin kullanım alanını belirlemektedir. Bu nedenle o, ne âdetullaha göre işleyen dairesel zamanı -çünkü dünya hayatının tanzimi ona bağlıdır- ne de sünnetullaha göre işleyen süre dizimsel zamanı dışlar. Çünkü dairesel zaman, zaten süre dizimsel zamanı ortaya çıkarmaktadır.”

49/13; Leyl, 92/17) ileriye göstermektedir. Buna ulaşırken kullandığı zaman dairesel zamandır. Dairesel zamanın, süre dizimsel zamanın vasıtası olduğunu söylemek mümkündür. Kıssalarda anlatılan fert ve toplumlar, dairesel zaman programına göre yaşayarak, süre dizimsel zamanın elamanı olmuşlardır.

Kur'an geçmiş zaman formlarını kullanmakta, geçmişte yaşanan olaylardan ders alınmasını istemektedir. Negatif cephede geçmişte yapılan hatalara düşülmemesini ve bu konuda ısrar edilmemesini öğütlemektedir. İman ve inkârı ifade eden mazi/geçmiş zaman kalıpları, müntesiplerin küfürde ısrarlı ve bilinçli oluşuna, yaşanan zamanın geriye dönüşünün mümkün olmadığına işaret etmektedir. Bu anlamda Kur'an, geçmişini değerlendirmeye alır. Dolayısıyla ceza ve mükâfat, geçmişin getirisi. Kur'an'ın geçmiş ümet ve âdetlerden bahsetmesi bunun delilidir. Zaman bildiren edatlarla öncelik (Bakara, 2/118) ve sonralıklara (Saffat, 37/67), takip bildiren harflerle ardışıklığa (Bakara, 2/258; Mâide, 5/6), beraberlik bildiren harf-

lerle zamandaşlığa (Asr, 103/3) işaret edilmektedir.³² Kur'an, dünün (Yûnus, 10/24; Kasas, 28/18, 19) muhasebesiyle yarına bakılmasına (Yûsuf, 12/12-13), geçmişin yaşanan ve haber verilen kısmıyla bilinmesine karşılık, yarının bilinemeyeceğine (Lokman, 31/34) dikkat çekmektedir.

Kur'an, geçmişini, şimdiki ve geleceği birlikte zikrederken “şimdi”nin önemini, insanın “şimdi” merkezli olarak yaratıldığını ortaya koyar. Kur'an'da geçen “an” kelimesinin ifade ettiği zaman geçmiş ve gelecek değil, kökü maziye bağlı, geleceğe ışık tutan bir sınırdır (Nisâ, 4/18; Enfâl, 8/66; Yûnûs, 51,91; Yûsuf, 51; Cin, 72/9). “İşte şimdi gerçeği anlattın.” (Bakara, 2/71) ayetindeki “şimdi” diye ifade edilen kelime, “ân”dır. Esasen Kur'an'ı geçmişe veya geleceğe hasretmek temelde yanlıştır. Dünyevî hayatın gereği emir ve yasaklar, “şimdi” olmaya mahkûm olan gelecek zamanda sonucunu sahibine tattıracaktır. “Şimdi”de icra edilen pozitif veya negatif eylemin sonucu bir başka “şimdi” olacak olan gelecekte yudumlanacaktır (Nisâ, 4/78; İsrâ, 17/29;

Hat: Hasan Çelebi Tezhip: Mustafa Çelebi

Fâtır, 35/11). Kur'an'da, geçmiş zaman da gelecek zaman da şimdiki zamana akort edilmiştir. Geçmişin deneyimleriyle her birey ve toplum şimdiki zamanda muhataptır. Muhatap olduğu teklifin şimdiki zamanda icrası istenmektedir. Pozitif ya da negatif gelecek şimdikiye bağlıdır (Lokman, 31/33; Mü'min, 40/17-33; Fecr, 89/6-23).³³ Heidegger'e göre gelecek için plan ve proje üretmek, varlığın ontolojik yapısına konulmuştur. Otantik olan bu yapı, plan ve projelerini otantik olmayan gelecek için yapmaktadır.³⁴ Kur'an bağlamında “gelecek zaman” pek mühimdir. Çünkü “gelecek zaman”, fizik ve metafizik âlemi kuşatır. Kur'an, fizikî âlemde işleyen gelecek, metafizik âlem için istişhadda bulunur. Yine Kur'an, dünyevî hayat için geleceğin önemli bir strateji olduğunu ve gereğinin yerine getirilmesini öğütlemektedir. Aksi halde mağduriyet ve ceza söz konusudur (Hac, 22/18; Nebe', 78/14-18)³⁵.

İbadet, hukuk ve ahlâkî bağlamda “gelecek”, hayatın temel stratejik basamaklarından en önemlisidir (Bakara, 2/184, 187; Nisâ, 4/103)³⁶. Kur'an, azap ya da mükâfat inancıyla metafizik bir gelecek olan ahiret

hususunda insanı uyarmakta (Bakara, 2/228, 234, 282; Nisâ, 4/20-21; Talâk, 65/2-3)³⁷, böyle bir geleceğe inanmayı imanın ve kurtuluşun temel öğelerinden saymaktadır (Bakara, 2/4-5, 25; En'âm, 6/40-41). Geleceğe ait vesikaların “şimdi”de, yani dünyada tutulduğunun altını çizmektedir (Abese, 80/ 15-16; İnfitâr, 82/5). Böyle bir geleceğin, çok daha iyi olması için, “şimdi”de zapt edilen şeylerin çok iyi olması elzemdir (Enbiyâ, 21/52-54; Mü'minûn, 23/51). “Şimdi”ye etki edip gelecekte de sonuç verecek olan “geçmiş”in iyi okunması gerekmektedir. Kur'an, “geçmiş”ten tevarüs eden ataların bozuk itikatlarının etkisi nedeniyle geleceğin târumâr edilmemesini tembihlemektedir (Muhammed, 47/8-9).

Sonuç olarak, Kur'an'da zaman kelimesinin geçmediğini, zamanın kökeni ve kıdemi gibi bir konudan âyetlerde bahsedilmediğini tekrar vurgulamak yerinde olacaktır. Kur'an'a göre yaratılanlar, yaratıldıkları andan itibaren zamansaldır. Esasen Kur'an birey ve toplumun hayatını doğumundan ölümüne kadar programlayan bir ilkeler kitabıdır. O, hayatın psikolojik, sosyolojik, hukukî, iktisadî, ekonomik ve ibadetle ilgili yönünü programlarken kozmolojik ve biyolojik zaman ölçeklerini detaylı olarak tanıtmaktadır. Tanıtılan zaman ölçeklerinin evrenselliği ve belirledikleri vaktin varlık ve mekâna göre izâfiliği, ilahî emirlerin her yerde ve her zaman yaşanabilirliğinin kanıtıdır. Zira bir yerde sabahı müjdeleyen güneş, bir başka yerde öğlen vaktini belirleyebilir.

Kur'an'da, programlı bir hayatın sağlık, mutluluk ve başarı getireceğine vurgu yapılmakta, verilen ömür sermayesinin “sonlu” olduğuna dikkat çekilerek zaman bilinci aşılanmaktadır. Onda gece ve gündüzün ne amaçla kullanılacağı açıktır. Seher vakti gibi vakitlerin, Kadir Gecesi gibi gecelerin, Cuma ve bayram günleri gibi günlerin bu zaman dilimlerini hakkıyla ifa edenler

“Kur'an'da, programlı bir hayatın sağlık, mutluluk ve başarı getireceğine vurgu yapılmakta, verilen ömür sermayesinin “sonlu” olduğuna dikkat çekilerek zaman bilinci aşılanmaktadır. Onda gece ve gündüzün ne amaçla kullanılacağı açıktır.”

açısından daha bereketli oluşuna, Mekke'den Medine'ye hicrette geceleyin yola çıkılmasının başarıya katkısına, İsrâ ve Mîrac'ın geceleyin gerçekleşmesi gibi olağanüstü olaylarda vakit seçiminin önemine dikkat çekilmiştir.

Kur'an, olayları anlatırken “geçmiş”, “şimdi” ve “gelecek” zamanı kullanır. Fakat âyetlerde sorumluluğun, “şimdi”ye ait olduğuna vurgu yapılmaktadır. “Şimdi”de sorumlu tutulan insanın, mesuliyetinin gereğini gelecekte belirtilen vakitte icra etmesi istenmektedir. Zamanında ifa edilmeyen sorumlulukların veya yapılan

hataların kazası veya kefareti, gelecekte icra edilmedir. Ancak bunlar gelecekte icra edilirken “şimdiki zaman” yaşanacaktır. Her “şimdi” “geçmiş” ve her “gelecek” de “şimdi” olmaya mahkûmdur. “Geçmiş”, ibret almak ve aynı hataya düşmemek için çok önemlidir. Kur'an'da, “gelecek” için öngörülen hazırlık programı insana sunulmaktadır. Geleceğin aydınlık olmasının ve mutluluğunun “şimdi”de emredilen hayat programına göre bir hayat yaşama hassasiyetine bağlı olduğu, insanın dikkatine sunulmaktadır. Ayrıca, zamansal olarak geri dönüşün imkânsızlığına sık sık vurgu yapılmıştır. Zamansallık, ardışıklık, öncelik ve sonralık, yakın gelecek ve uzak gelecek olaylarının anlatımında, Kur'an'ın harfler ve edatlarla anlatıma işlerlik kazandırdığı görülmektedir. Yarattıklarının mayasına “zaman”ı koyan ve varlığın yapısına göre işleten, ezel ve ebedî kuşatan yalnızca Allah'tır. Kur'an Allah dışında var olan her şeyin kendi yaratılış özelliğine göre “zaman”dan etkilendiğini dikkatlere sunmaktadır. ■

DİPNOTLAR

- 1 İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed İbn Mükerrrem, Lisânü'l-'Arab, Beyrut, 1990, XIII, 199.
- 2 Sami, Şemseddin, Kâmûs-i Türkî, nşr. Ahmet Cevdet, Dersâadet, 1317, s. 686.
- 3 el-Cürçânî, 'Alî İbn Muhammed İbn 'Alî es-Seyyid eş-Şerîf ez-Zeyn Ebu'l-Hasen el-Huseynî, Kitâbu't-Ta'rîfât, ys., ts., s. 14; et-Taftâzânî, Sa'duddîn Mes'ûd İbn Ömer, Muhtasara'l-Me'ânî, Salâh Bilici Kitabevi, Üçler Matbaası, İstanbul, 1977, s. 118.
- 4 Nasr, Seyyid Hüseyin, Bilgi ve Kutsal, trc. Yusuf Yazar, İz Yayınları, İstanbul, 1999, s. 235.
- 5 el-Câbirî, Muhammed 'Âbid, Arap İslâm Kültürünün Akıl Yapısı, trc. Komisyon, Kitabevi, İstanbul, 1999, s. 468-469.
- 6 Kalın, Faiz, Felsefe ve Bilim Işığında Kur'an'da Zaman Kavramı, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2005, s. 34-42.
- 7 Çüçen, A. Kadir, Heidegger'de Varlık ve Zaman, Asa Kitabevi, Bursa, 1997, s. 119.
- 8 Hawking, Stephen, Zamanın Kısa Tarihi, trc. Sabit Say-Murat Uraz, Milliyet Yayınları, İstanbul, ts. s. 21, 59.
- 9 Davies, Paul, Son Üç Dakika, trc. Sinem Gül, Varlık Yayınları, İstanbul, 1999, s. 119.
- 10 er-Râzî, Fahrüddin Muhammed İbn Ömer İbn el-Hüseyin İbn el-Hasen İbn 'Alî, et-Tefsîru'l- Kebîr (Mefâtihu'l-Gayb), Dâru'l-Kutubî'l- 'İlmiyye, Beyrut, 1990, XXXII, 171; Nakib el-Attas, “İslâmî Dünya Görüşü: Genel Bir Çerçeve”, İslâm ve Modernizm, İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1997, s. 15-41.
- 11 Suruş, 'Abdulkerîm, Evrenin Yatışmaz Yapısı, trc. Hüseyin Hatemi, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995, s. 75.
- 12 Yazır, Elmalılı Muhammed, Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili, Eser Kitabevi, İstanbul, 1971, I, 202-203.
- 13 er-Râzî, Tefsir, XIV, 97; XXVI, 225.
- 14 er-Râzî, Tefsir, XXXII, 80-81.
- 15 el-Buhârî, Ebû 'Abdillâh Muhammed İbn İsmâil İbn İbrâhîm, el-Câmi'u's-Sahîh (Sahîhu'l-Buhârî), İstanbul, 1315, Rikâk, 1; et-Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed İbn İsmâ İbn Sevre, el-Câmi'u's-Sahîh (Sünenü't-Tirmizî), nşr. Ahmed Muhammed Şâkir, İstanbul, 1981, Zühd, 1; İbn Mâce, Ebû 'Abdillâh Muhammed İbn Yezîd el-Kazvîni, Sünen (Sünen-i İbn Mâce), nşr. Muhammed Fuâd 'Abdulbâkî, Dâru İhyâ'ül-Kütübî'l- 'Arabiyye, Kahire, 1952, Zühd, 15.
- 16 İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû 'Abdillah Muhammed, et-Tibyân fî Aksâmî'l-Kur'an, Beyrut, 1988, s. 114-115.
- 17 Kalın s. 89-96.
- 18 Yazır, V, 3680.
- 19 Geniş bilgi için bkz. Kalın, s. 249-251.
- 20 el-Ferâhîdî, Ebû 'Abdirrahmân el-Halîl İbn Ahmed, Kitâbu'l-'Ayn, nşr. Mehdi el-Mahzûmî- İbrâhîm es-Semarrâî, Beyrut, 1988, VIII, 363; el-Cevherî, İsmâil İbn Hammâd, Tâcu'l-Luğa ve Sihahu'l-'Arabiyye (Sihah) Libya, 1306, V, 1815; er-Râgıb el-İsfahânî, el- Müfredât fî Garîbî'l-Kur'an, nşr. Muhammed Seyyid Gîlânî, Dâru'l- Ma'rife, Beyrut, ts. s. 457; ez-Zebîdî, Muhammed Murtazâ, Tâcu'l-Arûs min Cevâhîri'l-Kâmûs, (I-X), Dâru Libya, Bingazi, 1306, VIII, 109.
- 21 ez-Zeccâc, Me'ânî'l-Kur'an ve 'İrâbuhu, nşr. 'Abdulcelîl 'Abduh Şelebî, Beyrut, 1988, I, 259; Yazır, I, 684.
- 22 Geniş bilgi için bk. Kalın, s. 179, 187.
- 23 er-Râzî, Tefsir, V, 102-106.
- 24 Kalın, s. 154.
- 25 el-Kurtubî, X, 158; el-Beydâvî, I, 694.
- 26 er-Râzî, Tefsir, III, 130; VI, 54-60; Yazır, II, 775-776.
- 27 İbn Kesîr, II, 452; III, 345; el-Beydâvî, II, 464; Yazır, VI, 4537.
- 28 Kalın, s. 214-249.
- 29 Kalın, s. 252.
- 30 ez-Zerkânî, Muhammed 'Abdul'azîm, Menâhilu'l-'İrfan fî 'Ulûmî'l-Kur'an, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1996, I, 38-39, 135, 144.
- 31 Heidegger, s. 29-39.
- 32 Geniş bilgi için bk. Kalın, s. 99-126.
- 33 Çüçen, s. 125.
- 34 Heidegger, s. 31-38.
- 35 er-Râzî, Tefsir, XXX, 72.
- 36 İbn Kuteybe, Ebû Muhammed 'Abdullah İbn Müslim, Tefsîru Garîbî'l-Kur'an, nşr. es-Seyyid Ahmed Sakar, Beyrut, 1978, s. 74-75, 135; er-Râzî, Tefsir, V, 98, 99; VI, 125; XI, 23, 24; Yazır, I, 656; II, 731.
- 37 İbn Kuteybe, s. 74-75, 135; er-Râzî, Tefsir, V, 98-99; VI, 73-93, 125; XI, 23-24; Yazır, I, 656; II, 731.

HZ. PEYGAMBER'İN ZAMAN YÖNETİMİ

Yrd. Doç. Dr. Fatimatüz Zehra KAMACI
Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Kabaca “Bir işin, bir oluşun içinde geçtiği, geçeceği veya geçmekte olduğu süre, vakit” olarak tanımlanabilecek olan zaman kavramı, bilim tarihinin en kadim konuları arasında yer almaktadır. İnsanoğlu, dünyayı bilinçli bir şekilde algılamaya başladığı andan itibaren zaman olgusunun kendisini çepeçevre kuşattığını görmüş; onu, ömür denilen dünyevî sürecin içerisinde anlamlı bir yere koymaya çalışmıştır. Bilindiği üzere zaman kavramı, tarih, felsefe, sosyoloji, psikoloji ve dahi tasavvufun olmazsa olmaz konu ya da unsurları arasında yer almaktadır.

Modern dönemde insanların önemli bir kısmı globalleşme, teknoloji ve şehirleşmenin de etkisiyle artık zaman yönetimini tabiatın bağımsız olarak, ayla, güneşle, yıldızlarla, hatta gündüz ve geceyle fert fert birebir irtibat kurmaksızın, önüne hazır konulan dijital verilerle gerçekleştirir hale geldi. Özellikle büyük şehirlerde geceyi gece, gündüzü gündüz yapan sınırların ortadan kalktığını gözlemliyoruz. Artık “sanal alem” adı verilen bir olgu var. Öyle ki bu yapay gerçeklik, bırakın toprağa basıp tabiatla iç içe olmayı, 21. yüzyıl insanını reel olandan büyük ölçüde ayırıp teknolojinin yön verdiği yapay dünyalarda yaşamaya mahkûm eder hale geldi. Bu gelişmelerin, zaman algısı ve zaman yönetimi hususunda insanoğlunu hangi mecralara sürükleyeceği kesin olarak bilinmemektedir. Ancak Hz. Peygamber’in insanı fitrata, öze, yaratılışındaki saflığa ve masumiyete davet eden ve her zamana hitap eden söz ve uygulamalarının hayatın her alanında olduğu gibi zaman hususunda da olan-olması gereken dengesi açısından çok önemli çözümler sunacağı aşikârdır.

Hz. Peygamber ve zaman yönetimi deyince ilk akla gelen husus, ibadetlerdir. Çünkü Hz. Peygamber’in

ibadetlerden bağımsız bir zaman planlaması olmamıştır. Hz. Peygamber günlük hayatını öncelikli olarak ibadetlere göre zaman dilimlerine ayırmış, günlük hayatın olmazsa olmaz unsurlarını, olağanüstü haller dışında ibadetler arasında kalan zamanlara serpiştirmiştir. Çünkü İslâm’da ibadet çok dikkatli bir zaman yönetimini gerektirir. İbadetler 24 saate yayılır ve her birisinin başlangıcı, bitişi kesin olarak bellidir. Vakitlerin tayini için çok dikkatli bir şekilde güneş, ay gibi gök cisimlerinin takip edilmesi gerekir. Bu esasen evrenle iç içe geçmiş tam bir şuur halidir. Yani Resûlullah’ın zihninde hiçbir zaman “Aylardan

“Hz. Peygamber’in (s.a.v.) ibadetlerden bağımsız bir zaman planlaması olmamıştır. Hz. Peygamber günlük hayatını öncelikli olarak ibadetlere göre zaman dilimlerine ayırmış, günlük hayatın olmazsa olmaz unsurlarını, olağanüstü haller dışında ibadetler arasında kalan zamanlara serpiştirmiştir.”

hangi ay, günlerden hangi gün, sabah mı öğlen mi?” gibi içinde bulunduğu andan bigâne olduğunu gösteren sorular ve boşluklar oluşmamıştır. Hz. Peygamber, Medine’de yaşadığı on yıl boyunca her gün; fecr anından yatsıya kadar güneşin hareketlerini ve gündüzün yerini geceye bırakmasını takip ederek namaz vakitlerini, ayı takip ederek oruç günlerini, hac günlerini ve dolayısıyla fitre, zekât gibi ibadetlerin takibini

yapmıştır. Vefatıyla sonuçlanan hastalığa yakalanıp ateşler içinde yattığında dahi namaz vakitlerini takip ederek tam bir şuur halinde yaşadığı ömrünü yine şuurunu açık bir şekilde Refik-i Alâ’ya yükselerek tamamlamıştır.

Hz. Peygamber için güneşin batması, yani akşam namazı vakti bir önceki günün sonu ve yeni günün başlangıcı anlamına gelmekteydi. Ertesi gün Hz. Peygamber için sabah namazı ile yani fecirle değil, gece namazı ile başladığı. Yatsı namazını kıldığında Hz. Peygamber adeta ashâbına, gecenin karanlığında kaybolarak istirahat edeceğini, Rabbi’yle baş başa kalıp bir önceki günün muhasebesini yapacağını, ertesi gün için hazırlık yapıp kararlar alacağını ilan etmiş olurdu. Yatsı vakti girince mescidde sahâbilerin toplanmasını

alışkanlık haline gelmişti. Gece ibadet için kalktığında dişlerini temizler, abdest alır ve ibadet ederdi. Çoğunlukla gece namazları ile vitri birleştirir, vitirle müezzini Bilâl'in sabah ezanı arasında ise bazen uyur, bazen uyanık beklerdi. Hz. Peygamber geceleri tabiri caizse "gönlüne göre" dakikalarca rükûda ve secdede kalarak, uzun uzun namaz kılardı. Hz. Âişe onun gece namazıyla ilgili "Ne kadar sürerdi, nasıl kılardı? diye sormayın, çünkü huşûunu, lezzetini, uzunluğunu tarif etmeye gücüm yetmez." demiştir. Müezzini Bilâl (r.a.) gelip sabah ezanını okuduğunda onun ardından ezan lafızlarını tekrar eder, "hayyealessalâh" dendiğinde sabah namazını kıldırarak üzere evinden mescide çıkardı.²

Sabah namazını kıldırdıktan sonra Hz. Peygamber'in günlük faaliyet çizelgesinde sıra, en çok önem verdiği ve vakit ayırdığı hususlardan birisine, yani ashâbı

ile meşgul olmaya gelirdi. Namazı kıldırdıktan sonra mescidden çıkmaya yeltenmez, yüzünü ashâbına dönerek güneş doğuncaya kadar oturmaya devam ederdi. Bu şekilde beklemeye çok önem verirdi. Resûlullâh'ın ashâbıyla sohbetleri sabah namazından sonra başlar; güneş doğup bir miktar yükselinceye kadar da devam ederdi. Sohbetten önce Resûlullâh, çevresindeki sahâbilerle tokalaşır ve kucaklaşırdı.³ Hz. Peygamber'in sahâbilerle olan ilişkisinde merkezî rol oynayan yer Mescid-i Nebevî'dir. Medine'ye hicretinin ilk günlerinden itibaren yapımında bizzat çalışarak inşâ ettirdiği ve hanımlarına ait odaların büyük

bekler, yorgun argın hallerini görünce uzun süre bekletmez, vakit girdikten kısa bir süre sonra namazı kıldırırdı. Sonra herhangi bir işle meşgul olmaksızın geceyi geçireceği hâne-i saâdete gider ve istirahate çekilirdi. Ev halkının halini hatırını sorduktan sonra hemen yatarı. Hz. Âişe, Hz. Peygamber'in yatsıdan önce uyumadığını, yatsıdan sonra ise ayakta kalmadığını ifade etmiştir.¹

Hz. Peygamber gece ibadetini aksatmamak için, konforlu, yumuşak yataklarda yatmazdı. Gece ibadeti için kendisini uyandıran özel bir görevlisi, hizmetlisi de yoktu. Her gece ibadete kalkan Resûlullah için, gecenin ilk üçte biri geçtikten sonra uyanmak

bölümünü de içine alan Mescid-i Nebevî, sabah namazıyla yatsı namazı arasındaki süre boyunca ve bazen de gecenin ilerleyen saatlerinde Resûlullah ile sahâbe arasındaki sohbetlere ev sahipliği yapmıştır. Resûlullah gün boyu Mescid-i Nebevîde sahâbilerin sorularını cevaplandırır, dilek ve şikayetlerini dinleyip ihtiyaçlarını giderir, yanlışlarını düzeltir, suçluların cezasını tayin eder, görevler verir, hitap eder, hediyeler verir, hediyeleri kabul eder, Medine dışından gelenlerle görüşür, torunlarıyla vakit geçirir, istirahat ederdi.⁴

Hz. Peygamber, bir süre sahâbilerle meşgul olduktan sonra kuşluk vakti hâne-i saâdet odalarını teker teker dolaşır, beşer dakika her bir hanımının hatırını sorar, sonra gece yanında kalacağı hanımının odasına girerdi. Bu kısa ziyaretler sırasında yanlarında geçirdiği süreye de dikkat eder, eşit olmasını sağlamaya çalışırdı. Resûlullah, hanımlarıyla olan münasebetlerinde her zaman adalet duygusunu ön planda tutmuştur. Hz. Âişe'nin bildirdiğine göre Hz. Peygamber, zamanını hanımları arasında âdilane bir şekilde taksim eder ve "Allahım! Sen her şeye kâdirsin. Ben adaletli olmak için elimden geleni yapıyorum. Aciz kaldığım, güç yetiremediğim durumlar için ben sorumlu tutma." diyerek dua ederdi.⁵ Hz. Peygamber'in evinde ailesiyle beraberken ne yaptığı, vaktini nasıl geçirdiği hep merak konusu olmuş, ümmehâtü'l-mü'minîn sık sık bu tür sorulara muhatap olmuşlardır. Hz. Âişe'ye "Resûlullah evde nelerle meşgul olurdu?" diye sorulduğunda "Diğer erkekler ne yapıyorsa onu yapardı." dedikten sonra elbisesini temizler, koyununu sağar, kimseye buyur etmez, kendi işini kendisi görür, aile fertlerine de işlerinde yardımcı olurdu." diyerek Resûlullah'ın evde yapıp ettiklerini

“ Hz. Peygamber (s.a.v.) gece ibadetini aksatmamak için, konforlu, yumuşak yataklarda yatmazdı. Gece ibadeti için kendisini uyandıran özel bir görevlisi, hizmetlisi de yoktu. Her gece ibadete kalkan Resûlullah için, gecenin ilk üçte biri geçtikten sonra uyanmak alışkanlık haline gelmişti. Gece ibadet için kalktığında dişlerini temizler, abdest alır ve ibadet ederdi.”

sıralamıştır. Hz. Peygamber'in evde ayrıca deri parçalarını üst üste koyup dikerek ayakkabı yaptığı, elbisesini tamir ettiği, toprakları sulamada kullanılan büyükbaş hayvanların yemlerini verip, evi süpürdüğü, devesinin ayaklarını bağladığı gerek Hz. Âişe gerekse yardımcısı Enes tarafından ifade edilmiştir. Hz. Âişe, Resûlullah'ın evde iken hiç boş durmadığını, ya ihtiyaç sahibi bir kimsenin ayakkabısını yamadığını ya da kocası ölmüş fakir kadınlar için elbise tamir ettiğini en çok da yama işi ile meşgul olduğunu ifade etmiştir.⁶ Resûlullah, günlük kişisel bakımını da

evinde gerçekleştirirdi. Saçlarını yıkar, tarar, yağlar, bıyıklarını kısaltır, şekillendirir, gözlerine sürme çeker, tırnaklarını keser, vücut temizliğini yapar, dişlerini temizler, çamaşırlarını yıkar ve gerek saçına gerekse vücuduna güzel kokular sürerdi. Resûlullah gün içerisinde farz namazları Mescid-i Nebevî'de cemaatle kıldırır, nâfileleri ise genellikle hâne-i saâdet odalarında edâ ederdi.⁷

Hz. Peygamber'in öğünleri, oruçlu olduğu günlerde sahur ve iftardan ibaretti. Eğer güne sahurla başlamadıysa sabah

namazı sonrası geceyi geçireceği hanımının odasına gelip selam verip hal ve hatır sorduktan sonra, evde yiyecek bir şey olup olmadığını sorardı. Varsa şükrederek yer, "yok" denirse bir süre daha bekler ya da oruca niyet ederdi. Bu durumda oruçlu olmadığı günlerde sabah namazından sonra yemek yediğini söyleyebiliriz. Sabahleyin yediği yemeğin ardından gün içerisinde kaç öğün ve hangi sıklıkla yemek yediğini net bir şekilde ortaya koymak mümkün görülmemektedir. Yalnız gün içerisinde acıktığında, akşam yanında kalacağı zevcesinin odasına gidip ikramda bulunulmasını istediğini biliyoruz. Hatta eğer çok acıktıysa ve evde bir şey yoksa diğer hanımlarına

haber gönderip, gelecek olan yemeği beklediğini tespit edebiliyoruz. Bazen Resûlullah'ın zevcelerinden birisi evinde yemek pişirir ve yemeği, Hz. Peygamber'in kaldığı eve ya bizzat kendisi götürür veya câriye ya da mevlâsıyla gönderirdi. Hz. Peygamber'in hanımlarının odalarına, özellikle de geceyi geçireceği hanımının odasına, sahâbiler hediye olarak yemek gönderirlerdi. Hz. Peygamber o esnada yanında olan aile fertleriyle birlikte, hediye edilen yemeklerin tadına bakar, yemeğin geri kalanını duruma göre diğer hanımlarına ya da başka sahâbilerle gönderirdi. Resûlullah, gece ibadeti için kalktığına, eğer evde kuru hurma veya kuru üzüm gibi bir yemiş varsa bir iki tane yer, hazır sıra vb. içecekler varsa içerdi.⁸

Hz. Peygamber, seferler, umre ve hac yolculukları dışında Medine'de, Mescid-i Nebevî çevresinde sakin bir hayat sürmüştür. O, Medine günlerinde fırsat buldukça üzüm bağlarına, hurma bahçelerine, tarım arazilerine, kuyu başlarına gider; buralarda soluklanır, dinlenir, derin düşüncelere dalıp dünya ve ahiret hallerine dair ashâbıyla sohbet ederdi. Gün içerisinde zaman zaman Medine'deki mahalle mescitlerini ve Kubâ mescidini

ziyaret etmiştir. Ayrıca sahâbilerin davetlerini geri çevirmemeye özen gösteren Resûlullah, zamanı elverdiği ölçüde zengin-fakir, kadın-erkek ayrımı yapmaksızın davetlere icabet etmiş, misafir olduğu evlerde namaz kılmış, hâne sahiplerine dua etmiş ve ev halkı için geride unutulmaz hatıralar bırakmıştır. Bu bağlamda fakir, miskin, zayıf, güçsüz kimselerin, hatta kölelerin dahi davetine icabet etmiştir. Hz. Peygamber'in, Mescid-i Nebevî'ye 9-10 km. uzaklıktaki köylerden gelen davetleri de geri çevirmediği bilinen bir husustur. Hz. Peygamber yemek dâvetleri yanında sıklıkla hasta ziyareti vesilesiyle de sahâbilerin evlerine misafir olmuştur. Kimi zaman yaya kimi zaman binekli olarak gerçekleştirdiği bu ziyaretlere giderken ve gelirken, yollarda çeşitli olaylarla karşılaşmış, bu olaylara gerekli gördüğü takdirde sözlü ve fiilî olarak müdahale etmiş, beğendiği ya da kerih gördüğü durumları izah etmiştir.⁹

Hz. Peygamber'in Medine'de tesis ettiği yeni hayatında musallâ, mezarlık ve çarşı pazar, Mescid-i Nebevî'nin hemen yanında uzanan geniş araziler üzerindeydi. Allah Resûlu, bayram namazlarını

mescidde değil, kadın-erkek-çoluk-çocuk-geç-yaşlı-hür-köle herkesin katılmasını istediği için Bakî mezarlığı ve Bakî çarşısı yakınlarında musallâ denilen alabildiğine geniş bir arazide kılardı. Hatta iki gün öncesinden ashâbına topluca hitap ederek bunu ilan ettirir ve dışarı çıkarken üzerine alacağı bir dikişsiz elbise (cilbâb) bulamayan kadınların, önceden komşularından temin ederek hazırlıklı olmalarını isterdi. Musallâ, yağmur duası için de toplanma yeri idi.¹⁰ Hz. Peygamber gün içerisinde Bakî çarşına uğrar, dolaşır, esnafı teftiş eder, alışveriş yapardı. Resûlullah'ın sıklıkla ziyaret ettiği bir diğer yer hiç şüphesiz Bakî mezarlığı idi. Bir sahâbî vefat edince, Hz. Peygamber eğer vakti müsaitse Mescid-i Nebevî'de cenaze namazını kıldırdıktan sonra cenaze tedfin işlemlerine katılmak üzere cenazeye eşlik ederdi. Resûlullah bunun için cenazenin önünde yürürdü. Hz. Peygamber'in Medine'deki günlük hayatında rutin kabir ziyaretlerinin önemi büyüktür. Hatta Resûlullah, geceleri ibadet için kalktığına, tekrar yatağına dönmeden önce Bakî mezarlığına gitmeyi alışkanlık haline getirmişti.¹¹

Hz. Peygamber döneminde atlar ve develer, binek olmalarının yanında Allah yolunda cihad ederken müşrik unsurlarla karşı karşıya geldiğinde, İslâm ordusunun gücüne güç katması açısından önemliydi. Bu yüzden Hz. Peygamber sahâbilerden atlarını iyi eğitmelerini ister, bu hususta onları teşvik etmek için at ve deve yarışları düzenler,¹² kazanana ödül verirdi. Bu düzenlemeyi yaparken "şu gün, şurada" diye ilan ettirirdi. Hz. Peygamber sahâbilerin atlarını beslemeleri, zekât develerinin otlatmaları için

koruluk yerler belirlerdi. Örneğin Nakî'yi atlar için koru kılmış, Rebeze'yi de zekât develeri için koru olarak belirlemiştir.¹³ Boş durmayı hiç sevmeyen Hz. Peygamber'in zaman zaman ağır ve ahırlarda zekât hayvanlarını işaretlediği de dikkatleri çekmektedir.

Sonuç olarak Hz. Peygamber, kendisine bahşedilen ömür nimetini en güzel şekilde değerlendirmiş, geçip giden zamane bigâne bir tutum sergilemeksizin, her anını şuurla idrak etmeye gayret göstermiş, gecesıyla gündüzüyle 24 saatini dikkatli bir şekilde planlayarak bereketli bir ömür sürmüştür. Medine'deki günlük hayatının önemli bir bölümünü geçirdiği Mescid-i Nebevî'de, zamanının büyük bir bölümünü sahâbilerine ayırmış; İslâm dininin ruhunu, derinliğini, inceliklerini anlayıp yaşamaları, kendisinin vefatından sonra aldıkları bu ışığı tüm dünyaya yayacak idrak ve kabiliyete kavuşmaları için gecesini gündüzüne katarak çaba sarfetmiş; Allah'a, İslâm'a adanmış bir ömür yaşamıştır. İnşâ edildiği ilk günlerden itibaren hâne-i saadet odalarında adaleti, hoşgörüsü, sevgi ve şefkât dolu davranışları, güler yüzü ve tatlı sözleriyle, mü'minlerin annelerine değerli olduklarını hissettirmiştir. Gazveler dışında Medine'de bulunduğu süre içerisinde sık sık hasta ziyaretinde bulunmuş, davetlere icabet etmiş, Mescid-i Nebevî'ye yürüme mesafesindeki mahalleleri ziyaret etmiş, sık sık Bakî çarşısında teftişlerde bulunmuştur. Zamanın nasıl da hızla akıp gittiğinin en müşahhas hali olarak Mescid-i Nebevî'nin yanı başında yer alan Bakî mezarlığını sık sık ziyaret etmiş, güler yüzüyle, tevazusuyla, son derece veciz ve belîğ konuşmalarıyla sahâbilerin gönlünü fethederek, zaman açısından bereketli bir ömür geçirerek Refik-i a'lâya kavuşmuştur. ■

DİPNOTLAR

- 1 Buhârî, "Mevâkîf", 13; Müslim, "Mesâcîd", 237; Kamacı, Fatımatüz Zehra, Hz. Peygamber'in Günlük Hayatı 1: Mescid-i Nebevî, 2. Baskı, İstanbul 2017, s. 403-404; Kamacı, Hz. Peygamber'in Günlük Hayatı 2: Hâne-i Saâdet, İstanbul 2016, s. 137-139.
- 2 Buhârî, "Teheccüd", 16; Müslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", 125, Kamacı, Günlük Hayat 2, s. 180-201.
- 3 Dârimî, "Salât", 97; Şâmî, I Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd fî sîreti hayri'l-ibâd (nşr. Âdil Ahmed-Ali Muhammed), I-XIV, Beyrut 1993, I, 74, Kamacı, Günlük Hayat 1, s. 67.
- 4 Detaylı bilgi için bk. Kamacı, Günlük Hayat 1, ilgili yerler.
- 5 İbn Sa'd, VIII, 168, 170; Ebû Dâvud, "Nikâh", 37; İbn Mâce, "Nikâh", 47, Kamacı, Günlük Hayat 2, s. 213-215.
- 6 İbn Sa'd, et-Tabakâtü'l-kübrâ (nşr. İhsan Abbas), I-IX, Beyrut 1968, I, 366; İbn Seyyidünnâs, Uyûnü'l-eser fî fûnü'l-megâzi ve's-şemâil ve's-siyer (nşr. Muhammed el-İd el-Hatrâvî-Muhyiddin Mestû), I-II, Beyrut 1992, II, 441; Şâmî, VII, 38, 85, Kamacı, Günlük Hayat 2, s. 264-271.
- 7 Detaylı bilgi için bk. Kamacı, Günlük Hayat 2, s. 151-167, 201-207.
- 8 Müslim, "Siyâm", 169; İbn Mâce, "Siyâm", 26; Şâmî, IX, 257. Ayrıca bk. Kamacı, Günlük Hayat 2, s. 61-109.
- 9 Bk. İbn Sa'd, I, 370-371.
- 10 Buhârî, "İstiskâ", 15-20; İbn Seyyidünnâs, I, 373; Şâmî, VIII, 336.
- 11 Buhârî, "Rikâk", 42; Müslim, "Cenâiz", 60-61; Tirmizî, "Cenâiz", 26.
- 12 Vâkidî, Kitâbü'l-Megâzi (nşr. Marsden Jones), I-III, Beyrut 1989, II, 426.
- 13 Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, I-VI, Beyrut 2004, 461/II, 155; Şâmî, IX, 39.

PEYGAMBER ZAMANI

Rukiye AYDOĞDU DEMİR
Diyaret İşleri Uzmanı

Güneşin; uçsuz bucaksız çöllerin, kerpiç evlerin, hurma dallarının, uyuyan kervanların, bedevî çadırlarının üzerine doğduğu zamanlardı. Böyle zamanlarda insanlar kuş seslerine, sabah meltemine, suların serinliğine, taze bir günün ilk ışıklarına eşlik etmek için uyanırlardı. Tan yeri ışımaya başladığında âlemdaki her bir zerreye birlikte onlar da aydınlanırdı. Şehrin sokaklarında bazen Bilâl-i Habeşî'nin, bazen de Abdullah b. Ümmü Mektûm'un sesi yankılanır, insanlar namazın uykudan daha hayırlı olduğuna inanarak kandillerini yakarlardı. Dünyadaki her şeyden daha sevimli buldukları iki rekâtlik

zaman kadar zamanın dışına çıkarlar, güne secdelerle başarlardı.

Kimsenin kolunda saatlerin olmadığı zamanlardı. İnsanların göğe bakmayı oyalanma saymadıkları zamanlardı. Gökyüzünün her bir durağını, fecri, zevali, hilâli, uzayan ve kısalan gölgeyi dikkatle takip ettikleri zamanlardı. Zaman, insanların kendilerini kaybettikleri uçsuz bucaksız bir çöl değildi o vakitler; kayıplara yol gösteren çoban yıldızıydı; şehirlerin içinden gürültülü bir tren gibi geçmez, yatağını seven sakin bir nehir gibi akardı.

Nebî'nin (s.a.v.) hayretle gökyüzünü izlediği zamanlardı. Kuşlar nasıl da güzel uçuyorlardı. Sabahları yuvalarından aç çıkıyorlar, akşam ise kursakları dolu dönüyorlardı. Kuşları izlemek ne güzeldi. "Keşke onlara benzeyebilsek" diye içinden geçirirdi Nebî, nasıl da mütevekkillerdi... (İbn Mâce, Zühd, 14) O zamanlar gökyüzünü izlemek vakit kaybı değildi.

Nebî'nin (s.a.v.) Rabbine her fırsatta teşekkür ettiği zamanlardı. Serin bir gölgelik, soğuk su, leziz hurmalar... Rabbinin yarattığı tüm bu güzellikler için günü geldiğinde hesaba çekileceğini düşünmek... (Tirmizî, Zühd, 39) Farkında olmak, hayret etmek ve şükretmek onun zamanının çoğunu alan eylemlerdi. Bu eylemler, onun öylesine ömrüne sıkıştırıp farkında olmadan, arada bir ve tesadüfen gerçekleştirdiği soğuk ve tekdüze faaliyetler değildi, hayatın kendisiydi.

Günün diğer vakitlerinde daima gülümserdi. Ayırt etmeden herkesi ve her şeyi dinler, çocukları sevin-dirir, elindeki bir parça yiyeceği paylaşır, hediyeleşir, başkalarına daima yol gösterir ve teşekkür ederdi. Selamlaşmayı önemser, özellikle hastalarla ilgilenir, ihtiyacı olanları gözetirdi. Tüm bunları vakit bulabilirse, denk gelirse, yoğunluktan vakit kalırsa yapmaz; bunlara özellikle vakit ayırırdı.

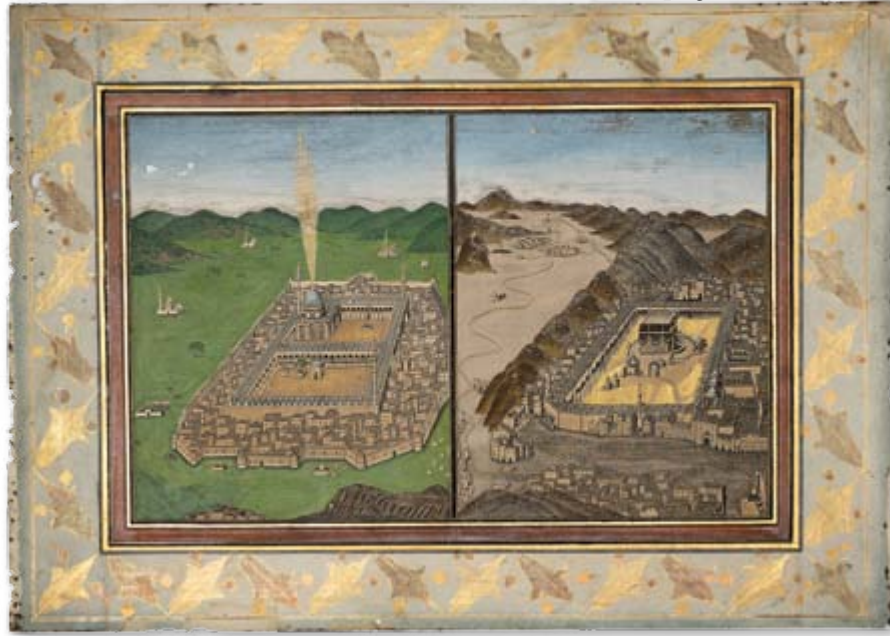
'Aşırı yoğun olmak' mefhumunun yetimin saçını okşamaya bahane olacak şekilde kullanılmadığı zamanlardı. Yetimin başını okşamanın sünî vitrinlerde sergilenmek maksadıyla yapılmadığı zamanlardı. İyiler masumdu, iyilikler öncelikliydi. Paylaşmak güzeldi. Paylaşmak çoğaltır, bereketlendirirdi.

Nicilikle, rakamla, çoklukla ifade edilemeyen manevî bir bolluğun hissedildiği zamanlardı. Misafire gönülden ikram edilen bir parça yemek tükenmeyip herkese yetiyor; paylaşılan bir tas süt onlarca kişi içse de bitmiyordu. Allah Resûlü tıpkı bunlar gibi akrabaya ziyaretin ömrü bereketlendirdiğini söylüyor (Müslim, Birr, 20), iyiliğin ömre ömür katacağını vadediyor (Tirmizî, Kader, 6), zaman içinde zaman devşirmenin yollarını gösteriyordu. Böyle zamanlarda

gün yirmi dört saatten ibaret olmuyor, bir hafta yedi güne sığmıyordu. Çünkü iki günü birbirine denk olan ziyandaydı, çünkü kendisini ilgilendirmeyen şeyleri terk edebilen kişi, ne güzel bir Müslümandı. (Muvatta', Hüsnü'l-Hulk, 1) Zihin, gönül, kalp, göz, kulak neyle meşgul olduğunun bilincindeydi.

Allah Resûlü, zamanı, mekânı, kâinatı bu bilinçle algılıyor, yaşadığı her anı idrak ediyordu. Duyan, düşünen, sorgulayan, hisseden, bütün bir yürekle zamanı içine çekiyordu. Yüreğinin derinliği kadar derûnundaydı zamanın, yüreğindeki iman kadar samimiydi geçirdiği her an. Zamanı algıladığı yürek kadardı aslında insanın zaman tasavvuru, ona göre şekilleniyordu. Yürek neye meyyalse, neyin arzusu taşıyorsa zamandan da payına o düşüyordu. Misal peygamber yüreğiye taşınan, yaşanan da ona yaraşır bir peygamber zamanı oluyordu. Bu yüzden Resûlü Ekrem'in zamanı diriydi, diriltiyordu. Canlıydı, ruh taşıyordu. Her an tatlı bir ritimde, yormadan, koşmadan, tükenmeden ama derinden ve sükûnetle akıyordu. Bitmeyen bir bahar tazeliğinde kolay, hafif, latif ve aydınlık günler yaşanıyor. Bu yüzden onun ardından, ona dair cümleler kuran, onun zamanında yaşadıkları hatıraları yâd eden ashabının yüzünde hep o eşsiz tebessüm yer alırdı.

Allah Resûlü, Rabbine yakınlaşmak için her anı fırsat biliyor, kendisini dinliyor, gözlemliyor, sorguluyor, dönüştürüyordu. Tazelenmek için günde yetmiş defa tevbe etmesi bu yüzdendi. (Buhari, Deavât, 3) Geçmiş ve gelecek günahları bağışlandığı halde her geceyi fırsat bilip Rabbine şükreden bir kul olmaya çalışması bundandı. Onun için zaman akıp giden, yetiştiremeyen, geç kalınan, doldurulan, edilgen bir mefhum değil; insanın yegâne sermayesiydi. Bu yüzden her fecir, zeval, hilâl takip edilmeli, miraçlar, beratlar, kadirler değerlendirilmeliydi. Allah Resûlü, başına gölgesi düşen her mübarek ayı sevinç ve heyecanla karşılar, bu vakitleri dolu dolu geçirebilmenin hesabını yapardı. Böylelikle zaman içinde eşsiz zamanlar yakalardı. Sabah vakitlerinde güneşe kavuşmak, akşam

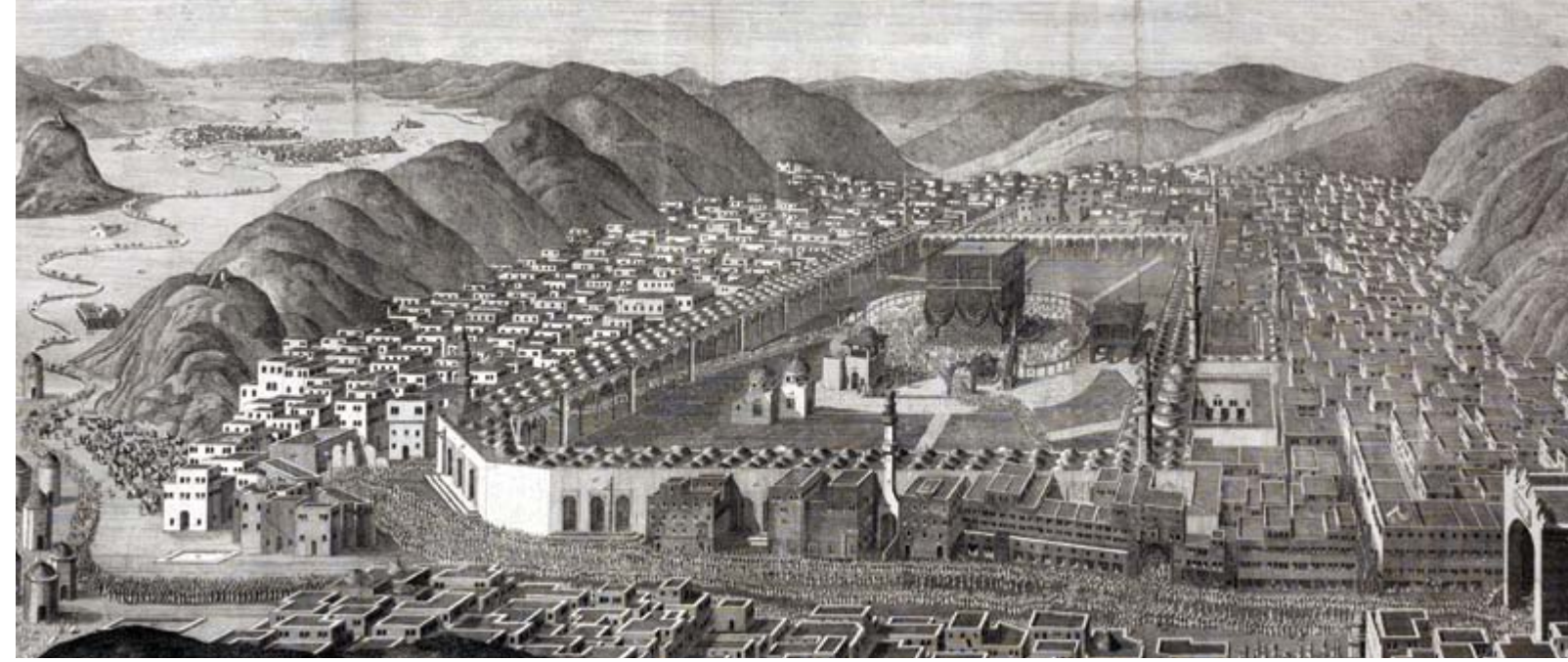
kızıllığında onu uğurlamak Nebî (s.a.v.) için sıradan olaylar değildi; her biri şükür sebebiydi. Bu yüzden sahabları *"Allah'ım, senin kudretinle sabaha çıktık, senin kudretinle akşama gireriz. Senin kudretinle yaşar, senin kudretinle ölürüz... En son dönüşümüz sanadır."* demeyi ihmal etmezdi. (Tirmizî, Deavât, 13) Aynı şekilde akşam olduğunda da *"...Allah'ım bu gecenin ve daha sonrasının şerrinden sana sığınırım, cehennem ve kabir azabından sana sığınırım."* diye dua ederdi. (Müslim, Zikir, 75) Namaz vakitleri geldiğinde *"Haydi Bilâl, bizi namazla rahatlat!"* deyip (Ebû Dâvûd, Edeb, 78) adeta zamanı durdurarak tekbir alır; uzun uzadıya, her bir rüknün tadına vararak; huşû içerisinde dakikalarca kıyam eder, secdeye varırdı. Aylar öncesinden Ramazan hilâlinin yolunu gözlemeye başlar, onu arar, bulur ve heyecanla karşılardı. Henüz Recep ve Şaban aylarındayken kendisini Ramazan hilâline kavuşturması için Rabbine yalvarır, onu gördüğünde de sevinçle şöyle derdi: *"Allahu Ekber! Allah'ım! Onu, üzerimize güven, iman, selâmet, İslâm ve Allah'ın sevdiklerine muvaffakiyet üzere doğur. (Ey Hilâl) Bizim Rabbimiz de senin Rabbin de Allah'tır."* (Dârimî, Savm, 3)

Zaman böyle hilâlden dolunaya doğru sayısız kez akarken ayla birlikte o da tamamlanıyor, değişiyor, her

hilâli başka bir gözle görüyor, her dolunay onda farklı hisler uyandırıyor. Çünkü yaşamak sadece nefes alıp vermektense ibaret değildi onun için, doğan her günde yeni izler bırakabilmek, yeni cümleler kurabilmektir. Allah Rasûlü, yaşadığı zamanın hakkını verdi, onu aştı, bambaşka zamanlar keşfederek ötelere haberler getirdi. Onunla aynı zamanı paylaşanlar dediler ki: *"Hayat ancak bu dünyada yaşadığımızdan ibarettir. Ölürüz ve yaşarız. Bizi ancak zaman helâk eder..."* (Câsiye, 45/24) Zaman onlar için gizli bir ilâh, adı ko-

nulmamış gizli bir güçtü. Yolunda gitmeyen işlerin kaynağı, kötü kaderlerin sebebiydi. Vakti geldiğinde onları da yok edecek, nerden gelip nereye gittiklerini bilmeden hiçlik içerisinde yitip gideceklerdi. Oysa her şey gibi zaman da Allah'ın elindeydi, zamana kızmak da sövmek de beyhüdeydi zira gece de gündüz de O'na aitti. (Buhari, Edeb, 101) Başlangıcı ve sonu belirsiz, hesapsızca harcanan ve neticede sahibini hiçliğe sürükleyen, yok oluşa mahkûm eden bir zaman tasavvurunu reddeden Allah Resûlü, vaktin Müslümanca nasıl değerlendirileceğini öğretti. Güneşin dürülmesine, yıldızların dökülmesine kadar, yaklaşmakta olanın her an yaklaştığının bilincinde olarak her nefesin kıymeti bilinmeliydi.

Güneş; uçsuz bucaksız çöllerin, kerpiç evlerin, hurma dallarının, uyuyan kervanların, bedevî çadırlarının üzerine doğmuyor artık. Kollarımızda eriyen sermayemizi gösteren saatlerimiz var. Peygamber zamanı değil yaşadığımız. Fecirsiz, zıyasız, sabırsız, şükürsüz, hızın tahakkümünde bereketi emilen, metalik, gürültülü günlerin içinden geçiyoruz. Fecrin karanlığı yırtışına şahit olmayan gözlerimiz için gündüz de bir gece de! Oysa karanlıkla aydınlık hiç bir olur mu?■

ERKEN İSLÂM TOPLUMUNDA ZAMAN VE HAYATA ETKİLERİ*

Prof. Dr. Ramazan ALTINAY
Uşak Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi

Zamanın eskilerden beri bilinen dört birimi doğada vardır ve neseldir. Bunlar 'gün, ay, mevsim ve yıl' dır.¹ Bunların yanında öznel yani insanların tespit ettikleri birimler de vardır. Bunlar, 'dakika, saat, hafta ve yüzyıldır'.²

Dinlerin/kültürlerin 'iyi-kötü, uğurlu-uğursuz' saydığı günler ya da zaman birimleri varolagelmıştır. Zamanın insanlar için giderek bir bozulmaya yol açtığı, 'önce'nin iyi, 'sonra'nın kötü olduğu inancı, ilk dönem İslâm toplumunda -geleneksel toplumlarda olduğu gibi- genel bir anlayış olarak bulunmaktadır. Bu inanışla ilgili rivayetler bulunmaktadır.³ Zamana yüklenen bu tür anlamlar dolayısıyla doğal (fiziksel zaman) ile tarihsel/kültürel zamanı birbirinden ayırabiliriz. Bu iki zamanın farkı, insanın tıpkı doğal dünyada kendine yeni bir dünya (barınak, yaşantı, medeniyet, şehir...) kurması gibi, doğal (fiziksel) zamanı tarihsel/kültürel zamanına çevirip, kendileştirmesidir. Böylece fiziksel, kronolojik zaman içinde insan ken-

di geçmişini, şimdisini ve geleceğini anlamlandırdığı, belirlediği bir beşer zamanı kurgulamıştır. Ancak bu belirleme ilahi vahyin rolünü vurgulamak gerekir. İşte burada anlatılanların çoğu bu ikinci zamanla yani kültürel/tarihsel/beşeri zamanla ilgilidir.

Bu açıdan baktığımızda, zaman ve tabiattaki kozmik düzen arasında kurulan ilişki, toplumların dini ve gündelik hayatlarına da yansımıştır.⁴ Bu gerçekten hareketle çalışmamızda, erken dönem İslâm toplumunda yaşayan insanların zamanla ve onun bazı birimleriyle ilgili genel düşünce ve inançlarını ile onların gündelik ve dini hayatlarındaki etkilerini söz konusu edeceğiz.

Gece ve gündüz, kış ve yaz gibi etkili ve sert değişiklikler yüzünden, can ve mal güvenlikleri bakımından, soğuktan, sıcaktan, açlık ve susuzluk kaygısından dolayı insanlar çok eskiden beri zaman kavramının bilincine varmışlardır. Hizmet süreleri, vergiler, ücretler ve benzeri şeyler nedeniyle zaman kavramı ve tak-

* Bu çalışma, yazarın Dini Araştırmalar Dergisi'nde (Cilt:7, s.21, Ankara 2005, ss.223-235) yayımlanan yazısından üretilmiştir.

vim ölçeğinin özellikle hükümdarlar ve üst düzeydeki yöneticiler katında bilinmesi, göz önünde tutulması gerekli, hatta zorunlu bir husus olmuştur.⁵

Araplar eskiden beri çeşitli takvimler kullanmışlar ve tarih başlangıcı için çeşitli olayları esas almışlarsa da bütün Arap milletinin ortaklaşa kullandığı bir takvimden söz edilemez.⁶ Ancak Hz. Ömer zamanında, m. 638 (h. 17) yılında genel geçer ve değişmez bir takvim başlangıcı olarak Hz. Peygamber'in Hicreti'nin (m. 622) esas alınmasıyla müşterek bir takvim kullanımına geçilmiştir.⁷

Geleneksel erken dönemlerde, rakamla ifade edilmiş tarihlerin sıradan bir İslâm toplumu üyesi için muhtemelen fazla bir anlam taşımadığını düşünmek gerekir. Onun gündelik yaşamını, dince kutsal kabul edilen gün ve aylar, bayramlar, ibadetler ile kültürden gelen bazı örf, adet ve inanışlar yönetirdi. Zaman, günde beş vakit namazla, her hafta camide kılınan Cuma namazı ve okunan hutbeyle, her yıl kutlanan Ramazan, Kurban bayramı ve Mekke'de yapılan Hac'la Müslüman takvimine göre belirlenmektedir.⁸ Ayrıca bizler gibi yalnız yıllar, aylar ve günler değil, saatlerin, yarım saatlerin ve hatta dakikaların bile işaretlendiği randevu defterleri, o dönem insanın gündelik hayatına hâkim değildir; zaman kavramı değişik bölümlenmiştir ve farklı bir algı ve anlayışa sahiptir.⁹

Bunun niceliği ve nasıllığı ile ilgili bazı bilgiler geleneksel toplumun sırasıyla gün, ay ve yıl gibi somut ve nesnel zaman birimleri hakkındaki görüşü, inanışı ve etkileri bağlamında aşağıda ele alınacaktır.

A. Günler

Haftanın günlerinin, Allah'ın mahlukâtı yaratış zamanı esas alınarak düzenlendiğine inanılmaktadır. Yerin göğün ve diğer mahlûkların yaratılışları, hem İslâm geleneğine (vahiy, sünnet vb.) hem de İsrailiyyat (özellikle Tevrat ve Yahudi kültürü ve ilahiyatı)¹⁰ bilgilerine göre ele alınmış, Allah'ın yaratışının Pazartesi, Salı, Çarşamba, Perşembe, Cuma, hatta Cumartesi günü gerçekleştirildiğine inanılmıştır.¹¹

Araplar cahiliye döneminde haftanın birinci gününe 'Evvel' ikincisine 'Ehven' üçüncüsüne 'Cebbâr' dördüncüsüne 'Debbâr' beşincisine 'Mü'nis', Cuma'ya 'Arûbe' Cumartesi'ye 'Şeyyâr' derlerdi.¹² Bu günler isimlerini muhtemelen hep çeşitli inanışlardan ya da önemli olaylardan almışlardır.

İslâmî dönemde ise günlerin isimlendirilişleriyle ilgili çeşitli rivayetler bulunmaktadır. "Allah birinci günü yarattı ve ona 'Bir'¹³ ismini verdi, ikinci günü yarattı ve 'İkinci' ismini, üçüncü günü yarattı ve 'Üçüncü', dördüncü günü yarattı ve 'Dördüncü' beşinci günü yarattı ve 'Beşinci' adını verdi".¹⁴ Cuma günü, yaratıkların toplandığı gündür. Cumartesi günü, Âdem'in yaratıldığı ve yaratılışın kesintiye uğradığı gündür.¹⁵ Görüldüğü gibi rivayetlerde haftanın beş günü, doğal ve sayısal sıralı bir anlamda verilmiştir.

'Cuma' gününün isimlendirilmesinde ise çeşitli görüşler vardır. Kalkaşendî, Cuma ismini, 'yaratıkların toplanma günü' olmasından aldığı görüş birliği olduğunu söyler.¹⁶ Ancak, Nüveyrî, âlemin yaratılışının tamamlandığı gün olduğunu belirtir. Allah, aynı zamanda o gün Âdem'i yaratmış ve ruhunu kabzetmiştir. Bir görüşe göre, Sûr'a üflenecek gün de Cuma'dır.¹⁷ Ancak bu günü 'Cuma' ismiyle ilk isimlendirenin kim olduğu noktasında görüş birliği yoktur. Bazıları, Peygamberimizin dedelerinden Ka'b. Lüeyy'in, Kureyş'i bu günde toplayıp onlara bir konuşma yaptığı için, bu güne 'Cuma' isminin verildiğini, kimisi ise 'Cuma' gününün İslâmî dönemde Ensar tarafından isimlendirildiğini söylemektedir.¹⁸ Bilindiği gibi Kur'an'da aynı adı taşıyan bir süre bulunmaktadır ki¹⁹ bu durum, bugünün Cuma namazının farz kılınmasından önce Cuma adıyla anıldığını göstermektedir.²⁰

Cuma, haftanın günleri içinde Müslümanlarca en kutsal gündür. Aynı zamanda bayram günüdür.²¹ İslâm toplumunda, Cuma gününün tatil²² günü olarak yerleşmeye başlaması Emeviler döneminde olmuştur. Cuma günleri, dinlenme, ibadet ve bayram günü olup, genellikle haftanın tek tatil²³ günüdür. Bugün kimileri evlerinde, kimileri hamamlarda temizliğini yapar, güzel ve

temiz elbiselerini giyer, kokular sürünür, bıyıklarını kısaltır, misvak ile dişlerini temizler ve câmîye giderlerdi. Hicri İlk üç asırda şehirlerde henüz sadece tek câmide, yani şehrin merkezindeki ulu camide kılınan Cuma namazı, muhteşem bir kalabalıkla eda edilirdi.²⁴

'Cumartesi' günü için ise yaratılışın bulunmadığı, istirahatın söz konusu olduğu gün şeklindeki rivayetlerde Sâmi kültürlerin (Mesela, Bâbilliler) ve özellikle Yahudi kültürünün etkisi açıktır. Çünkü Sâmi'lerde, dört haftadan oluşan yirmi sekiz günlük ayın her yedinci gününün uğursuz kabul edildiği ve yeni bir işe başlanmadığı bilinmektedir.²⁵ Hâlbuki Hz. Peygamber'den gelen rivayetlere göre, Allah'ın yeri göğü yarattığı gün olarak 'Cumartesi' zikredilmektedir. Kalkaşendî, bu rivayete dayanarak, haftanın günlerinin ilkinin 'Cumartesi' olması gerektiğini belirtir.²⁶

Modern zaman tanımlamalarından önce, geleneksel İslâm toplumunda gün olarak zaman, gece ve gündüzden oluşan iki birimdir. Gündüzün, gün tanımını temsil ettiği genel kabul görmüştür. Ancak gün, akşamdan başlamaktadır.²⁷

İnsanlar arasında haftanın günleriyle ilgili, 'iyi-kötü', 'uğurlu-uğursuz' gün sayılarak, bazı günlerde yapılan davranışların iyi, bazı günlerde kötü olduğu gibi söylentilerin İslâmî referanslarda her zaman sağlam bir dayanağı olmamasına rağmen, bu inançların insanların/müslümanların gündelik davranışlarını etkilediğini görürüz.

İşte haftanın günlerinde yapılacak eylemler ile ilgili bu inanışlara göre; "Cumartesi, tuzak ve aldatma" günüdür.²⁸ Pazar, ekim-dikim ve inşaat yapmanın en uygun olduğu gündür. Pazartesi, yolculuğa çıkılacak ve ticaret yapılacak en elverişli gündür. Salı kan dökmeye, savaşılmaya ve kavgaya en müsait gündür.²⁹ Çarşamba, toplama, alma ve alış veriş yapmak için en münasip gündür ya da uğursuzluk, sıkıntı günüdür.³⁰ Bugün yolculuğa çıkanın başına felaket geleceğine inanılır. Bu sebeple sefere çıkmaktan çekinilir. Perşembe,³¹ yöneticilerin huzuruna çıkılacak, onlara ihtiyaçların sunulacağı en uygun gündür. Cuma, birlikte olma ve evlenmek için

en elverişli gündür. Bu rivayetlerdeki günlerle ilgili tanımlamalarda günün kozmolojik özelliği ve vuku' bulan önemli tarihsel olaylar etkili olmuştur. Şöyle ki rivayete göre: "Allah, yaratma eylemine Pazar günü başlamıştır. Şuayb (a.s.) ticaret için Pazartesi günü yolculuğa çıkmıştır. Salı günü Havva anamız ilk âdetini görmüş, Kabil kardeşi Habil'i öldürmüş, Firavun ordusuyla birlikte Kızıl denizde boğulmuş, Allah Semûd ve Âd kavmini bu günde helak etmiştir. Perşembe günü İbrahim (a.s.) Nemrûd'un huzuruna çıkmıştır. Peygamberler, Cuma gününde evlenmişlerdir. Kısacası, bu günlerle ilgili zikredilen görüşler ve inançlar, şairlerin şiirlerine konu olmuş ve halkın, hatta yöneticilerin gündelik hayatında etkisini göstermiştir.³²

B. Aylar

Eskiden beri ay, zamanı ölçmek için kullanılmaktadır.³³ Ayın evreleri, güneş yılından çok önce bilindiği ve daha somut bir biçimde bir zaman birimini gösterdiği gibi, ayın kendisi de ölüm ve dirilişe işaret etmektedir. Ayın ritmi sadece kısa aralıkları (hafta, ay) göstermekle kalmamakta, daha geniş sürelerin de ilk örneğini oluşturmaktadır. İnsanın doğumu, büyümesi, yaşlanması ve ölmesi ay evrelerine benzetilmektedir.³⁴

Kur'an-ı Kerim'de güneşin uydusu olan 'ayı, zamanın bilinmesi için bir hesap ölçüsü kıldığını bildiren'³⁵ yüce Allah, 'gökleri ve yeri yarattığı zamanda Allah'ın yazısına göre Allah katında ayların sayısının on iki olduğunu'³⁶ belirtmektedir. Buna göre, zamanın somut birimlerinden birisi olan ayların kozmolojik oluşla yaratılıştan bu yana 12 olarak belirlenmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Muharrem: Bu aya savaşı yasak saydıkları için 'haram kılınmış' anlamında 'Muharrem' demişlerdir.

Safer: Bu ayı İslâm öncesi Araplar ellerindeki mallar bittiği, evlerinde yiyecek, giyecek vb. eşyaları kalmadığından³⁷ seferlere, saldırı ve çapula çıktıkları için böylece isimlendirmişlerdir.

Rebiu'l-Evel: Safer ayında yaptıkları faaliyetlerin netice ve mahsûlünü bu ayda aldıkları için böylece adlandırmışlardır. Çünkü 'Rabî', 'bereket, verimlilik' anlamındadır.

Rebîu'l-Âhir: Bu da mahsûlü toplamanın son günleri olduğu için böylece isim vermişlerdir.

Cumâde'l-Üla ve Cumâdu'l-Âhir: Bu iki ayda şiddetli soğuktan dolayı sular donduğu ve son bulduğu için böylece ad koymuşlardır.

Receb: Bu ay 'ta'zim, ululama' ayı olduğu için böylece çağırılmışlardır.

Şa'bân: Hürmet gösterilen ve savaşılmayan Recep'ten sonraki bu ayda savaş ve saldırıların çok olmasından, grup grup savaşmalarından dolayı böylece adlandırmışlardır.

Ramazan: Sıcakların fazla olduğu, yakıcı günlerin bulunmasından böylece isimlendirilmiştir.

Şevval: Develer bu ayda hacc için yüklendiğinden ve kuyruklarını kaldırdığından böylece isim vermişlerdir.

Zi'l-Ka'de: Haram aylardan olması hasebiyle bu ayda savaşa çıkmadıklarından 'oturma, hareketsizlik' anlamında böylece isimlendirmişlerdir.

Zi'l-Hicce: Hacc ayı olmasından dolayı böylece ifade etmişlerdir.³⁸ Bilindiği üzere bu aylardan dört tanesi 'haram aylar'dır. Bunlar, Zi'l-Kâde, Zi'l-Hicce, Muharrem ve Receb aylarıdır.³⁹

Aylara yüklenen bu anlamların yanında, dünyanın yudusu olan ayın çeşitli hareketlerine göre, bir işin yapılmasına ya da yapılmamasına karar verilir. ⁴⁰ Böylece ayların insanların gündelik hayatındaki iş, davranış ve tutumlarını doğrudan etkilediğini görürüz. Esasen genellikle Câhiliye çağının etkilerini taşıyan ve dince bir hükmü bulunmayan bazı yerleşik ve süregelelenen inançların etkisinin olduğu anlaşılmaktadır.

C. Sene/Yıl

Ay'ın yanında, Güneş'i de vakitlerin tayin edilebilmesi için bir hesap ölçüsü ve zaman birimi olarak kıldığını⁴¹ belirten Allah, her ikisinin de 'bir ölçü ve hesaba göre hareket ettiğini'⁴²de belirtmektedir. Diğer taraftan Kur'an-ı Kerim'de, 'Yıl/sene' karşılığı olarak Âm⁴³, Havl⁴⁴ ve Sene⁴⁵ kelimelerinin hepsi de lafız ve anlam olarak kullanılmaktadır ve nüanslarla birlikte eş anlamlıdır.⁴⁶

Erken dönem İslâm toplumunda sene/yıl, ay yılına göre hesaplanır, vergiler ise ay yılına göre toplanırdı.⁴⁷ Artık yılların (Senetü'l-İzdidlâk/İzdidlâf)⁴⁸ tesadüf ettiği seneler, İslâm tarihinde önemli olaylara sebep olmuş-

tur. Bilindiği üzere erken dönem İslâm devletlerinde dini ibadetlerin tamamı, devlet işlerinin birçoğu hicri yıl takvimine göre yapılır ve vergiler aynı şekilde toplanırdı.⁴⁹ Maaşlar da buna göre ödenirdi. Güneş yılına göre, ay yılında 33 senede bir artık yıl⁵⁰ oluşurdu. Artık yıl hesabı bazen çeşitli problemlere sebep olmuştur.⁵¹ Bu yılların henüz bilinmediği ilk zamanlarda⁵² vergileri toplamada, askerlere ve memurlara maaş ödeme- de çeşitli sıkıntılar yaşanmıştır.⁵³ Öyle görünüyor ki, Emevîler döneminde bile henüz devlet görevlileri, bu artık yılın farkında değillerdi.⁵⁴ Hâlbuki çok daha önceki zamanlarda (bilebildiğimiz kadarıyla MÖ. V-VI. yüzyıllarda), Müslümanlar gibi ay takvimi kullanan eski Yunanlıların 2 senede bir 13. bir ay ilavesiyle yıl ile mevsimleri denkleştirdikleri belirtilir.⁵⁵

İnsanların hafızalarına kazınmış ve müelliflerce kitaplara kaydedilmiş önemli bir milad teşkil ettiği ve sanki takvim başlangıcı gibi yorumlandığı bilinen meşhur yıllardan ikisi ise 'Cemâat Yılı' ve 'Cühâf Yılı'dır. 40/661 yılı, Hz. Hasan'ın hilâfeti Muaviye'ye teslim ettiği yıldır. Bu yılda Müslümanlar tek hali-

fe yönetiminde birleştikleri için bu yıla Cemâat Yılı'denmiştir.⁵⁶ 80/679 yılında Mekke'de büyük bir sel meydana gelmiş, öyle ki, develeri üzerindeki yükleriyle birlikte alıp götürmüştür. Bu sebeple bu yıl Cühâf Yılı⁵⁷ olarak anılmıştır.

Sonuç

Anlaşıldığı üzere ilk dönem İslâm toplumunda zaman kavramı, günümüz modern sanayi dönemindekinden çok farklı algılanmış ve insanların gündelik faaliyetlerine yön vermiştir. Bu sebeple Müslümanlar, günler ve aylarla ilgili çeşitli inanışları gündelik hayatlarında tatbik ettikleri gibi, bilginler de bu inanış ve düşünceleri kitaplara kaydetmişlerdir.

Birimleri (gün, ay ve yıl) insanlar tarafından çok eskilerden beri bilinen zaman ve zamana yüklenen çeşitli anlayışlar yeme, içme, vergi toplama, çalışma, dinlenme, yolculuğa ve savaşa çıkma, ibadet etme vb. gibi ilk dönem İslâm toplumundaki geleneksel insanın gündelik hayatının çok değişik faaliyetlerini doğrudan etkilemiştir.■

DİPNOTLAR

- 1 Tirmizi, Ebu İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (ö: 279/892), es-Sünen, I-V, İstanbul 1992, "Zühd", 24; N. Çağatay, Eski Çağlardan Bu Yana Zaman Ölçümü ve Takvim, AÜİFD, Ankara 1978, S. XXII, s. 106-107; Kürşat Demirci, "Hafta Tatili-İslâm'dan Önceki Din ve Toplumlarında", DİA, İstanbul 1997, XV, s. 128.
- 2 Çağatay, agm., s. 107-108
- 3 Buhâri, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail (ö: 256/870), el-Câmiu's-Sahîh, I-VIII, İstanbul 1992, "Fiten", 6.
- 4 Demirci, "Hafta Tatili-İslâm'dan Önceki Din ve Toplumlarında", DİA, XV, s. 128.
- 5 Çağatay, agm., AÜİFD., Ankara, 1978, S. XXII, s. 106, 118.
- 6 Çağatay, agm., s. 129-130.
- 7 Çağatay, agm., s. 133; Şibli Nu'mani, Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi, (trc. Talip Yaşar Alp), İstanbul 1986, 199-200.
- 8 Albert Hourani, Arap Halkları Tarihi, (trc. Yavuz Alagan), İstanbul 2000, s. 85.
- 9 Jaques Barzun-Henry E Graff; Modem Araştırmacı, (trc. Fatoş Dilber), Tübitak, (8. Basım), İst. 1999, s. 1
- 10 Kitabı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit- Tevrat, Zebur Kitabı Mukaddes Şirket (Mezmurlar) ve İncil, İstanbul 1997, Tekvin: 1/1-31; 2/1-3.
- 11 Mesûdi, Murûc, II, 206; Kalkaşandi, Subhu'l-'Aşâ, II, 385-387; Nüveyri, Şihabuddin Ahmed b. Abdilvehhâb (h. 677-733); Nihâyetü'l-Ereb fi Funûni'l-Edeb, I-XVIII, Kahire 1923-1955, I, 149-150; Çağatay, agm., s. 109.
- 12 Mesûdi, Murûc, II, 207; Kalkaşendi, Subhu'l-'Aşâ, II, 390-391.
- 13 Demirci, "Hafta Tatili", DİA, X, s. 129.
- 14 Mesûdi, Murûc, II, 206; Kalkaşandi, Subhu'l-'Aşâ, II, 388.
- 15 Mesûdi, Murûc, II, 206-207.
- 16 Kalkaşandi, Subhu'l-'Aşâ, II, 389-390.
- 17 Nüveyri, Nihâyetü'l-Ereb, I, 149-150.
- 18 Kalkaşandi, Subhu'l-'Aşâ, II, 389-390; Karaman, "Cuma", DİA, VIII, 85.
- 19 Cum'a, 62/9.
- 20 Karaman, "Cuma", DİA, VIII, 85.
- 21 İbrahim Bayraktar; "Bayram-İslâmi Dönem", DİA, İstanbul 1992, V, 260.
- 22 Çağatay, agm., s. 109; Cevdet Küçük, "Hafta Tatili-İslâmi Dönem", İstan-

- bul 1997, DİA, XV, s. 130; Mustafa Yayla, "Hafta Tatili-İslâm Hukukunda", DİA, İstanbul 1997, XV, 132.
- 23 Cuma günü Müslümanlar tarafından genellikle bir tatil günü olarak görülmesine rağmen, Cuma namazı vakti dışında bu günde bir çalışma yasağı da yoktur. Nitekim ayette de böyle bir yasak sadece günün belirtilen saati içindir (Cum'a, 62/9-11). Dolayısıyla İslâmi gelenekteki Cuma, Yahudilikteki cumartesi ve Hıristiyanlıktaki Pazar günü gibi, zorunlu bir tatil ve dinlenme günü değil, Cuma namazının topluca kılındığı bir ibadet günü olarak anlaşılmıştır. Hâlbuki Yahudi tatili olan Cumartesi ve Hıristiyan tatili olan Pazar gününde, çalışma yasağı söz konusudur. Yahudi ve Hıristiyanların Cumartesi ve Pazar günleri yaptığı gibi, kişinin Cuma günü işi terketmesini mekrûh görenler bile vardır. Yayla, "Hafta Tatili-İslâm Hukukunda", DİA, XI 132; Demirci, "Hafta Tatili-İslâm'dan Önceki Din ve Toplumlarında", DİA, XV, s. 129; Küçük, "Hafta Tatili-İslâmi Dönem", DİA, X, s. 130; Karaman, "Cuma", DİA, VIII, 85-89.
- 24 Fehmi Abdürrezzak Sa' d, el-Ammetü fi'l-Bağdat fi'l-Karni's- Sâlis ve'r-Râbi'l- Hicri, Beyrut 1983, s. 246; Salih Ahmed Ali, Hitatu'l-Basra ve Mintakatuhâ, Irak 1986, s. 64; Karaman, "Cuma", DİA, VIII, 85-86.
- 25 Demirci, "Hafta Tatili-İslâm'dan Önceki Din ve Toplumlarında", DİA, XV, s. 128-129.
- 26 Kalkaşandi, Subhu'l-'Aşâ, II, 392.
- 27 Kalkaşendi, Ebu'l-Abbas Alimed b. Ali (ö. 821/1418), Subhu'l-'Aşâ fi Sınâ.ati'l-İnşâ (thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddin-Nebil Halid el-Hatib- Seyyid Ali Nabit), Beyrut 1987/1407, II, 366- 385.
- 28 İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dineveri (ö: 276/889), "Uyûnu'l-Ahbâr", I-IV, Kahire 1925-1930, I, 122; Kalkaşandi, Subhu'l-'Aşâ, II, 393.
- 29 İbn Kuteybe, Uyûn, I, 122-123; Kalkaşandi, Subhu'l-'Aşâ, II, 393.
- 30 İbn Kuteybe, Uyûn, I, 122-123; Seâlibi, Ebu Mansur Abdülmelik b. Muhammed b. İsmail en-Nisâburî (h: 350-429), Simâru'l-Kulûb fi'l-Mudâf ve'l-Mensûb, (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), Kahire 1965, s. 648-650; el-Abi, Nesr, III, 233; Kalkaşandi, Subhu'l-'Aşâ, II, 393.

DİPNOTLAR

- 31 Hz. Peygamber'in de bugünde savaşa sefere çıkmayı yeğlediği belirtilir. İbn Kuteybe, Uyûn, I, 122.
- 32 Kalkaşandi, Subhu'l-'Aşâ, II, 393.
- 33 Herodotos, Herodot Tarihi, (tre. Müntekim Ökmen), İstanbul 2002, s. 488 (10. dipnot).
- 34 Demirci, "Hafta Tatili", DİA, s. 128
- 35 En'âm, 6/96.
- 36 Tevbe, 9/36
- 37 Mesûdi, Murûc, II, 204; Nüveyri, Nihâyetü'l-Ereb, I, 158; Mustafa-Ahmed İbrahim-Hasan ez-Zeyyat- Hamid Abdülkadir-Muhammed Ali en-Necâr, el-Mu'cemu'l- Vasîf, I-II, Tahran ts., I, 518.
- 38 Mesûdi, Murûc, II, 204-205; Kalkaşandi, Subhu'l-'Aşâ, II, 401-402, 405-408; Nüveyri, Nihâyetü'l-Ereb, I, 158. Kalkaşandi, Subhu'l'Aşâ, II, 405-408; Alusi, Mahmud Şükri, Bulûğul-Ereb fi Ma'rifetiAhvâli'l-Arab, I-III, (thk. Muhammed Behcet el-Eseri), Beyrut ts., II, 78-80.
- 39 Tevbe, 9/36; Bakara, 2/194, 217; Mâide, 5/2; Kalkaşandi, Subhu'l-'Aşâ, II; 403; Çağatay, agm., s. 129.
- 40 İbn Kuteybe, Uyûn, I, 122.
- 41 En'âm, 6/96.
- 42 Rahman, 55/5.
- 43 Yusuf, 12/49.
- 44 Bakara, 2/233
- 45 Ankebut, 29/14.
- 46 Nüveyri, Nihâyetü'l-Ereb, I, 165.
- 47 Mesûdi, Murûc, II, 194-212.
- 48 Nüveyri, Nihâyetü'l-Ereb, I, 164-165; Makrizi, Takıyyuddin Ahmed b. Ali (845/1441), el-Mevazi ve'l-İtibâr bi Zikri'l-Hıtat ve'l-Âsâr, I-IV, Mısır 1324, II, 39; Halil es-Sâlihî, Sinû'l İzdidlâf, el-Mecelletü't- Tarihiyyetü'l-Mağribiyye, Tunus 1978, S. 12, s. 143-172.
- 49 Bkz: Hamidullah, İslâm Peygamberi, 1991, II, 984-985.
- 50 Kalkaşendi, Meâsiru'l-İnâfe fi Meâlimi'l-Hilâfe, I-III, (thk. Abdüsettar

- Ahmed Ferrac), Beyrut ts., III, 222-227; Nüveyri, Nihâyetü'l-Ereb, I, 164-165; Halil es-Salihi, Sinû'l-İzdidlâf, el-Mecelletü't- Tunusiyetü'l-Mağribiyye, S. 12, s. 143-172; Muhammed Dayfullah Batayine, el-Hayâtü'l- İktisâdiyye fi Sadri'l-İslâm, Ürdün 1407/1987, s. 170-171.
- 51 Belazûri, Futûh, s. 313, 320); Gregory Abi'l-Farac (Bar Hebraeus) (ö.m:1286), Abu'l-Farac Tarihi, I-II, (tre. Ömer Rıza Doğrul), Ankara 1945-1950, I, 195; Van Vloten, age., s. 39; Levent Öztürk, İslâm Toplumunda Hıristiyanlar, İstanbul 1998, s. 365.
- 52 H. 33 Hz. Osman dönemi, h. 66 Mervân b. el-Hakem dönemi ile 99 (Ömer b. Abdilaziz dönemi) ve 132 Hişâm b. Abdilmelik dönemleri. Anlaşılan o ki, bu artık yılların farkına, h. 241 (m. 856) yılında Mutevekkil döneminde varılmış ve bazı bölgelerde hicri takvime göre toplanan bu yıllardaki haraç vergisi toplanmayıp, bir sonraki yıla devredildiğinden 'Senetü'n-Nakl' (devir yılı) denmiştir. Bu yüzden Abbasi halifesi Mutevekkil, h. 241 (m. 856) yılının vergisini almayıp, h. 242 yılının vergisini almıştır. Bkz: Makrizi, Hıtat, II, 39-44; Halil es-Sâlihî, Sinû'l-İzdidlâf, el-Mecelletü't-Tunusiyetü'l-Mağribiyye, S. 12, s. 143-172. Alûsi, Bulûğ, I, 351-352; Batayine, el-Hayâtü'l-İktisâdiyye, s. 170-171.
- 53 Makrizi, Hıtat, II, 40; Mehmet Erkal, "Asr-ı Saadet'te Vergi", Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm-(BYASİ), I-V, (ed: Vecdi Akyüz), İstanbul 1994, III, 228; Hüseyin Necib el-Mısri, Eserü'l-Fars fi Hadâratil-İslâm, (Dirâ-sât fi'l-Hadâratil- İslâmiyye, I. Cilt), Mısır 1985, s. 199; Erkal, 'Asr-ı Saadet'te Vergi', BYASİ, III, 228; Öztürk, Hıristiyanlar; s. 363, 371; Batayine, el-Hayâtü'l- İktisâdiyye, s. 170-171
- 54 Bkz: Mesûdi, Murûc, III, 205; Batayine, el-Hayâtü'l- İktisâdiyye, s. 170-172.
- 55 Herodotos, s. 90, 488.
- 56 Nüveyri, Nihâyetü'l-Ereb, I, 168.
- 57 İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dineveri (ö. 276/889), el-Maârif, (thk. Servet Ukkâşe), Kahire 1981, s. 357; Nüveyri, Nihâyetü'l-Ereb, I, 168.

KLÂSİK İSLÂM DÜŞÜNÇESİNDE ZAMANIN HAKİKATI MESELESİ

Arş. Gör. Muhammed YETİM
Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

İdrâk gücüyle teçhiz edilmiş insanoğlunun bu gücü iki kavram tarafından sınırlanmış bir durumdadır: Mekân ve zaman. Biz bu kavramları zihnimize hazır olarak bulur ve bütün bildiklerimizi bu iki çerçeve içinde bir yere konumlandırmak suretiyle anlamlandırırız. Fakat dikkatimizi yoğunlaştırarak bunların hakikatinin ne olduğunu anlamaya çalıştığımızda garip bir şekilde her iki kavram da bulanıklaşıp buharlaşmaya yüz tutar. Bu iki geniş çerçeve içinde düşünmeye meyyâl olan zihnimiz, her ikisini kuşatan ve sınırlayan üst bir kavrama tutunamadığından zamanın ve mekânın kendisini anlamakta zorluk çeker. Özellikle zaman, mekâna göre daha müphem bir içeriğe sahiptir. Çünkü mekân his dünyamıza daha yakınken, zaman tamamen akılla kavranabilecek bir özellik taşır.

Varlığındaki apaçıklığa rağmen hakikatini anlamadaki zorluk sebebiyledir ki zaman kavramı üzerinde düşünce tarihi boyunca birçok farklı görüş dillendirilmiştir. Zamanı bir vehimden ibaret kabul edenler olduğu gibi, onu ilâhlaştırılanlar bile olmuştur. Bu iki uç arasında sıralanan başka görüşler de vardır. Bunlardan bir kısmı, İslâm düşüncesinde de mâkes bulmuştur. Bu sebepten Müslüman düşünürlerin zaman hakkındaki değerlendirmelerine geçmeden önce, genel olarak düşünce tarihinde yer alan görüşlere kısaca değinelim.

Düşünce Tarihinde Zaman

Düşünce tarihinde zamanın mâhiyetine dair ortaya atılan tanımlar oldukça çeşitlidir. Nitekim İbn Sînâ *Şifâ*'da, Fahreddin Râzî ise *Mebâhis*'te ve *Metâlib*'de kendilerinden önceki zaman anlayışlarını bir tasnife tâbi tutmuşlardır. Bu tasniflere göre en başta gelen ihtilâf, zamanın “gerçek” mi yoksa “vehmî” mi olduğu noktasındadır. Zamanın gerçekliğini savunanların en büyük ihtilâf noktası ise zamanın bir “cevher” mi yoksa “araz” mı olduğu hakkındadır. Cevher görüşünde olanlardan bir kısmı zamanın “mücerred bir cevher” olduğunu söylerken diğer bir kısmı ise “cisim” olduğunu iddia etmiştir. Mücerred cevher iddiasındaki kişiler de iki gruba ayrılmıştır. Bunlardan bir kısmı onun “vâcibü'l-vücûd li-zâtihî” (zâtı sebebiyle zorunlu varlık) olduğunu söylerken diğer bir kısmı da “vâcibü'l-vücûd li-gayrihî” (başkası sebebiyle zorunlu varlık) olduğunu söylemiştir. Cisim olduğunu söyleyen kişiler ise zamanı “felek-i muhit” ile yani Batlamyus astronomisine göre bütün âlemi kuşatan en dıştaki gökküre ile özdeşleştirmiştir. Zamanı araz olarak görenlerden bir kısmı zamanı felek-i muhitin ve dolayısıyla diğer “feleklerin hareketleri”yle özdeşleştirirken diğer bir kısmı bu kanaati daha da inceltmek suretiyle onu “hareketin bir ölçüsü” olarak görmüştür. Daha sonra gelen düşünürlerden bir kısmı ise onu bizzat “varlığın ölçüsü” olarak değerlendirmiştir. Bütün bu görüşleri şema üzerinde şöyle göstermek mümkündür:

Bu şemada hakikate en uzak görüşün, zamanı soyut bir cevher olarak tanımlayan Dehrîlerin görüşü olduğu görülmektedir. Bu inancın kökleri Zerdüştlüğe kadar gitmektedir. Nitekim Zerdüştlüğün bir döneminde iyilik ve kötülük tanrıları olarak inanılan Ahura Mazda ve Ehrimen'i yaratıp daha sonra pasif bir pozisyona geçtiğine inanılan ve Zürvan ismi verilen bir tanrıya inanılmış ve bu tanrı zaman kavramıyla özdeşleştirilmiştir.¹

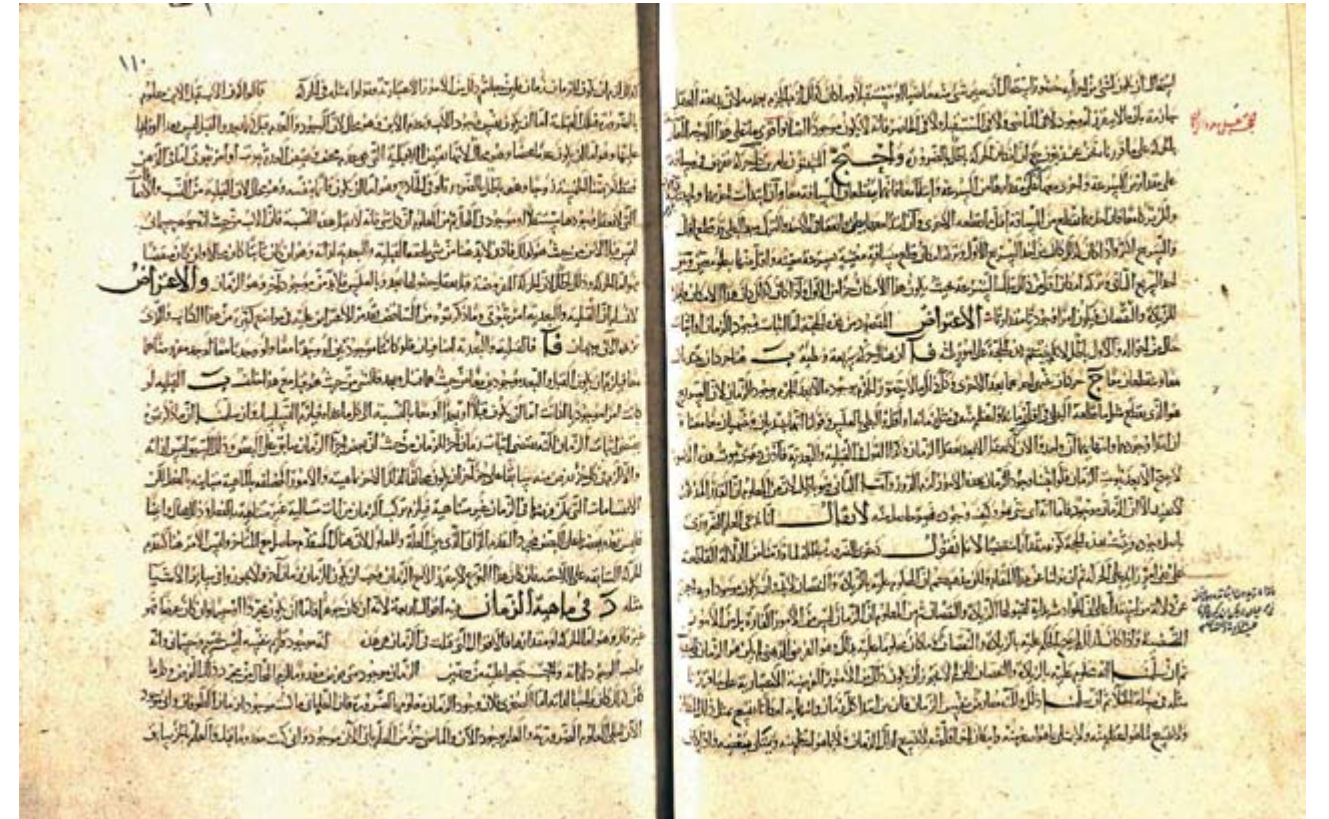
Aslında zamanı tanımlamak, onun soyut bir cevher olduğunu iddia edenlere has bir kanaat değildir. Ferek-i muhit tanrı olarak gören ve dolayısıyla da cismanî bir tanrı anlayışına sahip olan kişiler de zamanı tanımlamaktadır. Pisagoras'ın zamanı (khronos) felek-i muhit (periakhon) ile bir tutan anlayışını, onun hocası olan Ferekides'in zamanı Zeus'la özdeşleştirme- si² kabulüyle birlikte düşündüğümüzde ve Antik Grek mitlerindeki tanrı anlayışının cismanî tanrılar olduğunu dikkate aldığımızda bu husus daha da anlaşılır olacaktır.

Yukarıdaki şemada zamanı ilâhlaştırılan görüş haricindeki hemen hemen her görüşün İslâm düşüncesinde izlerini bulmak mümkündür. Şimdi de İslâm düşüncesinde zamanın hangi düşünürler tarafından nasıl tanımlandığına bir göz atalım:

İslâm Düşüncesinde Zaman

Kelâm literatüründe zaman hakkındaki en yaygın açıklama, onun “tevkît” ile açıklanmasıdır. Tevkît, “mevhum bir yenilenen (müteceddid) şeyin mevhumluğunun izâlesi için malûm bir yenilenen şeye bağlanması” demektir.³ Meselâ bir kişinin bir başkasına “güneş doğduğunda sana uğrayacağım” diyerek taahhütte bulunması tevkittir. Geleceğe yönelik böylesi taahhütlerde, gerçekleşmesi meçhul olan ve henüz tasarı düzeyinde bulunan bir fiil, gerçekleşmesi âdeten malûm olan bir vakte bağlanmıştır. Aynı durum geçmiş tarihler için de geçerlidir. Orada da tahakkuku meçhul veya az bilinen bir hâdiseyi, tahakkuku malûm bir tarihe bağlayarak ifade ederiz. İşte bu hadiselerin her birine, diğerine nispetle vakit ismi verilmiştir. Bu görüşe göre zamanın bundan başka bir anlamı yoktur.

İstanbul Rasathanesi'nde (Dar-ü'r Rasad-ül Cedid) Takiiyyüddin Maruf ve Rasit arkadaşları (Şemâilnâme)

Ebû Ali el-Cübbâi zamanın tevkitle açıklanmasını, hareketle özdeşleştirilmesi durumuyla birlikte değerlendirek şöyle demiştir: “Vakitler feleklerin hareketidir; çünkü Allah -azze ve celle- mevcûdâtı onlarla tevkît eder.”⁴ İbn Fûrekê göre İmam Eş’arî’nin kabul ettiği zaman görüşü de budur.⁵ Kadı Abdulcabbâr’ın zaman hakkındaki açıklamalarından, onun da bu tanımı kabul ettiği anlaşılmaktadır.⁶ Hem mutasavvıf hem de Eş’arî kelâmcısı kimliğiyle tebârüz eden Kuşeyrî’nin şu açıklamalarından anlaşıldığına göre onun muteber gördüğü zaman tanımı da budur: “Tahkîk ehline göre zamanın hakikati, husûlü hakikî bir hâdisê (hâdisün mütehakkîkun) bağlanmış vehmî bir hâdistir (hâdisün mütevehhemün).”⁷

Kısacası zamanın tevkitle açıklanması, Mutezile ve Eş’arî kelâmında ortak bir açıklama şekli olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak Mutezile’de başka açıklamalara da rastlarız. Nitekim Ebu’l-Hüzeyl el-’Allâf zamanı “Fiiller arasındaki mesafe”⁸ diyerek tanımlamıştır. Ebu’l-Hüzeyl’in bu tanımı İmam Eş’arî tarafından, fiillerin kendisini kapsamamakla eleştirilmiş ve doğru bulunmamıştır.⁹ İmam Eş’arî’nin muasırlarından Mutahhar el-Makdisî ise: “Zamanın tanımı, feleğin hareketi ve fiillerin arasında bulunan mesafedir. Bu, Müslümanların görüşüdür.”¹⁰ demek suretiyle zamana dair iki tanımı tek bir tanım gibi peşpeşe zikretmiştir.

Meşşâî felsefe geleneğine bağlı İslâm filozoflarına göre zaman, Aristo’da olduğu gibi “hareketin ölçüsü”dür. Bu tanım, Aristo sonrasında Yeni Eflatuncu filozoflardan Plotin tarafından eleştirilmiş olmasına rağmen¹¹ Kindî ve İbn Sînâ gibi Meşşâî filozoflar tarafından kabul edilmiştir. Hattâ bu tanım, Meşşâî felsefe karşıtlığıyla bilinen İmam Gazzâlî tarafından da kullanılmıştır. Fakat gerek Ebu’l-Berekât gerekse Fahreddin Râzî bu tanıma yönelik olarak birçok itirazda bulunmuş ve zamanın harekete bağımlı olmadığını birçok gerekçeyle ispat etmiştir.¹² Bu gerekçelerden bazıları kısaca şöyle özetlenebilir:

-Zaman hareketin ölçüsü olsaydı ya her hareketin kendine has bir zamanı olurdu ya da bütün hareket-

ler tek bir zamanla ölçülürdü. Birincisi hareket miktarınca zamanı gerektirdiğinden imkânsızdır. İkincisi ise bir arazın birden çok mahalle hulûlünü gerektirdiğinden, yine imkânsızdır. O hâlde zaman, hareketin ölçüsü değildir.

-Zaman, hareketi ölçtüğü kadar, sükûn hâlini de ölçer.

-Zaman hareketi ölçtüğü kadar, hareket de zamanı ölçmektedir. O hâlde tanım itibariyle birinin öbürünün ölçüsü olması söz konusu değildir.

-Cismin bizzat kendisini zamana nispet etmekle, onun bir arazı olan hareketi zamana nispet etmek arasında hiç bir fark yoktur. İkisi de zamana eşit mesafededir ve zaman ile aralarında herhangi bir vasıtayı kabul etmezler. O hâlde zaman ile hareket arasında, onun ölçüsü olmasını gerektirecek özel bir bağ yoktur.

Zamanın “varlığın ölçüsü” olduğu tezine gelince, bu tanım ilk olarak Ebu’l-Berekât el-Bağdadî’de karşımıza çıkar. O, zamanın hem hareket hem de sükûn hâlinde mevcut olduğunu söyledikten sonra bu iki durumu kapsayan bir kavram arayışına koyulmuş ve bu iki durumu da kapsayan kavram olarak varlık kavramına ulaşarak zamanı ne hareketin ne de sükûnün ölçüsü olarak alamayacağımızı, bilâkis varlığın ölçüsü olarak almamız gerektiğini söylemiştir.¹³

Fahreddin Râzî, Ebu’l-Berekât’ın bu tanımını yorumlarken “varlığın ölçüsü” ifadesinin ancak “varlığın uzanımının ölçüsü” olarak kabul edildiğinde anlamlı olacağını söylemiş ve fakat bunun da zamanı tanımlamaktan uzak olduğunu ifade etmiştir. O, bu eleştirisini şöyle gerekçelendirmiştir:

“Çünkü varlığın uzanımı, şeyin kalıcılığından, devamından ve sürekliliğinden ibarettir. [...] Her şeyin kalıcılığı ve devamı, bir diğer şeyin kalıcılığından ve devamından başkadır. Zaman bu mânâdan ibaret olsaydı, şimdiki tek anda toplanmış olan zamanların sayısının, kalıcılığı şu anda olan şeylerin sayısı miktarınca olması gerekirdi. Fakat delillendirdiğimiz üzere birden çok zamanın tek bir anda toplandığını iddia etmek, muhâldir.”¹⁴

Zamanın varlığın uzanımı olarak tanımlanması, daha sonraki dönemde Dâvûd el-Kayserî tarafından da tercih edilmiş bir tanımdır. O böylece, ne İbnü’l-Arabî’de ne de Sadreddin Konevî’de rastlamadığımız bu tanımı vahdet-i vücûd anlayışının zaman yorumuna taşımıştır. İbnü’l Arabî’ye göre: “Zaman bir hakikati bulunmayan, vehmî bir şeydir.”¹⁵ Konevî’ye göre ise zamanın hakikati “dehr”den ibarettir. Konevî dehri ilâhî isimlerden “ed-Dehr” ism-i şerîfiyle özdeşleştirmekte ve böylece zaman kavramını vahdet-i vücûd teorisinin bir uzantısı olan isimler teorisine göre açıklamaktadır.¹⁶

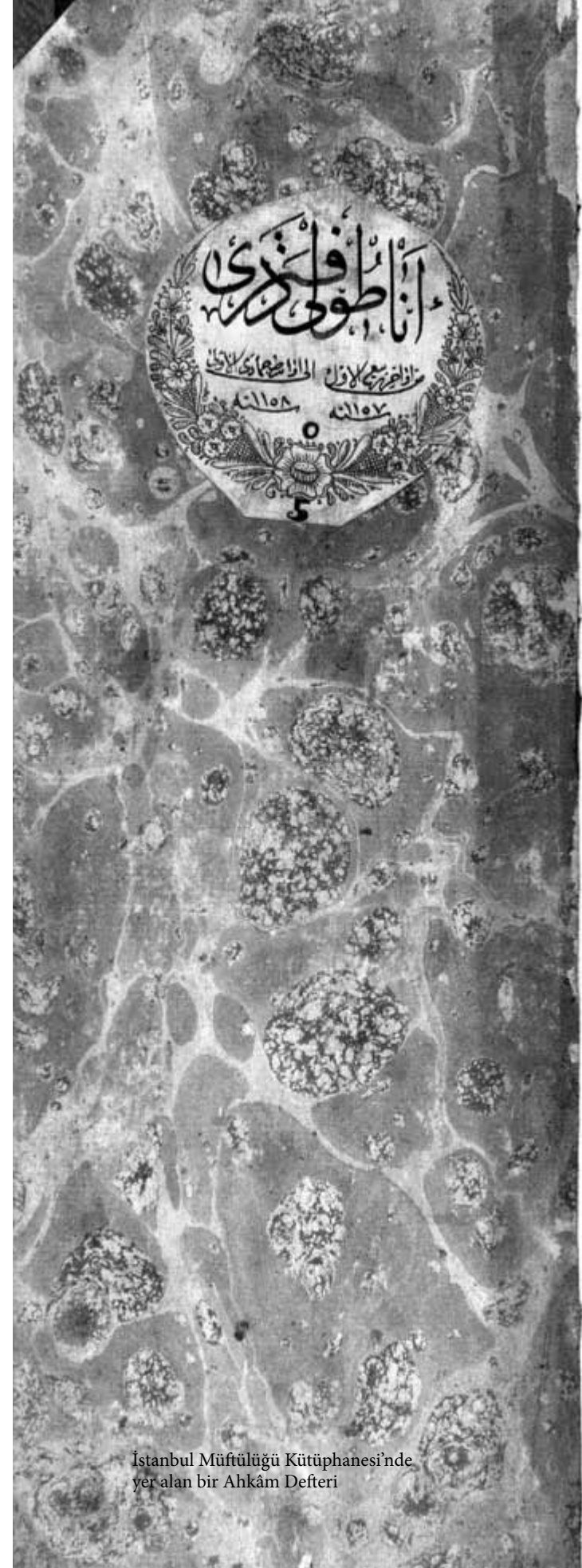
Zamanın “vâcib li-zâtihî” (kendi zatı sebebiyle zorunlu) beş ezeli ilkedен birisi olduğu iddiası, Zekerriya Râzî’nin görüşüdür. O, Bârî Teâlâ, nefis, heyûlâ, halâ (mutlak mekân) ve dehr (mutlak zaman) şeklinde beş ezeli ilkeyi savunmuştur.¹⁷ Ona göre bu beş ezeli ilke arasındaki tek ortak yan, hepsinin ezeli oluşudur. Bilgi, kudret, fiil vs. gibi kemâl sıfatları ise Bârî Teâlâ haricindeki ezeli ilkelere ya eksik olarak vardır ya da hiç yoktur. Yani bu görüş, Bârî Teâlâ haricindeki diğer

dört ezeli ilkenin ilahlaştırılması anlamına gelmemektedir. Ancak onun görüşünde diğer İslâm düşünürleri tarafından kabul edilmeyen asıl nokta, bu beş ezeli ilkenin vâcib li-zâtihî yani “kendi zâtı sebebiyle zorunlu” oluşu iddiasıdır. Diğer İslâm düşünürlerine göre vâcib li-zâtihî olmak Allah Teâlâ’ya mahsustur.

Zamanın soyut ama mümkün bir cevher olduğu iddiası ise kendisinden önceki kelâmî ve felsefî düşünce birikimini oldukça iyi tanıyıp mezceden Fahreddin Râzî’ye ait bir görüştür. O, bu iddiasının temellerini Platon’a dayandırmakta, ancak Platon’u fazlasıyla aşan bir zaman tahlili ortaya koymaktadır. Onun eserlerinin bütünü dikkate alındığında şöyle bir zaman tanımını kabul ettiği söylenebilir: “Zaman arazların zarfı olan, varlığı başkası sebebiyle zorunlu, kendinde mümkün, soyut ve sâbit bir cevherdir.”¹⁸ Onun bu tanımında “arazların zarfı” kaydı zamanı mekândan ayırır. Çünkü mekân arazların değil, cisimlerin zarfıdır. “Varlığı başkası sebebiyle zorunlu, kendinde mümkün” kaydı ise onun Zekerriya Râzî’den ayrıldığı

Dâvud Kayserî'nin müstakil olarak zama-na dair kaleme aldığı *Nihâyetü'l-beyân fî Dirâyeti'z-zamân* adlı eserine ait bir nüshanın başlangıç sayfası. (Manisa İl Halk Kütüphanesi, nr. 2936/10)

ZAMANIN DEĞİŞİMİ İLE AHKÂMIN DEĞİŞMESİ YA DA FIKHİMİZİN HAYATİYETİ: İSTİKRAR VE DEĞİŞİM

Prof. Dr. Mehmet ERDOĞAN
Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

İslâm, bir süreç halinde Hz. Âdem ile başlayıp Hz. Muhammed ile tamama eren “Din”in genel adıdır. Din, insanların fitratlarının korunmasını ve geliştirilmesini amaçlar. Bu itibarla din insan içindir. İnsanı, zorunlu kulluktan gönüllü kulluğa ulaştırmayı amaçlar.

Din’de süreklilik esastır. Bu süreklilik indirilen bütün vahiylerde ortak olan mesajın korunmasıyla sağlanmıştır.

“*Dini dosdoğru tutun ve onda ayrılığa düşmeyin!*” diye Nûh’a emrettiğini, sana vahyettiğini, İbrâhim’e, Mûsâ’ya ve İsâ’ya emrettiğini size de din kıldı. Fakat senin kendilerini çağırдың şey (İslâm dini), Allah’a ortak koşanlara ağır geldi. Allah ona dilediğini seçer. İçtenlikle kendine yönelenleri de ona ulaştırır.”¹

Buna göre peygamberler aracılığı ile insanlıktan istenilen “Dinin ikamesi” yani ona varlık kazandırılması ve ayağa kaldırılmasıdır.

Din ise “Fitrat”tır.

“*Hakka yönelen bir kimse olarak yüzünü dine çevir. Allah’ın insanları üzerinde yarattığı fitrata sınıksız tutun. Allah’ın yaratmasında hiçbir değiştirme yoktur. İşte dosdoğru din budur. Fakat insanların çoğu bilmezler.*”²

Fitrat, insanlığın saf, bozulmamış, başka yollara sokulmamış doğası, kemale olan yatkınlığıdır. İşte insanlığın bu fitratı din olarak İslâm’ı belirlemede en önemli atf olmaktadır. Cahiliye döneminde bile insanların bu fitratın sesine kulak verdikleri ve buna sebep ribâyı ve fuhşu kazanç kapısı

noktayken “soyut” kaydı ise zamanı diğer somut yani cismanî cevherlerden ayıran bir kayıttır.

İslâm düşüncesinde zamanın hakikatine dair görüşleri özetlemeye çalıştığımız bu yazıyı büyük düşünür ve müfessir Fahreddin Râzî’den yapacağımız birkaç iktibasla bitirelim:

“Hak Teâlâ arş ve kürsi sahibidir. O, mekânı kürsiye bağlayarak ‘akd) *O’nun kürsisi gökleri ve yeri kaplamıştır.*” (Bakara, 2/ 255) buyurmuştur. Zamanı ise arşa bağlamış ve *O’nun arşı su üstündedir.*” (Hûd, 11/7) buyurmuştur; zira zamanın akışı suyun akışına benzer. Hâsılı kürsünün ötesinde mekân, arşın ötesinde ise zaman yoktur.”¹⁹

“Celâl ve heybet bakımından mahlûkatın en büyüğü mekân ve zamandır. Mekân, sonu olmayan bir fezâ ve nihayeti olmayan bir boşluktur. Zamana gelince o, ezel âleminin karanlıklarının dibinden ebed âleminin karanlıklarına doğru çıktığı vehmedilen bir yayılımdır. Sanki o, ezel dağının dibinden çıkmış, ebed dağının dibine girinceye kadar uzanmıştır. Ne çıktığı kaynak ve ne de varacağı menzil bilinir. İlk ve son (el-evvel ve’l-âhir) zamanın sıfatlarıdır. Açık ve gizli (ez-zâhir ve’l-bâtın) ise mekânın sıfatlarıdır. Bu dört şeyin kemâli ise Rahmân ve Rahîm’dir. Cenâb-ı Hakk, Zâhir ve Bâtın olarak mekânı, Evvel ve Âhir olarak da zamanı doldurmuştur. Zamanın ve mekânın yöneticisi Hakk Teâlâ olunca, O, zamandan ve mekândan münezze olur.”²⁰

DİPNOTLAR

- 1 Gündüz, Şinasi, “Mecûsîlik”, DİA, İstanbul, 2003, c. 37, s. 282.
- 2 Ayrıntılı bilgi için bk. İhsan Oktay Anar, Antik Yunan Felsefesinde Zaman Kavramı (basılmamış doktora tezi), Ege Üniversitesi, İzmir 1994, s. 26 vd.
- 3 Fahreddin er-Râzî, el-Metâlibü’l-Âliye mine’l-İlmi’l-İlâhî, Beyrut: 1987, V, 46-47.
- 4 Ebu’l-Hasan el-Eş’arî, Makâlâtü’l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu’l-Musallîn, Wiesbaden, 1980, s. 443.
- 5 İbn Fûrek, Makâlâtü’s-Şeyh Ebî’l-Hasen el-Eş’arî, Kahire, 2005, s. 290.
- 6 Kadı Abdulcabbâr b. Ahmed, Şerhu Usûlil-Hamse, Kahire, 1996, s. 781.
- 7 Kuşeyrî, er-Risâletü’l-Kuşeyriyye, Kahire, 1989, s. 130.
- 8 Ebu’l-Hasan el-Eş’arî, Makâlâtü’l-İslâmiyyîn, s. 443; İbn Fûrek, Makâlâtü’s-Şeyh Ebî’l-Hasen el-Eş’arî, s. 290.
- 9 İbn Fûrek, Makâlâtü’s-Şeyh Ebî’l-Hasen el-Eş’arî, s. 290.
- 10 Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî, el-Bed’ ve’t-Târih, Kahire, tsz., I, 41.
- 11 Topakkaya, Arslan, Felsefe Din ve Kültürde Zaman, İstanbul, 2013, s. 123.
- 12 Ebu’l-Berekât el-Bağdâdî, el-Kitâbu’l-Mu’teber fî’l-Hikmetil-İlâhiyye, Doha, 2012, II, 111-112, III, 58; Fahreddin er-Râzî, el-Metâlibü’l-Âliye, V, 52-55.
- 13 Ebu’l-Berekât el-Bağdâdî, el-Kitâbu’l-Mu’teber, III, 58-60.
- 14 Fahreddin er-Râzî, el-Metâlibü’l-Âliye, V, 75.
- 15 İbnü’l-Arabî, el-Fütühâtü’l-Mekkiyye (çev. Ekrem Demirli), İstanbul, 2006, I, 437.
- 16 Sadreddin Konevî, İcâzü’l-Beyân fî Tefsîri-ü Ümmil-Kur’ân, Kum, 1423 (h.), s. 183, 184.
- 17 Fahreddin er-Râzî, Muhassalu Efkaril-Mütekaddimîn ve’l-Müteahhirîn mine’l-Hukemâi ve’l-Mütekellimîn, Kahire, tsz., s. 84.
- 18 Yetim, Muhammed, Fahreddin er-Râzî’nin Zaman Teorisi (basılmamış yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2017, s. 60.
- 19 Fahreddin er-Râzî, Mefâtihu’l-Gayb, Beyrut, 1981, I, 283.
- 20 Fahreddin er-Râzî, Mefâtihu’l-Gayb, I, 282’den tercüme ederek aktaran: Eşref Altaş, Fahreddin er-Râzî’nin İbn Sînâ Yorumu ve Eleştirisi, İstanbul, 2009, s. 309.

İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi’nde yer alan bir Ahkâm Defteri

olarak kullansalar bile hoş görmedikleri, maşerî vicdanlarında mahkûm ettikleri, hılfu'l-fudûllar kurdukları, İslâm tarafından benimsenmiş pek çok erdeme sahip oldukları malumdur.

Din'in sürekliliği için tevhid emredilmiş, zatta ve sıfatta Allah'a uluhiyette asla şirk koşulmaması istenilmiştir.

Bütün şeriatlar dinin özünü oluşturan beş küllinin korunması konusunda hep aynı çağrıda bulunmuşlardır. Bu külliler canın, dinin, ırzın/neslin, aklın, malın korunmasıdır. Bunlar da kendi içlerinde bir sıra düzene sahiptir ve tikel durumlarda canın korunması önceliklidir. Ancak kamu açısından ele alındığında dinin (aşkın ortak değerlerin) korunması ilk sıraya geçebilmektedir. Buna sebep mal ve can itlafına sebep olmasına rağmen cihad vacib olmaktadır.

Zarûriyyât adı verilen bu beş tümel ve onun hâciyyât ve tahsîniyyât adını verdiğimiz tamamlayıcı (mükemmil) unsurları istikra yöntemi ile elde edilmiş küllilerdir. İstikraya tâbî tutulan naslar içinde *"Allah adaleti ve ihsanı, yakın akrabaya bakmayı emreder"*³; *"Birr ve takvada dayanışma"* emri⁴; *"Emanetlerin ehline verilmesi"* emri⁵; *"Haksız fiillerde dengi ceza verilmesi"* emri⁶; *"Akitlere riayet ediniz!"*⁷; *"Zarar vermek ve zarara zararla mukabele etmek yoktur!"*⁸ gibi ilke hükümler olduğu gibi bu ilkeleri, uygulamadan örneklendirmek suretiyle vârid olan beyanlar da vardır. "Satın alınan bir malın teslim alınmadan satımının yasaklanması"; "kadının tek başına yolculuk yapmasının yasaklanması"⁹, tedib¹⁰ ve tecziye¹¹ de "darb"ın bir araç olarak kullanılması, hırabe (eşkıyalık) suçunda sürgün cezası¹² verilmesi, sevicilikte "kadınların evde alıkonulması"¹³; kısasta olduğu gibi insaniyetlikte eşit tutulmakla birlikte iktisadî konularda (diyet ve mirasta olduğu gibi) erkeğin hukukunun kadınının iki katı sayılması, diyetin deve üzerinden belirlenmesi, zenginlik için gerekli nisabın "sâime" deve, davar ve sığır üzerinden, keza tahıl üzerinden (beş vesk) belirlenmesi..., güçlü olmak için "at beslenmesi"¹⁴, bir "ok"a sebep üç kişinin cennete gideceğinin¹⁵ belirtilmesi... gibi.

Küllî esasların bütün şeriatlarda korunması hasebiyle onlarda bir değişikliğin söz konusu olması mümkün değildir. Buna mukabil onların örnekleme mahiyetinde olan tikel nasların getirdiği hükümlerin ise bağlamına özgülenmiş olduğu dolayısıyla aynı/ benzer bağlam bulunduğu sürece nassın hükmünün de devrede olacağı, bağlamın değişmesi halinde nüzul ortamı yeniden oluşuncaya kadar o nassın hükmünün yeni ortama uygun başka bir delile dayalı farklı bir hükme dönüşebileceği ifade edilebilir. Müellefe-i kulûba Hz. Ömer'in dirayetiyle ortam farklılaştığı için payın ayrılmaz oluşu, benzer ortamın vukuu halinde nassın mevcut hükmünün yeniden devreye girmeyeceği anlamında değildir. Nitekim günümüzde de hükümetlerin örtülü ödenek adı altında yaptıkları bir takım ödenekler benzer şekilde o harcamadan gözetilen maslahatın mevcudiyetine bağlıdır.

Cephede iken yahut açlık/kıtlık yıllarında bir takım hadlerin uygulanmaması da, hadlerin uygulanması için gerekli ortamın bulunmayışının bir sonucu olmaktadır.

Aynı şekilde hükümlerin makâsîd ve vesâil/zarf ve mazruf şeklinde taksimatı da mümkündür. Makâsîddan olan hükümlerin sürekliliği söz konusu iken vesâil türünden olanların değişimi pekâlâ mümkün hatta gereklidir. Özellikle de vesâilden olan hükmün korunması makâsîddan olan hükmün iptaline ve ortadan kaldırılmasına ya da vücut bulmamasına sebebiyet vermesi halinde bu bir gereklilik olur. Namaz için şart olarak belirlenen vakit, setr-i avret, necasetten taharet gibi hükümlerin korunması pekâlâ maksat olan namazın vücut bulmasına mani olabilir. Vakitlerin oluşmadığı yerde namazın kılınmaması gibi bir sonucun meydana gelmesine bu anlamda izin verilemez. Bu gibi durumlarda vesâil türünden yeni ikamelerin aranması, yeni vesilelerin bulunması yoluna gidilir. Vakitlerin normal olarak oluşmadığı ya da meşakkatin mütad olanın üzerine çıktığı iklimlerde güneşin hareketleri yerine zamanın takdîri gibi başka ikamelerin devreye sokulması gibi. Güneşin hareketinin normal olmadığı (kuzey ülkelerinde olduğu gibi) yerlerde keza orucun zamanın takdîri esasına göre tutulması gibi.

Ancak makâsîd ve vesâil ayrımı o kadar da net ve kolay değildir. Bunlar bir şekilde izafilik taşır. Normal hallerde namazın kıyam, rükû ve sücûdu bizatihi maksud bir rükün gibi addedilirken, hastalık, yolculuk gibi arızî durumlarda bunların da bir üst değer ve nihai amaç olan "zikir"e göre vesâil gibi değerlendirilmesi ve ihtiyaç anında bunlardan feragatte bulunulması mümkün olabilir. Bu bağlamda rükünler arasında bile rük-n-i aslî-rük-n-i zâid ayrımı yapılabilir.

İndirilen vahiy ile insanlık dünyasına mal edilmeye çalışılan mesajın zorunlu olarak bir dil ve kültür kalıbı içine konulması ve bu şekilde insanlara ulaşmasının mümkün kılınması sağlanmıştır. Bu zorunluluk mesajın özü itibarıyla aynı olmasını, ancak ona zarf olan kalıpların belli bir âdiyete sahip olmasını gerektirmiştir. İşte bu noktadan hareketle söz gelimi Ebu Hanife, Kur'an'ı Kur'an yapan icâzının manası/içerdiği mesajı olduğunu söylemiş, mesajın taşınması için gerekmesi halinde yeni zarflar ikamesinin mümkün, hatta gerekli olacağını kabul etmiştir. Aynı mesajın bütün kutsal metinlerde (Suhuf-i İbrahim ve Musa) mevcut olduğunu, ancak onların farklı dillerde olduğunu belirten ayetleri¹⁶ de bu görüşüne temel yapmıştır¹⁷.

Keza mesajın evrensel bir mahiyet kazanabilmesi için hükümlerde taabbüdüliğin değil talil edilebilirliğin esas olması gerektiği ilkesini benimsemiş ve söz gelimi fitır sadakasında Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından belirlenmiş olan hurma ve arpa kalemeleri yanına, benzer işlevi gören diğer gıda maddelerini de eklemiş ve tahıl yerine işlenmiş halinin de verilebileceği ve en nihayetinde amacı daha iyi gerçekleştirmesi halinde bunların parasal değerlerinin de verilebileceği ve hatta fakirin durumuna daha elverişli olması halinde bunun daha da makbul olacağı noktasına gelmiştir. Aynı anlayışla çizginin sürdürülmesi halinde verilecek meblağın belirlenmesinde günümüzde hayat standardı ve refah düzeyi ile ilgili geniş ölçekli olarak hazırlanan endekslerden yararlanılmasının mümkün olacağını söylemek gerekir. Nisapların ve temel ihtiyaç maddelerinin (havâic-i asliyye) belirlenmesinde de durum aynıdır.

Teşriin tekvine ayna tutulması, fitratın korunması ve onda meknuz olan cevherlerin ortaya çıkarılıp geliştirilmesi "Zâlike ed-dînu'l-kayyım" yani gerçek dinin kendisi olduğuna göre gerek dünyevî ve gerekse uhrevî bütün teşriî hükümlerin kulların mesâlihini temine yönelik olduğu anlaşılır. Ucunda ahiret olan bir hayatın yaşantısında hükümlerin nihai amacı kulların mesâlihini temindir. Samed olan Allah her şeyden müstağnidir. Hukukullah olarak bilinen hükümler de nihai düzlemde kamunun yararına olan düzenlemelere çıkar.

Burada mesâlihden maksat, celb-i maslaha ve def-i mefsede; yani yarar sağlanması, zararın savılmasıdır. Hakîm olan Allah abesle iştilal etmez, dolayısıyla indirdiği bütün hükümler insanın hem dünya hem de ahiret için ihtiyaç duyacağı şeylerin karşılanması, yararına olanların celbedilmesi, zararına olanların da def edilmesi içindir. Bunun için de evveleminde insanın boynunda emanet olan gönüllü kulluk yoluna sokulması ve bu uğurda yol alabilmesi için gerekli olan her türlü mesâlihinin karşılanması gerekir. Dinin ahkâmında gözetildiği en genel maksat işte budur.

Fitratı korumak ve geliştirmek dinin en temel sabitesi olduğuna göre nimetin sahibini tanıma (iman) ve ona teşekkür etme (ibadetler/namaz), kendi konuşlandırılışı ile ilgili (hilâfet) kendisine tevdi edilen emanetin gereğini yerine getirme hiçbir dönemde insanın ihmal ve terki söz konusu olmayacak hususlardan olmuştur.

Buna mukabil iman konularının tahayyülü, kendi idrak dünyamıza uygun olarak (melik metaforu etrafında) gerçekleşebildiği gibi, ona teşekkür sadedinde yapmamızı emrettiği fiiller de âdiyeti olan belli bir zarf içinde şekillendiğine göre duyulan ihtiyaca göre bunlarda hem istikrar hem değişim birlikte gözlenecektir. Nitekim bizim şeriatımızda teşbihe mukabil tenzihin önemli bir yeri vardır.

Bir kere Kur'an, birçok kez kendisinin "Arabî" olduğunu ifade ile "Kur'an Rabcadır", "Kur'an a-Rabcadır!" gibi sloganik sözlerle ifade edilen düşüncelerin ger-

çekle örtüşmediğini ortaya koyar. Bu gibi çabalar, gerçeğin gerçeklikten çıkarılıp her türlü değerlendirme ve yoruma kapalı dogmatik bir yapı oluşturma çabasının bir sonucu olmaktadır.

Söz gelimi “*Ve etimmû’s-siyâme ila’l-leyl...*”¹⁸ ayetini ele alalım. Bu ayet belli ki Arabî bir ortam ile ilgilidir. Gecenin hiç olmadığı, ya da çok uzun veya çok kısa olduğu iklimlere bu ayeti zâhiri (literal) anlamıyla taşımanın imkânı yoktur. O zaman kesin olarak anlaşılmaktadır ki mesajın bütün insanlığa ulaştırılması ancak Arabîliğin dönüştürülmesi yolu ile mümkün olabilecektir. Bu da içtihadı gerekli kılacaktır. Zira aksi hal muhaldir.

Şeriat ve zamanla bir sistem haline gelen fıkıh, hayatın içinde oluşmuştur. Bu oluşumda başta Hz. Peygamber (s.a.v.) olmak üzere ulû’l-emrin uygulamaları (sünnet) belirleyici rol oynar. Fıkıhın zamanla tedvini ve kitaplara derç edilmesi daha çok bu işin tedrisi ile

ilgilidir. Uygulama ise yine hayatın içinden hareketle olmakta ve olmalıdır. Fetâvâ ve nevâzil türü bu kabil-den faaliyetlerin sonucudur. Günümüzde de aynı şekilde fıkıhın hayatın içinde ve bir süreç halinde devam ettirilmesi gerekir; tabâbette olduğu gibi. Nasıl ki tıpta, tıp kitaplarından hareketle hastalığa tanı ve tedavi uygulanmıyorsa, işe önce hastanın muayenesi ile başlanıyorsa, fıkıhta da kitaplardan önce gerçekliğin kendisinden hareketle işe koyulma gerekir. Söz gelimi kitaplarda nikâhın sıhhati için icab-kabul yanında iki şahidin bulunması yeterli görülür. Buna göre günümüzde aralarında evlilik mânisi olmayan bir erkek ve kadın iki şahidin huzurunda icab ve kabulde bulunsalar kitaba göre birbirine nikâhlanmış olurlar. Bu akit sahih görülür. Ancak geçmişte kıyılan böylesi bir nikâhla günümüzde kıyılan sureta aynı nikâhın muhteva ve sonuçlarına baktığımızda bunların aynı olmadığı fark edilir. Zira birincisi resmî makamlar nezdinde de nikâh sayılırken ikincisi sayılmamakta ve dolayısıyla üzerine hiçbir hukukî sonuç doğmamaktadır. Buna göre sureta aynı olan bu iki şey muhtevası ve sonuçları itibarıyla tamamen farklı bir mahiyet almıştır. İmdi fıkıh, işte bu gerçeklikten hareketle hükmü belirleme yoluna gitmelidir. Aksi hal, fıkıhın hayatın dışına itilmesi ve ayrı bir zaman tüneli içinde hapsedilmesi anlamına gelmektedir.

Sosyal olgular ve kurumlar da böyledir. Bunları zamanla duyulan ihtiyaçlar ortaya çıkarır ya da ortadan kaldırır. Tarım ve hayvancılığa dayalı bir toplumda kölelik kaçınılmaz bir olgu olagelmıştır. Sanayi toplumunda kölelik yerini işçi sınıfına terk etmiştir. İlişkiler ve ihtiyaçlar ona göre farklılaşmıştır. Ancak bu olgunun kendi fıkıhı yapılamamıştır.

Tarımda makineleşme, sanayi ve iş kollarının şehirlerde temerküzü sebebiyle göç olgusu değişimde en önemli etkenlerden biri olmuştur. Kırsal alandaki üretim ve tüketim birliği şeklindeki büyük geleneksel aileler şehirlerde çekirdek ailelere evrilmiş, bu aileler işlevsel olarak sadece tüketim birliğine dönüşmüş, şimdilerde bu özelliğini dahi kaybetmeye başlamıştır (Evde birlikte yemek yenmez olmaya başlamıştır). Bu kabil değişim olgusu başta aile bireylerinin hukuku, iş

bölümü ve aile üzerinde yetki (velâyet) olmak üzere pek çok hükmü değişime zorlamıştır. Sözgelimi şehirde yaşayan ve babası ölen küçük çocuğun velisi, kırsal kesimdeki dedesi, başka şehirdeki amcası mı olacak, yoksa onu besleyip büyütme olan, her derdini çeken, her ihtiyacını gören annesi mi olacaktır?! Gelecekte aile yapısı hep aynı mekânda ürerdi, evler bitişik nizamdı. Aile üyeleri hep aynı obada, bir arada ve birlikte yaşardı. Birey yerine aile esastı ve ailenin reisi tepidip, tecziye, evlendirme gibi her türlü yetkiyi aile adına kullanabilirdi. Böyle bir ortamda bir küçüğün babası ölmüşse zaten birlikte yaşamakta olduğu dedesi, o yoksa amcası ona vaziyet ederdi. Bu hüküm mevcut yapıya da uygun düşer ve hikmetli olurdu. Buna mukabil aile, belli bir yaşa gelince her biri bir tarafa dağılmışsa, geleneksel aile yapısı çözülmüş, bireyler ve özgürlükleri ön plana çıkmışsa onlar üzerinde hâlâ geleneksel yapıdaki velâyet hükümlerini geçerli görmek vâkıya uymaz. Vâkıya uymayan bir hüküm de hayatiyet ve işlerlik bulmaz; küçüklerin evlendirilmesi gibi.

Kadının dışarıda çalışma hayatına katılması pek çok değişikliği beraberinde getirmiştir. Evliliğin mahiyeti değişmiştir. Artık evlilikler milk-i müt’a sahibi olmak için değil, hayatı elbirliği ile beraber yaşamak, acısıyla tatlısıyla paylaşmak için kurulmaya başlamış, iş bölümü de ona göre eşitlikçi bir anlayışla değişmiştir. Artık kadının görevi “menkûhe” olarak sadece milk-i müt’a sahibi olan zevc’ine kadınlığını sunmak değildir; yuvayı yapan dişi kuş olarak hem eş, hem çocuklara anne hem de iş yapmak başka bir ifade ile ailenin tüm umûrunu eşi ile birlikte üstlenmektir. Bu günümüzün inkâr edilemez bir gerçekliğidir. Böyle bir gerçekliğe, sadece “milk-i müt’a elde etme amacıyla kurulan” nikâh akdinin hükümleri olduğu gibi na-

DİPNOTLAR

- 1 Şûrâ, 42/13.
- 2 Rûm, 30/30.
- 3 Nahl, 16/96.
- 4 Maide, 5/2.
- 5 Nisa, 4/58.
- 6 Nahl, 16/126.
- 7 Mâide, 5/1.
- 8 Taberani, el-Mu’cemu’l-’evsat, I, 90.
- 9 Taberani, el-Mu’cemu’l-’evsat, VII, 251.
- 10 Nisa, 4/34 gibi.

sıl tatbik edilebilir?! Edilirse şayet bu adil ve hikmetli olur mu? Hayatta karşılık bulur mu?

Sonuç olarak diyebiliriz ki “İslâm hukukunda ahkâmın değişmesi”, bir hukuk sistemi olarak fıkıhımızı hayatta tutabilmenin imkân ve şartıdır. Fıkıh, özellikle oluşum döneminde olduğu gibi şeriat membandan hayata açılan kanallarla insanlığa hayat vermeyi amaçlar ve bunu sağlamayı varlık sebebi bilir. Her baharda inen rahmet ile birlikte su kaynaklarının çoşarak kendilerini yenilemesi, yataklarını temizlemesi gibi fıkıhımızın da her dönemde kendisini yenilemesi ve arındırması gereği vardır. Buna literatürde “tecdid” denilmektedir. Bizim İslâm’a yeni bir şekil verme anlamında reforma ihtiyacımız yoktur. Ama bütün canlı organizmalarda zorunlu olduğu gibi sürekli yenilenmeye ihtiyacımız vardır. Bu yapılırken de bir başkalaşıma değil, fıkıhımız yine kendi kalarak, çizgiyi sürdürerek, aynı açı içinde devam ederek, geleneğin içinde ve bizzat kendimiz (ulema) tarafından dönüştürülerek yapılacaktır. Asr-ı saadetimiz, tarihte yaşanmış bir kesit değil, o hayattan çıkarılmış ve insanlığın ufkuna konulmuş bir ideal olacaktır. Bu yapılamazsa iki ihtimalden biri kaçınılmaz olacaktır: Ya insanlar din ilmeğini boyunlarından çıkarıp atacaklar ve tercihlerinde artık vahye yer vermeyecekler, seküler bir yol tutacaklardır. Ya da her yeniliği, her açılımı bidat diye damgalayan, karşı çıkanları tekfirle suçlayan, inananları asr-ı saadet diye tarihin belli bir kesimindeki, belli bir iklimindeki hayatı yaşamaya zorlayan bir anlayışa teslim olacaklardır. Bunun her ikisi de bizi felâha götürecek yollar değildir.

Bizim için matlup olan fıkıhımızda istikrar ve değişimin iç içe ve dengeli olmasıdır. Fıkıhın hayatiyetini sürdürmesi ancak bu şekilde mümkündür. ■

- 11 Had cezalarında olduğu gibi.
- 12 Mâide, 5/33.
- 13 Nisa, 4/15.
- 14 Enfâl, 8/60.
- 15 Ahmed, IV, 144.
- 16 Şuarâ, 26/196 gibi.
- 17 Serahsî, Mabsût, I, 65 vd.
- 18 “Şafağın aydınlığı gecenin karanlığından ayır edilinceye (tan yeri ağarınca) kadar yiyin, için. Sonra da akşama kadar orucu tam tutun.” (Bakara; 2/187)

TOPLUMUN RUHUNU ANLAMADA ZAMANIN ÖNEMİ

Prof. Dr. Ejder OKUMUŞ
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

İnsanın Varoluşsal Bir Boyutu Olarak Zaman

Zaman, tabiatı gereği toplumsal bir varlık olan insanın dünyada varoluşunun zorunlu bir boyutudur. İnsan, dünyada zamansal olarak vardır; zaman, hayatı, davranışları, hareketleri, devamlılığı, durağanlıkları, dinamikleri, süreçleri, etkileşimleri ve olayları ifade eder; hayat yoksa zaman da yoktur. Tabii ki zaman yoksa hayat da yoktur. Belki bu çerçevede Bağdadî zamanı varlığın ölçüsü olarak anlarken, Dâvûd-u Kayserî varlığın devam etmesinin ölçüsü olarak anlamakta,¹ Heidegger ise varlığı anlamanın mümkün ufku olarak görmektedir.² Zaman, sosyal varlık alanının determinasyon ilkelerindedir. Sadece insanlar zamanı kavramsallaştırırlar. Yalnızca insanlar, zamanlarını değerlendirir, kullanır, kontrol eder, taksim eder. Muhammed İkbal'in belirttiği gibi "zaman gerçeğini ve hayatın zaman içinde sürekli bir hareket olduğu gerçeğini anlamak"³ son derece önemlidir. Gerçekten de insan, insana özgü davranış ve olaylar, toplumsal ilişki

ve etkileşimler, insanın zaman boyutu anlaşılabilir ve analiz edilebilir. Bu anlamda denilebilir ki zaman, toplumsal hayatın anahtar bir unsurudur.⁴

Esasen zaman, bir toplumun sosyolojisini bize verir. Çünkü insan hayatı, doğumundan ölümüne kadar zaman içinde gerçeklik bulur; insanın ailede dünyaya gelmesi, toplumsallaşması, olayların içinde yer alması, üzülmeye, sevinmeye, etkileşimlere girmesi hep zamanla ilgilidir ve dolayısıyla zamanla izah edilebilir. Esasen toplum, kendi ürettiği zamanla yaşar ve kendi zamanı içinde var olur. Zamanı çıkarıp alın, toplumsal hayat ve dolayısıyla insan hayatı diye bir şey kalmaz. Görüldüğü üzere "zaman sosyolojisi", insan için hayat memet meselesini ifade eder.

Zaman, bu dünyaya ait olmaklığı ifade eder ve bu nedenle dünya hayatı zamanla mümkün olur. O halde insanın dünyada var olmasının zamanla doğrudan ilgili olduğunu, toplumsal hayatın zamanla imkâna

kavuştuğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda insanın dünyada var olması, toplumsal bir varlık olarak var olmasıyla izah edilebilir. İnsanın toplumsal bir varlık oluşu, onun zamansallığına işaret eder. Bu anlamda "insan toplumsal bir canlıdır" demek, "zamansal bir varlıktır" demektir. O halde toplumsal bir varlık olarak insan, zamansal bir varlık olarak insan anlamına gelir. Buna göre insanın toplumsal zamanın dışında tek başına yaşaması mümkün görünmemektedir. Birey, aileden başlayarak

toplum içinde sosyalleşme sürecine girer ve toplumsal bir aktör olarak toplumdaki yerini alır, toplumsal ilişki ve etkileşimlere dâhil olur. İnsanın bir aile içinde doğması, büyümesi ve topluma katılması, hep zaman içinde olur. Kişi, bütün ilişkilerini, öğrenmelerini, taklitlerini, statü kazanımlarını, gündelik hayatını, işini zamana bağlı olarak tecrübe eder. İnsanın ölümü de zamansallığına, zaman boyutuna açıkça göndermede bulunur. Esasen ölüm, insanın zamansal oluşunun ve insan hayatının anlam kazanmasının zamanla mümkün oluşunun kanıtıdır.⁵

Hayatın Kaderi Olarak Zamanın Toplumsal Gerçekliği

Toplumsal hayatın, sosyal ilişkilerin zaman ve mekânla olan bağlantısı ve bu çerçevede mesela küreselleşme sürecinin bütün dünyadaki etkili varlığı, zaman-toplum ilişkisinin boyutları hakkında düşünmeyi önemli, hatta gerekli kılmaktadır. Anlaşıldığı üzere zaman, toplumlar ve toplumsal hayat için bir ihtiyaç ve zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Gerçekte zaman, insan hayatının, toplumun, toplumsal hayatın kaderidir. Sosyal hayat, kolektif heyecanları yeniden yaşama ve canlandırma yaşamı olduğu için toplumun olduğu yerde zaman bilinci de vardır. O halde zaman bilinci, toplumsal hayatın varoluşsal bo-

“Zaman, bu dünyaya ait olmaklığı ifade eder ve bu nedenle dünya hayatı zamanla mümkün olur. O halde insanın dünyada var olmasının zamanla doğrudan ilgili olduğunu, toplumsal hayatın zamanla imkâna kavuştuğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda insanın dünyada var olması, toplumsal bir varlık olarak var olmasıyla izah edilebilir.”

yutudur. Toplum, zaman içinde, dünya zamanı içinde var olur, varlığını sürdürür. Bu bağlamda toplumların, medeniyetlerin ve kültürlerin bir zamansal kapasitelerinden veya alanlarından söz edilebilir. Toplumlar, medeniyetler, kültürler, toplumsal varlıklar, örneğin aileler, dinî grup ve cemaatler, siyasal gruplar, ekonomik organizasyonlar, uluslar, meslek grupları vs., hayatlarını, sosyal zaman veya sosyo-zamansal düzen içinde düzenlerler. Görüldüğü gibi zaman toplumun varlığının ve

dolayısıyla sosyal hayatın vazgeçilmez, yazgısal bir merkezî boyutunu teşkil etmektedir.

Toplumsal ve kolektif bir gerçeklik olarak zaman, bir eşya veya nesneyi değil, bir ilişki biçimini ifade etmektedir. Zamanın toplumsal gerçekliği, zamanın toplumda üretildiği, inşa edildiği, zamana toplumda ruh üflendiği, toplum ve kültürün ruhunun, zamanın ruhu olarak ortaya çıktığı gerçeğini, toplumsal zaman gerçekliğini dile getirmektedir. Toplumsal zaman, zamanın sosyal yönlerini vurgulayan, zamanın toplumsal inşasına göndermede bulunan en geniş anlamda zaman-toplum ilişkisini ifade eden bir terimdir. Zamanı, zaman belirleme işlemlerini, zaman belirleme araçlarını, zaman temsil mekanizmalarını, örneğin saat ve takvimi toplumsal gerçeklikten soyutlayarak ele almak mümkün değildir. Aynı şekilde toplumun bizatihi kendisini, toplumsal hayatı, toplum düzenini, toplumun idâmesini, toplumsal değişimi, zamandan bağımsız düşünmek de imkânsız gibi görünmektedir. Toplumsal zaman, "zamanda var olmayı", "zamanla yaşamayı"; toplumun zamansal boyutunu ifade etmektedir. İnsanlar için var olmak, zamanda var olmak ve zamanla yaşamak demektir; insan tabiatı gereği medenî ve toplumsal bir varlık olduğuna göre, zaman da toplumsal bir gerçekliktir. Toplum ancak zaman

içinde, zamanla birlikte anlaşılabilir; zira zaman toplumun kurucu bir özelliğidir.⁶

Toplumun Ruhu Olarak Zaman

Zaman, toplumun, toplum kültürünün ruhunu yansıtır. Başka bir ifadeyle zaman, toplumun ruhunun ifadesidir. Bir toplumu tanımak için zamanını tanımak zorunludur. Bu bağlamda zamanın kolektif bir fenomen olduğunu söylemek mümkündür.⁷ Zaman toplumsal bilinç ile etkileşim halinde varlık kazanır. Toplum içinde hayatı paylaşan ve toplumu meydana getiren bireyler, yaygın bir zaman anlayışını paylaşırlar. Bu anlamda zaman, bir kategori olarak “ben”im için değil, “biz”im içindir. İfade edilebilir ki, zaman bir toplumsal kurumdur.⁸

Toplumsal planda zaman olgusu o kadar önemlidir ki, İbn Haldun’dan Cevdet Paşa’ya, Durkheim’den Sorokin ve Giddens’a kadar birçok sosyolog, zaman ile çok yakından ilgilenmiş; sosyal zamanı tanımlama çabalarını, zamansal düzenliliğin şekillerini, toplumsal ilişki, planlama ve örgütlenmelerde zaman boyutlarını, zaman deneyimini, toplumun zamandaki varlığını, zamanın toplumsal boyutlarını vs. konu edinen bir

alan olarak zaman sosyolojisine yönelmiştir. Sosyologların zamana olan bu ilgileri, toplumsal bir varlık olarak insan hayatında zaman boyutunun önemine dikkatimizi çekmektedir.

Bir toplumu, toplumun kimliğini, toplumun ve kültürünün yapısal unsurlarını, bir medeniyeti anlamak istiyorsanız, o toplumun, kültürün ve medeniyetin zaman boyutuna bakmak zorundasınız. Terside doğrudur; yani bir zamanı anlamak veya tanımak istiyorsanız, toplumun, kültürün veya medeniyetin özelliklerine, inanç, ilke, kimlik boyutlarına, ürünlerine vs. bakmak zorundasınız. Çünkü o zaman boyutu, toplumun, kültürün, medeniyetin hayati, varoluşsal boyutunu ifade eder.⁹

Sosyal bilimcilerin zamana ilgi duymalarında, toplumun zamanla sürekli olarak ilişki halinde olması temel bir rol oynar. Toplum zamanla o derece irtibatlıdır ki toplum sadece değişim geçirirken zamansallık sergilemez. Toplumun zamansallığı, toplumsal değişimle sınırlandırılmayacak derecede toplumla geniş boyutlarda ilişkilidir.¹⁰ Zaman, toplum açısından sadece değişim için değil, durağanlık ve istikrar, hatta düzen için

de merkezî bir öneme sahiptir; zamansal bir düzen olmaksızın toplumda düzen olması düşünülemez. Yani zaman, sosyal hayatımız için sadece süreç bakımından değil, aynı zamanda düzen bakımından da önemlidir; sadece değişim açısından değil, aynı zamanda rutinleşme, gelenekleşme vd. açısından da gereklidir.¹¹

Anlaşılmaktadır ki, bir toplumun sosyo-kültürel yapısını anlamak için o toplumun zaman boyutuna; zaman bilincine, zaman ruhuna, zamansal vaziyet alışına, zaman üretimine bakmak, zamansal durumlarını anlamak, örnek olarak farklı kültür ve toplumları zaman yönünden eş-zamanlı ve art-zamanlı düzlemlerde karşılaştırmak şarttır. Toplumda meydana gelen olayların, zaman-mekân içinde var olması, belirli bir toplumsal olgunun (üretim ilişkileri, devlet, sivil toplum, sosyal sınıflar vb.) belirli bir zamansal ve mekânsal yapılanma etrafında kurulması; toplumsal olguların zamansal ve mekânsal olarak birbirleriyle irtibatlı olmaları, zaman ve mekân boyunca değişen karşılıklı ilişki ve etkileşim içinde olmaları gibi hususlar, zamanın toplumun ruhu olarak nasıl tezahür ettiğini anlamak için anlaşılması gereken önemli hususlardır.

Toplumun ruhu olarak zaman, zamanın insanî olup mekân ve şartlara, kültüre, yerellik ve küreselliklere göre farklı algılanabildiği, içinde olayların geçtiği şey olduğu, olayların, zaman içinde meydana geldiği, sosyal olguların zaman içinde var olduğu, zamanın varlık ve var olma ile sıkı ilişkisinin bulunduğu, insanların varlıklarının zamansallıkla ilişkili olduğu, zamanın bedenle ilintili olduğu, olayların zamansallığa sahip oldukları, zamanın kamusal geniş boyutlara sahip bulunduğu, sosyal ilişkilerin zaman üzerinden düzenlendiği, toplumsal değişimin zamandan ayrı düşünüle-

“Bir toplumu, toplumun kimliğini, toplumun ve kültürünün yapısal unsurlarını, bir medeniyeti anlamak istiyorsanız, o toplumun, kültürün ve medeniyetin zaman boyutuna bakmak zorundasınız. Terside doğrudur; yani bir zamanı anlamak veya tanımak istiyorsanız, toplumun, kültürün veya medeniyetin özelliklerine, inanç, ilke, kimlik boyutlarına, ürünlerine vs. bakmak zorundasınız.”

meyeceği, her kültürün zamanı ve tarihinin olduğu; zamanın sosyal ve kültürel bir gerçeklik olduğu gibi durumları veya noktaları işaretlemektedir.¹²

Zaman, harekettir, toplumun, kültürün hareketi ve ruhudur. Zamanın ruhu, bir bakıma toplumun kimliği ve ruhudur. Zaman, toplumun dinini, dinî inanç, tutum ve davranışlarını, kültürünü, kültürel kod ve kalıplarını, kimliğini, sanat yaklaşımını, medeniyet anlayışı ve pratiğini, dünya görüşünü vs., yani toplumun ruhunu yansıtır. Zamanın toplumun ruhu olduğu gerçeğini dinlerin zamansal boyutları, daha doğrusu zamana

bakışları ile daha doğru anlamak mümkündür. Dinlerin insanlardan yapmalarını istedikleri davranışlarda en temel unsur zamandır. Din, insanın hayatını belli inanç, değer, kural ve düzenlere göre düzenlemesini ister. Bu isteğin yerine getirilmesi ise tamamen zamana bağlıdır. İnsanlar, toplumsal hayatta zaman üretimi ve planlaması yapmak suretiyle ancak dinin emir ve yasaklarını yerine getirebilirler. Kur’an-ı Kerim’de de bu husus açıkça görmek mümkündür. Kur’an’da ayrıca tutum ve davranışlar temelinde, toplumsal hayatı düzenleme planında doğrudan doğruya zaman konusuna, toplumsal zamana işaret eden pek çok ayet vardır.

Dinlerde zaman konusunda daha da önemlisi, dinlerde dünya hayatının anlamlı hale getirilmesinin zamanı tanzim etme ve yönetmeyle ilgili olmasıdır; ibadetlerin düzenli oluşu ve belli zamanlarda düzenli olarak yerine getirilmesinin istenmesi ve dindarların da öyle yapması, insanın zaman planlaması yapma zorunluluğunu getirmektedir. Dindarlığın gerçekleşmesi doğrudan zamanla bağlantılıdır. Dindarlık, aynı zamanda bir disiplin ve planlamadır. Disiplin ve planlama ise zamanla mümkündür. Bu noktada

İslâm dininin kendi inanç, davranış, ahlak ve değerlerine dayalı toplum inşa etmede zamana birinci derecede önem verdiği söylenebilir. Şehri ve şehirliliği önceleyen bir din olarak İslâm'ın zaman yaklaşımına bakıldığında bu açıkça görülür. İslâm'a göre zaman hayatı bir olaydır. Ondan dolayı Kur'an'ın özeti mesabesinde olan Asr sûresi,¹³ asra yemin ederek başlıyor ve asrı, yani çağı, zamanı iyi değerlendirmeyenlerin, zamanın kıymetini bilmeyenlerin sonunun iyi olmayacağını bildiriyor; tam da sosyolojik bir gerçekliğe, sosyal sünnetlerin, toplumsal kuralların önemine işaret ediyor. İslâm Peygamberi de *"İnsanlardan çoğunun aldandığı iki nimet vardır: Sağlık ve boş zaman"* diyerek Asr sûresinin tefsirini yapmaktadır.¹⁴

Anlaşıldığı gibi İslâm'a göre Müslüman için zamanı iyi değerlendirmek, hatta kendi zamanını üretmek, kendi zamanının içini kendi doldurmak, anlamlan-

dırmak başta gelen sorumluluklardandır. İslâm'ın insanlardan istediği ibadetlere ve İslâm Peygamberi'nin sünnetine bakıldığında, zamanın İslâm toplumunun zaman medeniyeti olduğu, İslâm toplumunun kalbi olan şehrin zaman merkezli olduğu anlaşılır. İslâm'da yapılması istenen amellerde de insanların zaman planlamaları yapmaları gerektiğine işaretler olduğu muhakkaktır. Beş vakit namaz, oruç, hacc, kurban, zekât vs. hep zamanla doğrudan ilgili olup insan hayatı ve dolayısıyla toplumsal düzenle ilintili ibadet ve görevlerdir. Bu demektir ki, ibadetlerde zaman aslı faktörlerdendir ve insanların çalışma hayatlarını da düzenleyen bir boyuta sahiptir. Kur'an insanların iyi davranışlarını "salih amel" kavramsallaştırmasıyla ibadet olarak verir ve Müslümanları salih amel yapmaya, yani iyi ve güzel işler yapmaya çağırır; salih amel kapsamında da gündüzü çalışma vakti, geceyi ise dinlenme vakti olarak belirler.¹⁵

Toplumsal dünyanın en merkezî boyut ve elemanlarından biri olan zaman,¹⁶ toplumun kendisine vurduğu damga ile toplum aktörlerinin zihinsel yapısının oluşumunda oldukça etkili olur. Böylece zamanın bir "zihniyet" oluşturduğu söylenebilir. Bu noktada zamanın insanların düşünce, ideoloji ve davranışlarını "meşrulaştırma"da istihdam edildiği; sözgelimi olayların, gücün, iktidarın, asabiyetin, milliyetçiliğin, ırk üstünlüğünün zaman; tarih veya geçmiş ile izah edildiği, meşrulaştırılabildiği söylenebilir. Olayların, gücün, iktidarın, etnik üstünlüğün, asabiyetin vs. zaman ile tarih veya geçmiş ile meşrulaştırılması da, zamanın sosyal boyutuna işaret etmektedir.

Toplum, zamanlı bir olgudur. Toplumun zamanlı oluşu, toplumsal hayattaki sürekliliğe işarettir; başka bir ifadeyle toplumun zamansallığı, onun sürekliliğiyle ilişkilidir. O halde toplumsal süreklilik ve değişimi, toplumun zamansallığından ayrı düşünmek olası görünmemektedir. Toplumsal ilişki ve etkileşimler, anlık, günlük, haftalık, aylık, yıllık gibi bütün zamansal boyutlarıyla gerçekleşir. Toplumsal uzlaşma, hoşgörü, bütünleşme, rekabet, çatışma, savaş, sınıflaşma, gruplaşma ve farklılaşma, zamanla var olur, kendi zaman-

ları ve zamansallıklarıyla varlıklarını ortaya koyarlar. Bu zamansallık olmadan toplum ve toplum hayatı diye bir şeyden söz etmek imkân dışıdır.

Zamanın toplumla, toplumsal gerçeklikle ilgili boyutları çerçevesinde önemli hususlardan biri de toplumsal bellekle ilişkisidir. Esasen zaman toplumsal bellektir, toplumların hafızasıdır. Zamanı tanımayan, zamanla bağlantısı sağlam olmayan, geçmiş, şimdi ve gelecek perspektifinden yoksun olan toplum, hafızası zayıf, hatta "hafızasız toplum"dur. Zamansız-hafızasız toplum, "muallak toplum"dur. Muallak toplumun, varoluşsal boyutlarından biri olan zamanla ilişkisi problemleri olduğu için var oluşunu uzun süre devam ettirmesi zor veya imkânsız görünmektedir. Toplumun unutkan oluşu, belleğinin zayıf oluşu, bellek yitimine maruz kalması, zaman bilgi, bilinç ve tarihiyle sorunlu olmasından, zamanıyla zayıf veya sorunlu ilişki kurmasından, zamanına sahip çıkmasından kaynaklanır. Zamansız ve dolayısıyla muallak toplum, dostluk ilişkilerinin kaypak zeminde olduğu, ihanetlerin çok yoğun yaşandığı, güvensizliğin hâkim olduğu bir toplumdur.

Zaman, bir bakıma "insana can veren öğedir." Zaman ne geçmiştir, ne gelecek; ne tarihtir, ne gelişme. Bunlar zamanla bağlantılıdır elbette; ama zamanın

kendisini ifade etmezler. Zaman bir durumu, hayatı ifade eder.¹⁷ Zaman toplumun ruhunu ortaya koyan bir görünüm, hatta bir ölçüttür.

Sonuç: Zaman Toplumsal Ruhun Temel İfadesidir

Zaman, toplumsal hayatın bütün boyutlarının içinde yer aldığı bir olgudur. Toplum ve toplumsal ilişkiler, zaman boyutludur, zaman üretir, zamanda gerçeklik bulur; toplumsal eylem, değişim, rutin, istikrar, gelenek, etkileşim ve sistem hep zamanla, zaman içinde varlık kazanır. Zaman, toplumsal hayatın merkezî boyutu ve temel gerçeğidir; ne zaman toplumsal hayatsız, ne de toplumsal hayat zamansız düşünülebilir.

Sonuç olarak zaman, toplumun bilincini, inancını, kültürünü, yaşayış tarzını, dünya görüşünü, eşya ve olaylar karşısındaki tutum ve vaziyet alışını, daha öz bir ifadeyle toplum ruhunu ifade etmektedir. Eğer bir toplumun, bir kültürün zamanı, o toplumun veya kültürün ruhunu ifade etmiyorsa, bilmek gerekir ki o zaman, o toplumun zamanı ve belki de o ruh, o toplumun ruhu değildir. Bu durumda "kendi zamanını üretemeyen toplumlar, başkalarının zamanlarına mahkûm olurlar" gerçeğinin bir tezahürüyle karşı karşıyayız demektir. ■

DİPNOTLAR

- 1 Ebu'l-Berekât el-Bağdadî, Kitâbu'l-Mu'teber fi'l-Hikme, c. 3, Dâiratu'l-Meârifî'l-Osmâniyye, Haydarâbad 1357-1358, s. 36-41 vd.; Yoshida, Shigeyuki, The Ontological Weltanschauung of İslâm, Japonya 1986, s. 62, 64; Pines, Sholomo, Studies in Abu'l-Berekât al-Bağdadî Physics and Metaphysics, Jerusalem 1979, s. 267; Dâvûd-u Kayserî, er-Resâil, haz. Mehmet Bayrakdar, Kayserî 1997, s. 168, 170'den Kazım Sarıkavak, "İhvan-ı Safa, İbn Sina ve Gazalî'de Zaman Anlayışı", Felsefe Dünyası, S. 25, Yaz 1997, s. 58.
- 2 Heidegger, Martin, Being and Time, İng. çev. John Macquarrie-Edward Robinson, 7. bs., Harper ve Row Yay., New York, Hagerstown, San Francisco ve London 1962, s. 1.
- 3 Muhammed İkbâl, İslâm'da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu, çev. Ahmet Asrar, Bir Yay., İstanbul 1984, s. 192.
- 4 Okumuş, Ejder, "Zaman Sosyolojisi: Bir Giriş Denemesi", Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, (Elektronik dergi), X/2, 2010, s. 121-174; Okumuş, Ejder, Zamanın Toplumsal Gerçekliği, Ark Kitapları Yay., İstanbul 2011. Okumuş, a.g.m.
- 5 Shills, Edward, Center and Periphery, Chicago University Press, Chicago 1975, s. Xiii, Giddens, Anthony, Sosyal Teorinin Temel Problemleri, çev. Ümit Tatlıcan, Paradigma Yay., İstanbul 2005, s. 380.
- 6 Bk. Durkheim, Emile, Din Hayatının İbtidâî Şekilleri, çev. Hüseyin Câhid, c. 1, Tanin Matbaası, İstanbul 1923, s. 23-26; Tiryakian, Edward A., "Emile Durkheim", çev. Ceylan Tokluoğlu, Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi, V Yay., İstanbul 1990, s. 223-224.
- 8 Urry, John, Mekânları Tüketmek, çev. Rahmi G. Ögdül, Ayrıntı Yay., İstanbul 1999, s. 14.
- 9 Bk. Giddens, Anthony, Toplumun Kuruluşu, çev. Hüseyin Özel, Bilim ve Sanat Yay., Ankara 1999, s. 161-62; Okumuş, Zamanın Toplumsal Gerçekliği.
- 10 Bk. Urry, a.g.e, s. 94.
- 11 Adam, Barbara, Time and Social Theory, Temple University Press, Philadelphia 1990, s. 9; Okumuş, a.g.e.
- 12 Ebu'l-Berekât el-Bağdadî, Kitâbu'l-Mu'teber fi'l-Hikme, c. 3, Dâiretu'l-Meârifî'l-Osmâniyye, Haydarâbad 1357-1358, s. 36-41 vd.; Heidegger, Martin, Being and Time, İng. çev. John Macquarrie-Edward Robinson, 7. bs., Harper ve Row Yay., New York, Hagerstown, San Francisco ve London 1962; Topçu, Nurettin, İsyân Ahlakı, Dergah Yay., İstanbul 1995; Okumuş, a.g.m., s. 121-174.
- 13 "Andolsun zamana ki, (zamanı iyi değerlendirmeyen) insan gerçekten ziyan içindedir. Ancak iman edip de sâlih ameller işleyenler, birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve birbirlerine sabrı tavsiye edenler başka." (Asr, 103/1-3)
- 14 Okumuş, a.g.m.
- 15 Bk. Nebe, 78/9-11; Furkan, 25/47.
- 16 Okumuş, a.g.m., s. ix.
- 17 Tarkovski, Andrey, Mühürleşmiş Zaman, çev. Füsün Ant, 3. bs., Afa Yay., İstanbul 2000, s. 64.

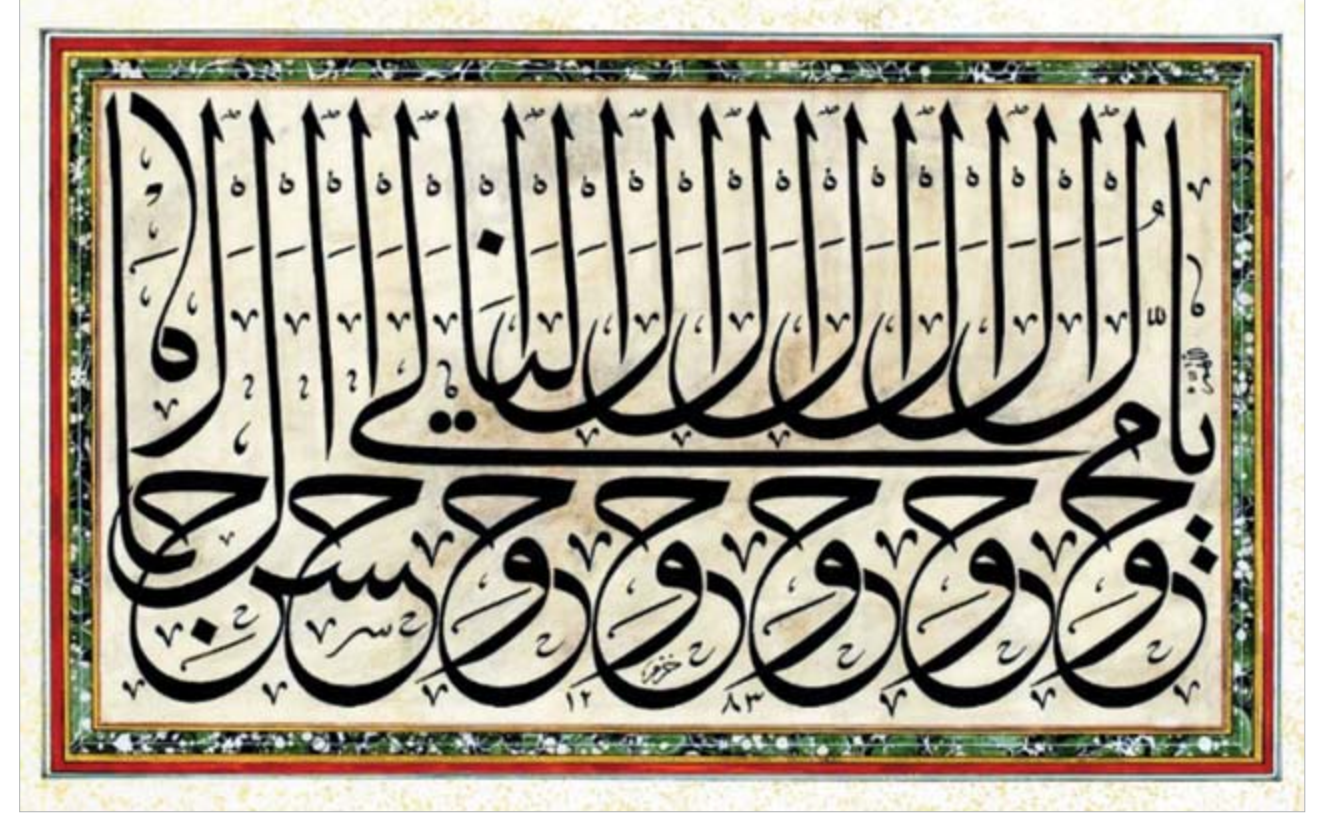

ZAMAN VEYA ÂN-I DÂİM

Prof. Dr. Mustafa KARA

Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

“Ey hâlleri değiştiren Allah'ım, bizi en iyi hâle çevir!”

Hayatın esrarını anlamak ve kavramak için zamanın esrarını anlamaya ve kavramaya gayret etmek gerekir. Zaman hakkında konuşmak ve doğru neticelere varabilmek ise, zamana mutavakkıftır. Basit ve kolay bir iş değildir.

Zamanın hakkını verebilmek için öncelikle onun çok değerli olduğunun farkında olmak gerekir. Bu şuur halinin de ilk ışıkları Kur'an-ı Kerim'de, zamana, geceye, gündüze, fecre, ikindiye, kuşluk vaktine, yıldızların kaybolduğu ana... yemin ederek söze başlayan ayetlere dikkatle ve yakından bakıldığında yakalanabilir. Atalarımız bu değeri ifade etmek için “vakit nakittir” diye bir formül bulmuşlardır.

Zamanın kıymetini tam olarak anlayabilmek için öncelikle hayatın bir “imtihan” olduğunun farkına varmak gerekir. Dakikalara, saatlere, kazanmamız gereken çok önemli bir sınavın sorularına cevap bulmak için bize verilen zaman dilimleri olarak bakmak gerekir. Şimdi esas soruya gelelim: Bu hassasiyet nasıl ka-

zanılacak? Bu yoğunlaşma nasıl gerçekleşecek? Bu üç boyutlu resmin son makamına nasıl çıkılacak? Bunun için farklı bir zaman algısı gerekir.

Soru şöyle de sorulabilir: Ân-ı dâim'in farkına nasıl varılabilir? Veya vakit nasıl zabt u rabt altına alınabilir? Yahut İbnülvakt olmak ne demektir? Öncelikle zamanın sonsuz bir nimet olduğuna inanmak gerekir. Sonra bu sahilisiz okyanusa açılabilmenin donanımlarını elde etmek için kolları sıvamak gerekir. Bu noktada Allah ve Resûlullah'dan sonra üçüncü ve dördüncü kaynak; âlimler, ârifler ve sanatkârlardır. Âlim ve ariflerin konu ile ilgili açıklamaları gönül ufkumuzu derinleştirebileceği gibi şair ve bestekârlarımızın nefesleri vasıtasıyla bu deryanın derinliklerine dalabilme imkânını da elde edebileceğiz. Zaman içinde “dalgiç”lar, zamanla mekânın içiçe olduğunu hissetmeye başlayacaklardır. Yani zaman-mekân-ihvân üçlüsünün tevhidi tecellileri zuhur edecektir. Mesela Refik Fersan'ın şu bestesi zamandan mı bahsediyor, mekândan mı?

Rüzgâr uyumuş ay dalıyor her taraf ıssız

Veya şu Anadolu türküsü:

Seher vakti çaldım yârin kapısını

Seher vakti, yâr, kapı...

Şu “üç”lü üzerinde de düşünebilirsiniz:

Leyletü'l-Mîrâc, Mescidü'l-Haram, Muhammedü'l-

Emin...

Aslında ibnülvakt olmak, aklına geleni yapmak değil, kemal yolunda her dakikanın hakkını vermek, her fırsatı insan-ı kâmil olmak için değerlendirmek, seher vaktinin sihri hissedebilmektir. Fakat insanoğlunun hiç değişmeyen bir özelliği de çok hayatî terimlerin içini boşaltması, onların şekil ve sûretini süsleyip püsleyerek gününü gün etmeye çalışması, makyajla avunmasıdır.

İktisat tarihimizdeki insan-zaman ilişkilerinin bu fotoğrafını, güzel tahlil ve tenkidlerle dikkatimize sunan ilim adamı ise ilk İstanbul Müftüsü Fehmi Ülgener'in oğlu Sabri Ülgener'dir. Onun *Zihniyet ve Din İslâm, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı* adlı eserinde tasavvuf, edebiyat ve iktisat tarihinin verileriyle bu gerçeğin tatlı macerasını takip edebilirsiniz:

İş u nûş eyle bugün, anma gam u ferdâyı

Sana ismarladılar mı bu yalan dünyayı

Materyalizmle sekülerizm ve kapitalizmin kolkolla vererek kasıp kavurduğu dünyanın, zaman anlayışı da alt üst olmuştur. Zihni allak bullak olan insanın iş dünyası, iş ahlakı, mesâi anlayışı hangi esaslara göre düzenlenecek? Gündüzü maişete geceyi istirahate ayıran bir zihniyetle “yeni hayat”ın vakit anlayışı nasıl uyum içinde olacak? Haram-helâl çizgisini temel ilke alan bir medeniyetle azgınlaştırılmış iştahları tatmin etmenin telaşını yaşayan bir kafanın zaman anlayışı nasıl bağdaştırılacak?

Kafası karmakarışık olan çağdaş insan, ân-ı dâimin bereketini yakalamak yerine eğlenceyi endüstri haline getirerek gününü gün etmeye çalışmaktadır. Artık eğlence harcamaları giyim ve sağlığın önünde seyretmektedir.

İçinde yaşadığımız dünyanın ömrünü bir “ân” olarak gören zihniyetimizin sahipleri, hayatı bir ibadet ve huzur semtine dönüştürmenin yolunu da göstermişlerdir:

Sâat-i vâhidedir ömr-i cihân

Sâati tâate sarf eyle hemân

Kur'an-ı Kerim'de “mübarek gece” ifadesi olduğu gibi, Mekke ve Kudüs için “mübarek yer” ifadesi de kullanılmıştır. Buradaki “mübarek” kelimesini nasıl anlamak gerekecek? Bunu nasıl hissedeceğiz, nasıl yaşayacağız, yeni tabirle özümseyeceğiz, içselleştireceğiz? Sadece vaazını yapıp geçecek miyiz? Makalesini neşredip bibliyografik eksiklerini ikmâl etmekle yetinecek miyiz? Retorik için bir ömür hebâ edilebilir mi? Evet, bir gece bin aydan nasıl daha değerli olabiliyor? Bu sorunun üzerine ciddi olarak ne zaman düşüneceğiz? Zaman dürülüyor mu yoksa? Buradan tayy-ı zaman, tayy-ı mekân sahillerine hangi binit ile gideceğiz? Gitmek gerekir mi? Yoksa bunların hepsi “geçmiş ümmetlerin masalları” olarak mı kalacak?

Mazi, hâl, istikbal... İnsanoğlu dünü hatırlar, bugünü yaşar, yarını hayâl eder. Geçmişten ibret alır, hâli yudumlar geleceği tasavvur eder. Bir soru daha: İsteyenler bugünden düne doğru hicret edebilir mi? Altmış yıl önce vefat eden Üsküplü şairimiz bu konuda rehber arayanlara yol gösteriyor:

Çık tayy-ı zaman et açılır her perde,

Bir devr geçir istediğin her yerde.

Ben hicret edip zamanımızdan, yaşadım

İstanbul'u fethettiğimiz günlerde.

Gönül erlerine göre esas üzerinde durulması gereken şu “an”dır. Ân-ı dâim tefekkürüne, dünü düşünmek gibi yarını kurgulamak da engeldir. İmtihani kazanabilmek için sadece şu anı düşünmek, değerlendirmek, hâlin hakkını vermek, hâle odaklanmak gerekir. Çünkü dün geçmiştir. Dert edinmemek gerekir. Yarın meçhuldür, tasaya düşmemek gerekir. “Bütün”ü göremediğimizi belgeleyen Hadid sûresinin 23. ayetinin ışık tuttuğu alanı keşfedebiliyor muyuz: “*kaybettiklerinize üzülmemek; kazandıklarınızla şımarmamak...*”

Fotoğraf: Fulya İbanoglu

Gülşenîye dervişlerinden Vardaryeniceli Usulî, konuyu beş yüz yıl önce dillendiriyor:

Ehl-i hâliz çekmeziz mazi ve istikbal gamın,

Biz ne imrûzunda dünyanın, ne ferdâsındayız.

Eski Şîirin Rüzgârıyla kitabında geçmişle geleceği farklı merhaleler, fakat aynı “rüya” olarak gören şaire de kulak verelim:

Bir merhaleden güneşle derya görünür,

Bir merhaleden her iki dünya görünür,

Son merhale bir fasl-ı hazândır ki sürer,

Geçmiş gelecek cümlesi rüya görünür.

“Vakit bir türlü geçmiyor” mahallesinde yaşamak ne hazîn! “Zaman nasıl geçti anlayamadım” şehrinde sabahlamak ne güzel! Zamanla birlikte sevgi ve şefkati, vaktile birlikte vecd ve coşkuyu, ân'la birlikte sonsuzluğu kucaklamak, dem'le birlikte “*Dem bu demdir*” ilâhisini mırıldanmak ne büyük lütuf! Ne muhteşem ikrâm!

“Yalnızca Cumhuriyet döneminin değil bütün Türk edebiyatının zaman kavramı ile en fazla ilgilenen şairi Necip Fazıl Kısakürek'tir” diyen *Kuşlar ve Zaman* kitabının yazarı Hüsrev Hâtemî, Üstad'ın 1936 tarihli konumuzla ilgili şu meşhur mısralarını da naklediyor:

Nedir zaman nedir?

Bir su mu, bir kuş mu?

Nedir zaman nedir?

İniş mi, yokuş mu?

Zaman, her yerde ve
Her şeyin içinde.

Zaman, her yerde ve
Acemîde ve Çin'de.

Yaşadığı halin tesirinden kendini kurtaramayan, o hal ile başı hoş olan dervişlere “ibnülvakt” diyenler olduğu gibi, böyle hallere hâkim olan, hali yönlendiren sûfilere de “ebulvakt” adını verirler. Niyazi Mısıri'nin beytinde ikisi yan yana bizi selamlıyor:

İbnülvaktim ben ebulvakt olmazem,
Abd-i mahzem ben tasarruf bilmezem

Son cümleler Kemal Sayar'a ait: “Ân-ı dâim. Ezelin ebed içinde dürüldüğü an. Ruhu tam doyuran o kesif ürperme. Güzel ebedî olanın zamanda vücut bulmasıdır. Serpilen her çiçek bize ebedî âlemden bir çağrı getirir. Ve bize zeval bulacak bir dünya için yaratıldığımızı, bu dünyanın ötesinde bir kader için doğduğumuzu söyler. Zamanın içinde yaşıyoruz ama zamanın ötesine aitiz. İbadet, hatırlayış ve iyilik birer simyacı gibi zamanı dönüştürür. Ezel ve ebed arasında bir salıncaktayız. Ve vakti bereketlendirerek, onu hayra tâbi kılarak ruhun sonsuzluk özlemine dindiriyoruz.”

Şimdi en güzel hali yakalamak için dua vaktidir:
Allâhümme yâ muhavvile'l-havli ve'l-ahvâl,
Havvil hâlenâ ilâ ahseni'l-hâl! ■

Prof. Dr. Mahmut Erol KILIÇ ile Söyleşi

F. Hilâl Ferşatoğlu, Fulya İbanoğlu, Halime Yıldız, Kâmil Büyüker, Mehmet Yüksel

Bilâl Bal

1961 yılında İstanbul'da doğdu. Hırka-i Şerîf İlkokulu, Vefâ Lisesi ve İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde öğrenim gördü. 1988'de Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde araştırma görevlisi olarak göreve başladı. "İslâm Kaynakları Işığında Hermes ve Hermetik Düşünce" isimli yüksek lisans, "Muhyiddin İbnü'l-Arabî'de Varlık ve Mertebeleri" isimli doktora tezini hazırladı. Türkçe ve yabancı dillerde birçok ansiklopedi ve dergide sahasıyla ilgili makaleleri yayınlandı. Tasavvuf düşüncesi merkezli ulusal ve uluslararası konferanslarda tebliğler sundu, radyo ve televizyon programlarına katıldı. İngilizce, Arapça, Farsça ve Fransızca bilen Kılıç, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Sistematik Tasavvuf Bilim Dalı başkanlığı, (1998-2008); Türk ve İslam Eserleri Müzesi (TİEM-İstanbul) başkanlığı (2005-2008); Islamic Manuscript Association (TIMA-Cambridge) yönetim kurulu başkanlığı (2006-2012); Journal of Sufi Studies (BRILL-Leiden) editörlüğü (2010-2015) vazifelerinde bulunmuş olup, Oxford'da bulunan Muhyiddin İbn Arabi Society (MIAS-Oxford)'in şeref üyesidir. Halen Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyeliğinin yanı sıra, İslâm İşbirliği Teşkilatına Üye Ülkeler Parlamentolar Birliği (İSİPAB, PUIC-Tahran/İRAN) Genel Sekreterliği (2008-2018) görevini yürütmektedir.

Yayımlanmış Eserlerinden Bazıları: Evvel Yolculuk (Sufi Kitap), Şeyh-i Ekber (Sufi Kitap), Anadolu'nun Ruhu (Sufi Kitap), Tasavvufa Giriş (Sufi Kitap), Sufi ve Şiir (İnsan Yayınları), Hermesler Hermes (Arkeoloji ve Sanat Yayınları).

İrfan geleneğimizde "zaman" kavramını değerlendirebilir misiniz?

İrfanî geleneğin "zaman"a bakışı ontolojiktir. Kur'an'daki "Biz her şeyi tabaka tabaka yarattık, biz bir şeyi bir şeyin üzerine takdir ettik." gibi ayetlerden yola çıkılarak, varlıkta zuhura gelmiş her şeyin tek boyutlu, yekpare olmayıp, çok katmanlı, mertebeli bir yapıda olduğu, olmazsa olmaz şart olarak kabul edilir. Buna bağlı olarak da varlık eğer mertebeli ise -buna eski tabirle "meratibil vücûd" (varlığın mertebeleri) denir- en yukardan en aşağıya kadar her bir mertebeye bir üst mertebeye tâbi olunca, mertebeler arasında bir hiyerarşi oluşur. Mertebeler birbirinden farklı ama aralarında alt-üst ilişkisi bulunmakta. Yani hiçbirini birbirinden kopuk, bağımsız değil. Adeta insan omurgasındaki diskler gibi.

Âlemde her şey mertebeli yaratılmıştır. Bir ben vardır bende, benden içeru. Benler vardır benim içerisinde. Benim en üst benim ise onu tanıyan bilen gören "Ben senin Rabbin değil miyim?" denildiği zaman, "Eyvalah" demiş olan ben. Benim bütün hayat mücadelem, o benim içindeki birinci beni elde edebilmemdir aslında. Yedinci beni altıncı benle tanıştıracığım, altıncı beni beşinci benle tanıştıracığım, Nihayet ikinci ben birinci beni tanıyacak. Bu bizde meknuz, bize zaten verilmiş bir şey. Çünkü "Kâlû Belâ" demişiz bir kere. Demişiz ama hiçbirimiz hatırlamıyoruz. Bizden istenilen şey, yeni bir sayfa açmak değil, sadece hatırlamaya çalışmak, zaten var olanı bulup açığa çıkarmaktır.

Allahu Teâlâ'nın kâinatı yaratması -"Allah 6 günde yarattı, 7. gün istiva etti"- bir süreci ifade eder. Süreç

ile beraber bir oluşum başlar. Madde tohumu o sürecin içinde evrilir. Bunu bir bebeğin, anne karnındaki ilk oluşumundan dokuz ay sonra yeryüzüne çıkış sürecine benzetebilirsiniz. Âlemin doğuşu da aynı bu şekildedir. Önce bir tohum, yavaş yavaş serpilmesi, teşekkül dönemi ve teşekkül döneminden sonra müşahhaslaşması. İşte nasıl her varlıkta bir merâtib varsa, her şey O'nun ruhundan yaratılmışsa, her şeyin içine O kendi ruhunu üflemişse o zaman bu oluşumun olduğu cereyan ettiği hâle, daha mekân yokken ki hâle "dehr" diyoruz, "ân" diyoruz. Ve bu şekilde bir süreç, bir kronoloji başlamış oluyor.

Dehr suresinde "Öyle zaman geçti ki insan adı anılan bir varlık değildi." derken bu süreç mi kasdediliyor?

Evet. İnsan daha yaratılış planına çıkmamış. Daha sahnede yok insan. Allah insanı yaratmayı diledi, kendi ruhundan üfledi -"ve nefahu fihi min rûhî"-, sonra insan idrak etmeye başladı. Dolayısıyla insanın kendini bulması, aslında Allah'ın ona üflediği ruhu bulması demektir.

Sufi gelenekte "zaman" tek bir "ân"dan mı ibarettir?

Allah, "el-Evvel" ve "el-Âhir" ise öyledir. Geçmiş zamanlarda kuyruğunu yakalamış yılan sembolüyle anlatılırdı zamanın tek bir ân olduğu. Çünkü o ân çıkışın, başlangıcın ve sonun aynı noktada olduğu yerdir. Yaratılmış her şeyin vücuda gelmeden evvel "hilkat öncesi" denilen bir ilk hali vardır. "Her şey O'ndan çıkmıştır ve her şey O'na geri dönecektir."

Allah'ın "asr", "duha", "gündüz", "gece" gibi zamanî mefhumlar üzerine kasem etmesi zamanın kökeninin 'O' olduğuna işaret eder. Yani zaman kavramı Kutsal'a aittir. Hz. Peygamber de "Âna, dehre, zamana sövmeyin, çünkü o Allah'tır!" der.

Allah Teâlâ'nın Evvel ve Âhir olması, geçmiş de geleceği de bilmesi, aslında zamansızlığı anlatır. Çünkü zamanın sahibi O'dur. Zaman yaratılmış bir olaydır. Zaman üstünlüğü elde edenler, geleceği de bilebilirler. Geleceği bilmeleri başkalarının gözünde bir keramet, bir mucize olarak görülür. Bundan iki saat

“Sufinin arayışı önce yeryüzünde İbnü'l-Vakt olarak başlar... İnkılab ve kalb aynı kökten gelirler. Kalb dönüşümler yeridir. Film karelerinde canlı hareket ediyor gibi gördüğümüz durumu yavaşlattığımızda aslında hepsinin bir kare olduğunu idrak ediyoruz.”

sonrasını görüyor olmak onlar için basit bir şeydir. Ama bilmeyenler için ise büyük bir olaydır.

“İlim bir noktadır, bu noktayı cahiller çoğalttı.” diyor Hz. Ali. Çokluğun, çoğaltmanın, kaynaktan uzaklaşma olduğunu bilmeyene cahil denir. Âlim, her şeyin, kesretin, tek bir olandan çıkmış olduğunu görür denir.

Âriflerin yaklaşımı ile “izafiyet teorisi” ve son zamanların “Kuantum zaman anlayışı” arasında paralellikler vardır: Her şey bir ândan ibarettir. Tıpkı maddenin izâfi olması gibi zaman da izâfidir.

Nasıl ilim aslında bir noktaysa, süre kavramının da en küçük birimi modern ilmin mikro salise dediği kavramdır. Ona tasavvufta “ân” denilmektedir. “Ân” ile “dem” arasında bir irtibat vardır. Dem bu dem; ân bu andır. Başka ân yoktur. Ânın açılımı saliseyi doğurur, o saniyeyi doğurur, saniyenin yavaşlatılmış hâli dakikayı meydana getirir. Buradan saat ortaya çıkar. Saatler güne döner. Zamanın bu şekilde hızlandırılmasıyla gün, hafta, ay, mevsim, yıl ve asır, sonra çağlar ortaya çıkar. Bugünkü kronolojiye göre dünyanın 14 milyar sene önce oluştuğu söyleniyor, bunun öncesi de var aslında. Bütün bunlar, birbirinin içinde, bir ânın (momentum) açılımlarıdır. Ân yayılmaktadır. Kuantum zaman bilimi üzerine çalışanlar bunu balon üzerinde bir nokta olarak tarif ederler. Balon sönmük haldeyken mürekkepli kalemle üzerine bir nokta koyarsanız, şişirmeye başladığınız zaman o nokta da büyür. Ne kadar üflerseniz o nokta o kadar büyür. Küçük bir noktayken büyük bir daire haline gelir. “Zamanın yayılması kavramı” böyle ele alınıyor.

İbnü'l Vakt olmak kavramını nasıl açıklarsınız?

İbnü'l-Vakt hâlâ sükûna, makama ermemiş hâl sahiplerinin hâli, 'yol'da olmanın, dönüşümlerde ol-

manın hâli. Sıradan; sufi olmayanın, yolda olmayanın dönüşümleriyle karıştırmamak lazım. Kâinatta her şey dönüşüm içerisinde fakat dönüşümünü adeta askeri disipline tabi tutana sufi denir. Ama bu kaotik yapıda, neyin nerden geldiği belli olmayan bir dönüşümse; kişinin önce o anarşik yapıdan kurtulması ve inkılaplarını bir sisteme tabii kılması gerekiyor. İbnü'l-Vakt dönüşüyor, dönüşüm bitmedi ama dikeyleşti. Yani afaktan enfüse geçti. Sufinin arayışı önce yeryüzünde İbnü'l-Vakt olarak başlar... İnkılab ve kalb aynı kökten gelirler. Kalb dönüşümler yeridir. Film karelerinde canlı hareket ediyor gibi gördüğümüz durumu yavaşlattığımızda aslında hepsinin bir kare olduğunu idrak ediyoruz. Hz. Mevlana bu durumla ilgili, 'bayrağın üstündeki aslan' benzetmesi yapıyor. “Sen aslanım diyorsun ama sen aslında bayrağın üstündeki aslansın” diyor. Bayrağın üzerine yapıştırılan aslan resmi var ya, o rüzgâr estikçe hareket eden bir aslan diyor....

Zaman ile mekân arasında nasıl bir bağ kurulabilir?

Netice olarak varlıkta zuhura gelen her şeyin cisimsel bir bedene kavuşması, bir pişme veya mayalanma süreci iktizâ ettiği için, ister istemez varlıkta zuhura gelen her şey zamânîdir, zamana bağlıdır. Ondan dolayı zamanla mekân birbiriyle et ile tırnak gibidir. Hatta zaman mekânın ruhudur. Bundan dolayı zamana sövmeyin. Çünkü zaman O'dur. Dehr O'dur. Çünkü mekân kabuktur. Kabuk ruhun kabuğudur. Zamanın içerisinde evrildikçe o kabuklaşır ve cisim meydana gelir. Bizim de nefsimiz meydana gelir. Ruh asıldır, kabuklaşmış hali nefistir. Onu arındırırsan, ruhlaştırırsın yeniden. Ruh münkir değildir, ruh mümindir. Ateistin ruhu da mümindir. Ama ateistin nefsi münkirdir. Eğer onu tedavi edebilirsen, kendi içindeki ruhunu cilalayabilirsen o zaten görecektir kaynağını. Çünkü O'ndan gelir.

Zamanın felsefesi, zamanın ruhu canlıdır. Tasavvufi açıdan, irfânî zaman teorisine göre canlıdır. Bunun yani bu düşüncenin somut misali de irfan geleneğinde bazı mübarek saatler ve aylar, canlı olarak tasvir edilir. Mesela “Ramazan geldi” denir. Ramazan böyle insan olarak şekle bürünerek gelir. Bu yüzden Ramazan-ı Şerif, Şaban-ı Şerif denir. Buna Antropomorfizm denir.

Kuantum fiziğinin “zaman” anlayışının bizim gelenekteki “göreceli zaman” kavramına uygunluğunu biraz açar mısınız?

Zaman izâfi, mutlak zaman anlamı yok. Bugün Kuantum'un vardığı nokta şudur: “Var dediğin şey, sen var dediğin için vardır, aslında yoktur.”

Bugün okullarda fizik derslerinde “Maddenin aslı nedir?” sorusunun cevabı; enerjidir. Maddeyi hızlandırırsanız enerji, enerjiyi hızlandırırsanız ışık açığa çıkar. Cümleyi tersten okuyalım. Işığı yavaşlatırsanız enerji, enerjiyi yavaşlatırsanız madde açığa çıkar. O zaman “Allahu nûru's-semâvâti ve'l-ard.” ayetinden başka bir şey değildir bu. Madde diye bir şey yok. O nur çekildiği anda madde çöker. Maddenin varlığı yoktur. O açıdan sen yoksun var olan sadece O'dur. Onunla beraber varsan varsın.

İbn-i Arabî diyor ki: “Ben yokum, ben hiç var olmadım ki, yok olmaktan korkayım.” Çok enteresan bir cümledir bu. Şöyle tarif edeyim: Şimdi bakın bu bir kalem. Kalem dairesel olarak hareket ettiriyorum. Yavaş hareketlerini izleyebiliyorsun. Şimdi hızlandırıyorum, çok hızlandırabilirsem eğer kalemi duruyor gibi görürsünüz. Hak Teâla'nın tecellisi o kadar seri ki maddeyi siz “nefes-i Rahman”a yavaşlatın ortada sadece bir görüntü olduğunu göreceksiniz.

Derslerimde öğrencilerime çok sık verdiğim bir örnektir. Burayı karanlık bir oda düşünün, zifiri karanlık. Siz beni görmüyorsunuz ben de sizi görmüyorum. Elime bir sigara alıyorum. Sigarayı yakıyorum. Ve size tutuyorum, diyorum ki: “Elimde ne görüyorsunuz?” Kırmızı bir nokta. Sonra bir ip bağıyorum sigaraya, karanlık olduğu için siz benim elimi ve ipi görmüyorsunuz. Başlıyorum o ipi sallamaya. Sarkaç

şeklinde yavaşça sallıyorum ve soruyorum, “Şimdi ne görüyorsunuz?” Bir yarım daire, bir hilâl. Hızlanıyorum, öyle hızlanıyorum ki gördüğünüz şey artık kırmızı bir çember. Sigara döndükçe daha çok alevlenir, net şekilde bir çember görünür. Bir çemberin meydana gelmesi için en az 360 nokta bir araya gelmesi lazım ki çember oluşsun. Yani ben elimde 360 sigara yan yana tutmam lazım ki size bu bir çemberdir diyeyim. Oysa elimde kaç sigara var: Bir.

Vahdeti vücut budur işte. Varlık bir tanedir. Onun tecellisinden diğerleri varmış gibi gözükmektedir. O olmaz ise diğerleri de çöker gider. “O var, ben de varım” cümlesi, tasavvuf akâidine göre şıktır. “Ben de varım, ben mümkün varlığım, O mutlak varlık” cümlesi hikâye. İbn-i Arabî diyor ki “Yalnız Allah var!” Varlığı ona verenler, var olmaya başlarlar. “Varlığım yokluğumdadır.” diyor İbn-i Arabî. Bu paradoksu iyi anlamak lazım.

Ebu Süleyman Daranî “Tasavvuf nedir?” sorusuna “Zamanın ilmîni bilmektir.” cevabını vermiş. On halde “zamanın ilmi” ile kastedilen nedir?

Kâinatta her şey dönüşüm içerisinde. Sûfînin arayışı önce “İbnü'l-vakt” (vaktin çocuğu) olarak başlar. Sükûna ermiş değildir; dönüşümler, değişimler

geçirir. İbnü'l-vakt hâlâ sükûna, makama ermemiş hâl sahiplerinin hâli, "yol"da olmanın, dönüşümlerde olmanın hâlidir. Bu dönüşüm Hz. Mevlânâ'nın dile getirdiği gibi bir tür pişme sürecidir.

Bazı sûfilere göre işin lezzeti de bu pişmededir. Niyazi Mısri diyor ki;

*İbnü'l-vaktem ben ebü'l-vakt olmazem
Abd-i mahzım ben, tasarruf bilmezem.*

Yani, "Ben vaktin çocuğuyum, vaktin sahibi değilim, mutlak bir kulum, mutlak bir kulluk içerisindeyim. Kâmillerin 'tasarruf' dediği kudret bende yok."

Kişi seyr-i sülûkunda bir yerden sonra artık makam sahibi olur. Artık zamandan, hâlden hâle geçmekten kurtulmuş, "ebu'l-vakt"lik (zamanın babası/sahibi) boyutuna geçmiştir. Zamanın ilmüne vakıf olmuş ve zamansızlığı yakalamıştır. Zamanın öncesini ve sonrasını görmektedir. Tayy-i zaman ve tayy-i mekân edebilmektedir. Bir ândır onlar için zaman. İşte ona "ân-ı daim" denir. Ebu'l-vakt olmak, Allah'ın sıfatlarıyla sıfatlanmaktır. Çünkü zamansızlık sadece Allah'a aittir.

Son olarak geçmiş zamanlara ve bu minvalde geleneğe ve modernliğe bakışımız nasıl olmalı? Manadan uzak modern zamanlarda kendimizi nasıl bulacağız?

Geleneğe sarılarak bulacağız. Bizim zengin bir irfan geleneğimiz var. "Gelenek" demek geçmişte kalmış örfler adetler değildir. Gelenek demek "sünnettullah" demektir, "âdetullah" demektir. Büyük "G" ile yazılır. Ben kendimi antimodernist olarak tanımlarım. Modernin karşıtı değilim gördüğümüz gibi: Telefonum var, uçağa biniyorum, modern hayatı yaşıyorum. Ama modernist düşünceye, modernizme karşıyım. Gelenekselciyim derken, zihniyet düşünce tarzı itibarıyla öyleyim. "An fülân, an fülân" diye silsileye tabi olarak gelen bir düşünce şeceresi vardır.

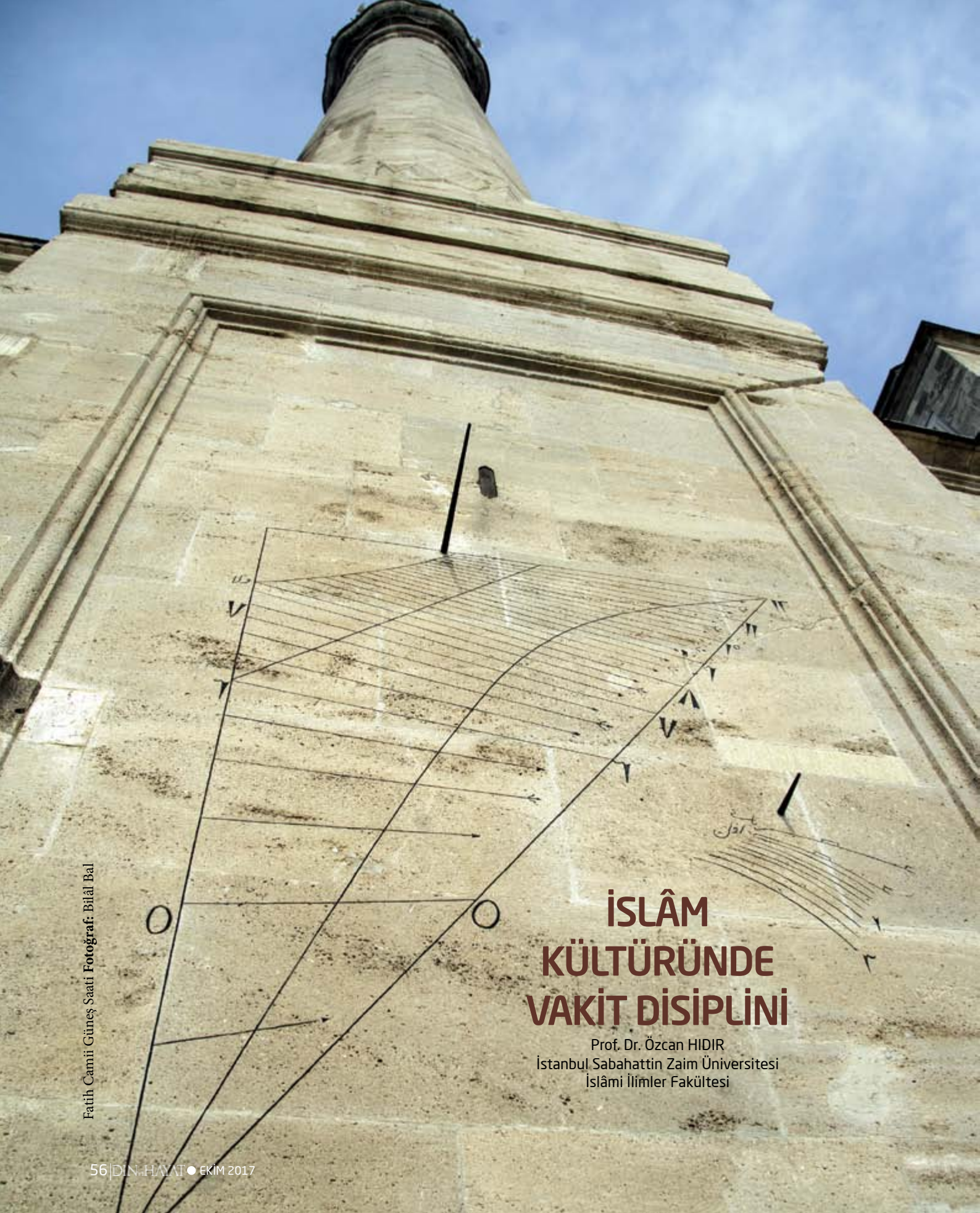
Bizim geleneğimiz bu topraklarda. İslâm geleneği 1400 yıllıktır, ama bizim bu topraklarda tecrübemiz 1071 ile başlar. Hatasıyla sevabıyla, bir takım darbeler yediye de Allah'ın izniyle sürüyor. Gelenekten kastım budur, vesselam. ■

ZAMAN

Nedir zaman, nedir? Bir su mu, bir kuş mu? Nedir zaman, nedir? İniş mi, yokuş mu?	Annesi azabın, Sonsuzluk, şarkısı. Annesi azabın, Cinnetin tıpkısı.	Zamanın çarkları, Sizi yürütüyor! Zamanın çarkları, Beni öğretiyor.
Bir sese benziyor; Arkanız hep zifir! Bir sese benziyor; Önünüz tüm kabir!	İçimde bir nokta; Dönüyor aleve. İçimde bir nokta; Beynimde bir güve.	Zaman her yerde ve Her şeyin içinde. Zaman her yerde ve Acem'de ve Çin'de.
Belki de bir hırsız; İzi, lekesi var. Belki de bir hırsız; O yok, gölgesi var.	Akrep ve yelkovan, Varlığın nabzında. Akrep ve yelkovan, Yokluğun ağzında.	Kime kaçsam ondan; Ha yakın, ha ırak? Kime kaçsam ondan; Ya sema, ya toprak...

Necip Fazıl Kısakürek (1936)

İSLÂM KÜLTÜRÜNDE VAKİT DİSİPLİNİ

Prof. Dr. Özcan HİDİR
İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
İslâmî İlimler Fakültesi

Vaktin gerçekte ne olduğu sorusu, asırlardır birçok düşünürün zihnini meşgul etmişse de, onun mahiyetini tam olarak kavrayan olmamıştır. Bu anlamda vakit, herkesin kendisine tâbî olduğu bir muammadır, denebilir. Allah Teâlâ hariç bu kainatta ne varsa hepsi vakitle sınırlıdır. O, zamanın yaratıcısı olarak zamanın ötesindedir. Dünya bir zaman içinde dönmekte, gece bir zaman için örtüsünü salmakta, güneş bir zaman için doğmaktadır. Aynı şekilde insanoğlu da bir zaman diliminde dünyaya gelmekte ve yine bir zaman diliminde dünyadan göçmektedir.

Vakit adaletli bir şekilde paylaşılan bir kaynaktır; herkesin haftada yedi günü, günde yirmi dört saati vardır. Ne var ki kişiler arasındaki fark, bunu nasıl kullandıklarıdır. Bu meyanda vakit, soyut bir kavram olmasına rağmen, hayatımıza sığdırdığımız işler açısından ölçülebilir ve somut bir kaynaktır. Vakit disiplini ve idaresi, zamanın en verimli, diri-dinamik şekilde kullanılması demektir. Ancak birçok kişi

bu kıt ve değerli kaynağı, nasıl değerlendireceğini bilemeden boşa harcar. Çünkü insanlar, vakitlerini geçirme tarzlarının, kendi iradeleri altında olduğunu fark edemez, hayatta muvaffak olmak için hakikatte ne kadar sınırlı bir vakte sahip olduklarını düşünmezler. Bu itibarla da vakit disiplini konusunda bir stratejiye sahip değillerdir.

Şu halde vakit disiplini, kıt olan bu kaynağın en faydalı şekilde kullanılmasıdır. Zamanı faydalı kullanmak, meşgul görünmek değil, zamanı ulvî gayelerin gerçekleşmesine yönelik faaliyetler yaparak değerlendirmektir. Vakit disiplinine sahip olmak için yapılacak ilk iş, vaktin nasıl geçirildiğinin tespitini yapmak olmalıdır. Zira vakit hayattır ve boşa geçen vakti telâfi etmenin imkânı yoktur. Vakti boşa geçirmek, hayatı boşa geçirmek demektir. Bu itibarla insanın kendi hayatında vakit disiplinini sağlaması, aslında hayatını disiplin altına alması, hayatının gâyesini iyi idrâk etmesi ve bu gayeye uygun hareket etmesidir.

Günümüz Müslümanının en mühim problemlerinin başında, vakit disiplinine sahip olamama ve vaktin ritmini yakalayamama gelir. Bu da İslâm'da vaktin önemini ortaya koyan emir ve tavsiyelerin yeterince bilinmeyişi sebebiyledir. Zira Kur'an'da ve Sünnet'te vaktin önemine doğrudan ve dolaylı işaret eden ayet ve hadisler vardır. Vakıt, Allah Teâlâ'nın kullarına olan nimetlerinden biridir. Kur'an'a göre vakıt, geçici olan (Nâziât, 79/46), ertelenmesi ve bir daha geri döndürülmesi mümkün olmayan (Münâfikûn, 63/11) ve boşa geçirildiğinde uhrevî sorumluluğu büyük olan bir nimettir. İnsanın en büyük sermayesi olan vakti boşa geçerse, bunu telâfiye başka hiçbir sermayenin gücü yetmez. Bu itibarladır ki, sahâbenin ileri gelenlerinden olan Abdullah b. Mes'ûd, ilâhî hesaba konu olacak en mühim nimetlerden birinin "boş vakıt" olduğunu söyleyerek sözlerine şöyle devam etmiştir: "Güneşin battığı ve ömrümden bir gün daha eksildiği halde amelimin artmadığı günüme pişman olduğum kadar hiç bir güne pişman olmadım."

İşte "vaktin bereketi" kavramı da burada devreye girse gerektir. Zira vaktin bereketi kavramı unutuldu modern ve post-modern dünyada. Günün bütün vakitlerinin eşit olduğu kabul edildi. Oysa hangi vaktin nasıl-ne için kullanıldığı çok önemli olup sabahın, kuşluk vaktinin, öğlenin, ikindinin, akşamın ve gecenin ayrı bir ritmi, tadı ve bereketi vardır. Çünkü vakıt, görece bir şeydir; onun hakiki vücudu yoktur. Vakte değer, bereket, hayatiyet, dinamizm ve canlılık kazandıran şey, o vakıt içinde yapılan işlerdir. Mesela "asr-ı saâdet" veya "selef-i sâlihîn" ifadeleri aslında herhangi bir vakti değil, o vakıt ve devir içinde yaşayanları ve yaşananları dikkate verir. Dolayısıyla vakte vücut verme ve kıymet kazandırma, insanların o vakıt içinde yaptıkları/yapacakları işlerle doğru orantılıdır.

Eskilerin "vakıt nakittir" sözü zamanın para kadar değerli olduğuna bir vurgudur. Hasan el-Bennâ'nın "Vakıt hayatın kendisidir." demesi de bu sebepledir.

Yine bir Arap atasözünde "Tüştera'l-yevâkîtu bi'l-mevâkîtu velâ tüştera'l-mevâkîtu bi'l-yevâkîtu; Yakût vakitle satın alınabilir; ancak (boşa geçen) vakitler yakûtla satın alınamaz." denmiş ve böylece kıymet bakımında vaktin, yakuttan dahi değerli olduğu vurgulanmıştır.

Hayat, Allah Teâlâ'nın her canlıya bir kere kullanmak üzere ihsan ettiği son derece kıymetli bir nimettir. Gaflet perdelerini aralayabilenler için zaman, hiçbir şeyle kıyaslanamayacak derecede değerli bir nimettir. O halde vakti, kendi değerine en uygun amellerle değerlendirmek şarttır. Zira hayatta herkesin her an birden fazla yapacağı işi vardır. Vaktin önemini idrak eden, kıymetini hakkıyla takdir eden insan hakiki manâda yaşıyor demektir. Bu şekilde yaşanan zamanın her ânı, başkalarının yüzlerce senesine bedel olur. Mesela dünya ve ahiretin anahtarı olan ilim, vakti iyi değerlendirmekle elde edilir. Âlimlerin ve zanaatkârların ortaya koydukları eserler, bilgi ve buluşlar vakti faydalı değerlendirmenin neticesidir. Bu yüzden türlü imkansızlıklara rağmen onlarca-yüzlerce eser vermiş büyük âlimler, zanaatkârlar "vakti bereketlenen" kimselerdir.

İslâm, insanın doğumdan ölüme bütün anlarını kuşatan bir çerçevedir. Allah Teâlâ, farz kıldığı ibadetler için belli vakıtlar tayin etmiştir. Namaz başta olmak üzere, oruç, hac, zekât gibi İslâm'ın temel ibadetlerinin, belli vakıtlarda yapılmasının istenmesinde önemli hikmetler olmalıdır. Müslüman ömrüne muayyen vakıtlarla giren ibadetler, bu genel çerçeve içerisinde, onun Müslümanlık şuurunu diri tutan, vakıt disiplinini yenileyen birer uyarıcıdır. Gün içinde beş vakıt namaz, haftada bir defa toplu kılınan Cuma, yıl içinde bir ay boyunca Müslümanın bünyesini İslâmî bir diriliş sürecinden geçiren oruç, yine yılda bir kez Müslümanın mal tutkusunu sınavdan geçiren, malını da nefsinin de Allah rızasının çağlayanında yıkayıp tezkiye eden zekat, ömürde bir kere olsun tepeden tırnağa arındıran hac, nefsinin Allah rızası önünde kurban edip yok farz ettiren kurban gibi uyarıcılar...

“Kur'an'da ve Sünnet'te vaktin önemine doğrudan ve dolaylı işaret eden ayet ve hadisler vardır. Vakıt, Allah Teâlâ'nın kullarına olan nimetlerinden biridir. Kur'an'a göre vakıt, geçici olan (Nâziât, 79/46), ertelenmesi ve bir daha geri döndürülmesi mümkün olmayan (Münâfikûn, 63/11) ve boşa geçirildiğinde uhrevî sorumluluğu büyük olan bir nimettir.”

Bunların içinde günlük ibadet olan beş vakıt namazın, vakıt disiplini kazanmak/kazandırmak için önemi bir başkadır. Zira beş vakıt namaz, günün tüm zamanını kuşatıp akışına göre ayarlanmıştır. "Haydi akşama ulaştığımızda, sabaha kavuştuğunuzda Allah'ı tenzih edin (namaz kılın). Göklerde ve yerde hamd O'nundur. Gündüzün nihayetinde öğle vaktine eriştiğinizde de tesbih edin (namaz kılın)." (Rûm, 30/17-18) ayeti buna dairdir.

Kur'an-ı Kerim'de namazdan bahseden bütün âyetler, aynı zamanda vakıt şuur ve disiplini vermeyi gâye edinen âyetler olarak görülebilir. Nitekim "Muhakkak namaz, mü'minler üzerine vakıtları belli bir farzdır." (Nisâ, 4/103) âyeti, namazın günlük, vakıtlı-planlı bir ibadet olduğunu gösterir. Bu âyetin tefsirinde âlimler, namazın birbirini takip eden vakıtlarda farz kılınmış bir ibadet olduğunu ve böylece Allah Teâlâ'ya olan tesbihatın periyodik olarak günün her vaktinde devam etmesinin temin edilmiş olduğunu beyan etmişlerdir. Nitekim Kur'an'ın ilk müfessiri olan Efendimiz (s.a.v.)'in hayatında namazla alakalı bu ayetler, tam bir vakıt disiplini içinde algılanıp uygulanmış ve bizler için bu açıdan "üsve-i hasene; en güzel model" ortaya çıkmıştır.

Şu halde bu modele uygun olarak Müslüman, çalışma, istirahat, sosyal aktivite, ziyaret, sohbet gibi günlük işlerini beş namaz vaktinin öncesi ve sonrasını esas alarak planlamalıdır. Bir gününü bu şekilde zaman dilimlerine ayırarak planlayan kişi, vaktini/ömrünü hebâ etmediği gibi, namazla bölünen, namazla nûrâniyet ve bereket kazanan vakıt planlaması yapmış olacaktır. "Şayet işlerimi günün şu parçaları içinde yapmazsam hayatımda bütün bu

vakıtlar ölü geçmiş demektir" diye düşünen kişi, bu vakıtları hebâ etmeyecektir. Diğer taraftan bizim yirmi dört saatlik bir sermayemiz var. Bu yirmi dört saati, bizim son günümüz olabilir düşüncesi ile ele alıp, onu namaza göre programlayarak her parçası içine bir şeyler aktarmaya çalışırsak, o gerçek değerine ulaşır.

Beş vakıt namaz bu yönüyle, her an Allah Teâlâ ile birlikte olma şuurunu kazandırır. Böylece kul için adeta günlük muhâsebe zamanı (terâzisi) olacaktır. Tıpkı Cuma namazının haftalık terazi, Ramazan orucunun senelik terazi, zekâtın zengin olanlar için yine senelik tezkiye ve muhâsebe vakti, haccın da ömürde bir kez yapılan genel bir muhâsebe zamanı olması gibi. Şu halde vakitle kayıtlı bütün bu ibâdetlerde mü'min, vaktin ehemmiyetini en güzel surette idrâk edecektir. Namaz ve ibadetlerle bölünen sabahın, öğlenin, ikindinin, akşamın ve gecenin ayrı bir rengi, ahengi, ritmi ve sırrı yakalanacaktır. Bu zaman dilimlerinin kendine has bir ibadet, tefekkür, zikir, iş, istirahat-uyku gibi bölümleri belirleyecektir. Velhasıl, zamanını namaz ve diğer ibadetlere göre tanzim edebilmek Müslümanı, diri-dinamik, verimli, bereketli ve huzurlu yaşamanın hazzına erdirecektir.

Birçok değerimizin altüst olduğu modern-post-modern dünyada, günümüz Müslümanının maalesef vakıt anlayışının da altüst olduğu, vakıt disiplininin kaybolduğu bir gerçektir. Bu, Müslümanın kendi inanç dünyasının vakıt tanzimine uymadığının göstergesidir. Modern zamanların Müslümanları, vakıt disiplinini korumak için büyük bir mücadele vermek zorundalar. Sadece namaz vakıtlarını kurtarmak için bile büyük mücadele vermek gerekiyor. Oysa İslâm, hangi ortamda bulunursa bulunsun Müslümanın

hayatında yer almayı, onun vaktini değer ölçülerine göre yönlendirmeyi ister.

Şu halde “Müslüman vakit disiplini konusunda bugün ne yapmalıdır?” sorusu burada anlamlıdır. Öncelikle bir “vakit şuuru” kazanmalı, vaktini dinamik-bereketli geçirmek noktasında gayret sarf etmelidir. Bu ise her sabah niyet yenilemeyi, her akşam günün muhasebesini yapmayı, günün her anında İslâm ile olmayı, İslâm’ı elinin, dilinin, gözünün, kalbinin, hayatının mihrini yapma niyeti ve gayretinde olmayı gerektirir. Günün muhasebesi, bir anlamda Müslümanın eksileri ve artılarıdır. Bu ise başlı başına Müslümanın vakit disiplinine yönelik -tabir yerinde ise- bir “SWOT analiz”i yapmasıdır. Her yeni gün, yapacakları/amelleri açısından bir Müslüman için dünden daha diri ve daha iyi (ahsen) bir gün olmalıdır. *“İki günü eşit olan ziyandadır”*

hadisinin de mesajı budur. Bu açıdan bakılırsa vakit disiplini; işler planlanırken iyi olandan (hasen) daha iyi olanı (ahsen) arama, mühim olandan daha mühim olanı (ehem) önceleyip yapabilme gayretidir. Zira daha iyi olan varken iyi olanla yetinmek, daha önemli (ehem) bir iş varken mühim olanı öncelemek/yapmak vakit israfı sayılır. “İşlerimiz vakitlerimizden çok” sözünü de bu minvalde yorumlamak gerekir.

Yukarıda vaktin hayatın kendisi olduğunu söylemiştik. Hal böyle olunca vakit/vakit disiplini de esasen bir ömür/ömür disiplinidir. En önemli nimetlerden olan ömür-vakit, şayet yerinde kullanılmazsa

insanın aleyhine işleyen bir mekanizmaya dönüşüyor. Zira insan ne kazanacaksa onunla kazanır ve ne kaybedecekse de aslında yine onunla kaybeder. Şu halde “Sermayesi eriyen adama acıyın!” diye pazarda buz satan hikmetli kimseye dair hikayede çarpıcı bir şekilde anlatıldığı üzere, her gün eriyen ve telafisi olmayan ömür sermayesini Allah Teâlâ’nın rızasına muvafık olarak kullanmak elzemdir. Haddizatında bu, “Ömrünü nerede tükettin?” sorusuna iyi cevap verebilmeyi beraberinde getirecektir.

Şu halde Kur’an ve Sünnet ölçüleri içinde vakit disiplini kaygısı olmayan, “Vakitlerim nasıl geçiyor?” diye dertlenmeyen insan kendisine yazık etmiş, sermayesini boşuna eritmiş, ömrünü nafîle tüketmiş olmaz mı? ■

BİR ZAMAN DİLİMİ OLARAK GECELERİN İHYÂSİ*

Gece İbadetini Kolaylaştırmanın Yolları, İhyâ Edilmesi Sevap Olan Geceler,
Geceleri İhyâ Etmenin Fazileti, Gece İbadetlerini Düzenleme Usûlü

İmam Gazzâlî
Çeviren: Mustafa Çağrı

Giriş¹

İnsanlar bu dünyada sefer halindedirler; ilk durakları beşik, son durakları mezardır. Asıl vatan ise ya cennet ya da cehennem olacaktır. Ömür, yolculukta yürünen mesafedir; hayatın yılları, yolcunun aştığı merhalelerdir; insanın geçirdiği ayları fersahlar, günleri millerdir; alıp verdiği nefesler de adımlarıdır. Yolcunun Allah’a itaat olarak yaptıkları, onun asıl malı, zaman sermayesidir. Tutkuları ve geçici dünya hevesleri, yol kesicileridir. Kazancı, esenlik yurdunda büyük servet ve bitmeyen nimetlerin yanında, Allah’a kavuşmakla ulaştığı kurtuluştur; zararı ise cehennem çukurlarında çekeceği büyük azap ile Allah’tan uzak kalmasıdır. Alıp verdiği her bir nefesi, kendisini Allah’a yaklaştıracak olan ibadet ve hayırlı işlerin dışında tüketecek kadar gaflete boğulanlar, kayıp ve kazancın ortaya çıkacağı günde sonsuz kayıp ve zarara uğrayacaklardır. Allah’ın verdiği başarı sayesinde doğruyu görenler, işte bu büyük tehlikeden, bu kor-

kuç durumdan dolayı nefsanî zevklerini tamamen terk ederek ömürlerinin kalan kısımlarını değerlendirmeye çalıştılar. O Güçlü Hükümdar’a yakınlık kazanma uğruna gecelerini gündüzlerini ihyâ etmeye, ebedilik yurdunu kazanmak için çalışmaya koyularak bu amaçla (kendileri için) belli vakitlerde “evrad”² görevleri düzenlediler.

Akşam ile Yatsı Arasını İhyâ Etmenin Fazileti

Akşam ile yatsı arasını ihyâ etmenin faziletine ilişkin çok sayıda rivayet vardır.³ Hz. Peygamber’in hizmetçisi Ubeydullah’a “Resûlullah farz olanların dışında bir namaz emreder miydi?” diye sorulduğunda, *“Akşamla yatsı arasında kılınan namazı...”* cevabını vermiştir.⁴

Gece Namazının Fazileti

Bu konudaki ayetlerden bazıları şunlardır:

“Senin, gecenin üçte ikisini, yarısını ve üçte birini ibadetle geçirdiğini Rabbin elbette bilmektedir.” (Müz-zemmil, 73/20.)

“İyi amelde bulunanların mükafatı ne güzeldir!” (Zümer 39/74)

Hat: Mahmud Sami
Ebru: Fuat Başar

“Kuşkusuz (ibadet için) gece kalkışı hem (dil ile kalp arasındaki) uyum bakımından daha güçlü hem de söz (ile zihin arasındaki bağlantı) bakımından daha elverişlidir.” (Müzzemmil, 73/6.)

“Onlar gecelerini Rablerine secde ederek, huzurunda kıyâma durarak geçirirler.” (Furkan, 2/64.)

Aynı konudaki hadislerden bazıları şöyledir:

“İki rekâtlık bir namaz var ki, kulun gecenin ortasında bu namazı kılması, kendisi için dünya ve dünyadaki her şeyden daha hayırlıdır. Ümmetime zorluk çıkaracağıma düşünmeseydim bu namazı kendileri için görev yapardım.”⁵

“Gece içinde bir vakit var ki, bir Müslüman kul o vakte denk getirip de Allah’tan bir iyilik dileğinde bulunsa muhakkak istediği kendisine verilir.”⁶

Muğire b. Şu’be anlatıyor: “Resûlullah (s.a.v.) na-

maz kılmaya başladı; o kadar çok kıldı ki, ayakları yorulmuştu. Kendisine ‘Ya Resûlallah! Bu kadar ibadet niye; Allah sizin gelmiş geçmiş bütün hatalarınızı bağışlamadı mı?’ denilince ‘Benim de şükreden bir kul olmam gerekmez mi?’ buyurdu.”⁷

“Gece namazı kılmalısınız. Çünkü bu namazı kılmak iyi kulların âdeti olup, Allah’a yakınlaştırır, kötülükleri örter ve günahlardan uzak tutar.”⁸

“Farz olanların dışında en faziletli namaz, gece namazıdır.”⁹

(Gece namazının önemi konusunda) ilk İslâm büyüklerinden de bazı bilgiler nakledilmiştir. Mesela anlatıldığına göre dindar kullardan biri yolculuktan dönüşte kendisi için serilen yumuşak bir yatağa yatıp uyumuş, ancak uyanamayıp gece evradını kaçırmıştı. Adam bundan sonra bir daha yumuşak yatakta uyu-

mamaya yemin etmiştir. Fudayl (b. İyâz) şöyle der: “Geceleri namaz kılamıyor, gündüzleri oruç tutamıyorsan bil ki bu durum senin nasipsizliğine ve günahlarının çokluğuna işarettir.” Anlatıldığına göre Malik b. Dînar bir gece şu ayeti okuyarak sabahlamıştır: “Yoksa kötülüğe boğulup kalanlar, bizim kendilerini, iman edip hayırlı ve faydalı işler yapanlarla bir tutacağımızı mı sanıyorlar?” (Câsiye, 45/21.)

Gece İbadetlerini Düzenleme Usûlü

Gecenin ne kadarının ihyâ edileceği hususunda altı farklı mertebe vardır.

1. Bütün geceyi ihyâ etmek. Bu, kendilerini tamamen ibadete veren güçlü insanların usûlüdür. Bunlar ibadetten yorulmazlar, uykuyu gündüze bırakırlar. Ashaptan bazıları bunu uygulardı.

2. Gecenin yarısını ayakta ibadetle geçirmek. Eskilerden sayısız kimse bunu yapıyordu. Bu uygulamanın en güzel şekli, gecenin ilk üçte birlik bölümüyle son altıda birlik bölümünü uykuyla geçirip, gece ortasında ibadet halinde olmaktır.

3. Gecenin üçte birini ibadetle geçirmek. Bunu uygulayan, yine gecenin ilk üçte birlik bölümüyle son altıda birlik bölümünü uykuyla geçirir. Kısacası gecenin son kısmında uyumak isabetli olur. Nitekim Hz. Âişe (r.a.), “Resûlullah’ın seherden sonra uyumasına alıştım”¹⁰ der.

4. Gecenin beşte veya altıda birini ayakta ibadetle

DİPNOTLAR

- * İhyâ’u Ulûmî’d-Dîn’in 10. kitabının, gece ibadetlerine dair 2. bâbının özet tercümesidir. (Kahire 1332, I, 352-361.)
- 1 İhyâ, I, 330-331.
- 2 Evrad; Sözlükte “gelme, suya ulaşma, akan su, dere” gibi anlamlara gelen “vird” kelimesinin çoğulu olup, Allah’a yakınlık kazanmak için belirli zamanlarda ve düzenli olarak yapılan ibadetleri, okunan dua ve zikirleri ifade eden tasavvuf terimidir.
- 3 Müellif bu konuda hadis olduğu söylenen bazı rivayetler aktarmışsa da (bk. İhyâ, I, 351-352) hadis usûlü ölçülerine göre bunların hiçbiri sahih görülmediği için (bk. İrâkî, Tahricu Ehâdîsi’l-lhyâ, Beyrut 1426/2005, s. 419-420) bunları aktarmayı gereksiz gördük.
- 4 İbnü’l-Mübârek, Riyad 1407/1987, el-Müsned, s. 37; İbn Hanbel, el-Müsned, Müessesetü’r-Risâle 1421/2001, XXXIX, 59.
- 5 İbnü’l-Mübârek, ez-Zuhd ve’r-Rekâik (nşr. Habiburrahman el-A’zamî), Beyrut ts., s. 45; İbn Şâhîn, et-Tergîb fi Fedâ’ili’l-A’mâl (nşr. M. H. İsmâîl), Beyrut 1424/2004, s. 160.
- 6 İbnü’l-Mübârek, el-Müsned, s. 35; Ebû Tâlib el-Mekkî, Kûtu’l-Kulûb, Beyrut 1426/2005, I, 62. Temel kaynaklarda bu hadisteki “gece” yerine “Cuma” ge-

çirmek. Bunun en faziletli ibadet vaktini gecenin son yarısına ve altıda birinden önceye denk getirmektir.

5. Geceyi belli bir ölçü gözetmeden ihyâ etmek. Bu usûlü uygulayan biri, uyanınca kalkıp namaz kılar, uyku basınca yatar. Resûlullah’ın (s.a.v.) âdeti böyledi. Resûlullah’ın gece namazını ne kadar kıldığına gelince, bu hususta bir tek usûl uygulamaz; genellikle gecenin yarısını, üçte birini veya altıda birini ibadetle geçirirdi; uygulaması gecelere göre değişirdi. Allah Teâlâ’nın Müzzemmil Sûresi’nin iki ayetindeki sözü bunu gösterir. Bunların birinde “*Senin, gecenin üçte ikisini, yarısını ve üçte birini ibadetle geçirdiğini Rabbin elbette bilmektedir*” buyuruluyor (Müzzemmil, 73/20).

6. Bu, gece ibadetinin en azı olup, dört veya iki rekât namaz kılınır ya da -abdest almaya engel bir durum bulunduğu için- kıbleye dönerek oturup bir süre zikir ve dua ile meşgul olunur. Bunu yapanlar da Allah’ın rahmeti ve lütfu sayesinde geceyi ibadetle geçirenler arasına yazılırlar.

Gece ibadetinin düzeni böyledir. Allah yolunda ilerlemek isteyenler bunlardan kolaylarına geleni tercih edebilirler. Gece ortasında kalkmayı engelleyen bir mazaretin bulunması durumunda ise akşamla yatsı arasını ihyâ etmek ve yatsı sonrasındaki evradı yapmak ihmal edilmemelidir. Ayrıca sabah namazından önce, seher vaktinde kalkılmalı, sabah vaktine uykuyla girilmemelidir. Böylece gecenin başında ve sonunda ibadet edilmiş olur ki, bu da 7. mertebe olmaktadır. ■

- çer; mesela bk. Abdürrezzâk, el-Musannef, Beyrut 1403, III, 264; İbn Hanbel, el-Müsned, XIII, 117; Nesâî, es-Sünenü’l-Kubrâ, 1421/2001, II, 291.
- 7 Abdürrezzâk, el-Musannef, III, 49; Buhârî, es-Sahîh (nşr. M. Z. en-Nasır), 1422/2001, VI, 135; Müslim, es-Sahîh (nşr. M. F. Abdülhakî), Beyrut ts., IV, 2171.
- 8 Tirmizî, es-Sünen, Kahire 1395/1973, V, 553; bir iki kelime farkıyla aynı anlamdaki rivayetler için ayrıca bk. Yahyâ b. Ma’in, el-Cuz’u’s-Şânî min Hadîsi Yahyâ b. Ma’in (nşr. H. es-Sîr), Riyâd 1419/1998, s. 224; Taberânî, el-Mu’cemu’l-Kebîr (Sa’d b. Abdülhamid ve diğerleri), 1427/2006, VI, 258; İbn Adiy, el-Kâmil, Riyad 1434/2013, s. 345.
- 9 İbnü’l-Mübârek, ez-Zuhd ve’r-Rekâik, s. 427; İshâk b. Râheveyh, el-Müsned, Medine 1412/1991, I, 298; İbn Hanbel, el-Müsned, XIV, 200; XVI, 533.
- 10 İhyâ, I, 359. Hadis önemsiz ifade farkıyla pek çok kaynakta geçer; mesela bk. İbn Hanbel, el-Müsned, XLII, 165; Buhârî, es-Sahîh, II, 51; IV, 161; Müslim, es-Sahîh, I, 511.

ZAMAN-MEKÂN BERABERLİĞİ

Taşkın TUNA, Msc
Atmosfer ve Uzay Fiziği Uzmanı, Reading Üniversitesi/UK

Zaman; sadece felsefecilerin, ilâhiyatçıların değil; aynı zamanda fizikçilerin de konusu olmaya devam ediyor. Zamanı tanımlamak için her şeyden önce mekânı (uzayı) ve dolayısıyla evrenin sahip olduğu boyutları iyi anlamak gerekiyor.

İçinde yaşadığımız fizik âlemde mekân üç boyutlu olarak değerlendirilir. En (x) boy (y) ve yükseklik (z). Einstein, 1905 yılında ortaya attığı “Özel Relativite” kuramı ile bu üç boyuta “zaman”ı da (t) ekleyerek kâinat düzleminde yerini alan her nesnenin konum bağlamında ancak dört boyutla belirtileceğini ileri sürerek uzay fiziğinde yepyeni bir çığır açmıştır.

Einstein’den (1879-1955) sonra konu, fizikçilerce derinliğine incelenmiş; özellikle “Big Bang” yaratılış sürecinde, yalnız maddenin (atom altı parçacıklar) değil; aynı zamanda, enerjinin, boyutların, fiziksel sâbitlerin ve “zamanın” da yaratılmış olduğu gerçeği bilim çevrelerince tartışmasız kabul görmüştür.

Son zamanlarda sürdürülen bir seri araştırmalar, yeryüzünde hayatın oluşmasının ve sürdürülmesinin ancak ve ancak “uzay-zaman beraberliğinde” mümkün olabileceğini açığa çıkarmış ve bu görüş, ileri derecede yazılmış kozmoloji kitaplarında, bilimsel dergilerde ve kongrelerde özenle vurgulanmıştır.

Zaman; evrenin başlangıcı olan 14 milyar (13.8) yıldan beri mikro ve makro kozmosu tasarrufu altına alarak; mükemmel bir ahenkle doğa düzleminde yer alan tüm nesnelerin hareket ve değişimlerini, geçmişten geleceğe doğru akan bir “zaman oku” ile düzenler.

Varlık sahasında, fizikçilerin ifade ettikleri ilginç bir özelliğin altını çizmek gerekiyor. Uzmanlara göre, evrenimizde üç türlü zaman oku vardır. Birincisi “kozmozolojik zaman”, ikincisi “termodinamik zaman” ve üçüncüsü de “psikolojik zaman” okudur. Her üç ok,

anlaşılması güç bir uyumla daima geçmişten geleceğe doğru yönelmiştir.

Kozmozolojik zaman oku, evrenin ilk bebeklik durumunda, son derece yoğun minnacık bir yumağın, aniden uzay boyutlarına hızla şişerek taşması ile başlayan ve zamanımıza kadar gelen bir genişlemenin akıl sınırlarını zorlayan gerçeğinin basit bir tezahürüdür.

Uzayın her saniye aralığında şişmesi, 1930’lu yıllardan beri yüzlerce kez teste tâbi tutulmuş ve açığa çıkan bulgular, özellikle son yıllarda fırlatılan COBE, WMAP ve PLANCK uyduları aracılığı ile elde edilen verilerle örtüşerek en ufak bir şüpheye yer vermeden tüm bilim çevrelerince onaylanmıştır.

Evrenin ilk ortaya çıktığı zaman aralığı, 10-43 saniyedir! (0 virgülden sonra 42 adet sıfır ve 1, yani bir saniyenin milyonda birinin, milyonda birinin, milyonda birinin, milyonda birinin, milyonda birinin, milyonda birinin, onda biri kadar minicik bir zaman kırıntısı!)

İşte bu minicik zaman aralığında, ilk madde yoğunluğu, 1094 gr/cm³ iken şimdiki evrenimizin yoğunluğu, “genişleyen evren” kuramına göre 10-26 gr/cm³ değerine düşmüş ve böylece geçmişten geleceğe doğru akan “kozmozolojik zaman oku” tahakkuk etmiştir.

Bütün bu kemiyetlere, “Planck Değerleri” adını veren fizikçiler, “termodinamik zaman okunu” da gündeme taşımışlar ve 10-43 saniyedeki ilk sıcaklığın 1032 değerinde olduğunu keşfetmişler ve bu muazzam enerjinin evrenin genişlemesiyle birlikte zamanla azaldığını ve şimdiki sıcaklığın da -270 dereceye düştüğünü bulmuşlardır. Böylece kozmosun bütün parametrelerinin geçmişten geleceğe doğru akış göstermesi, bize termodinamik zaman okunun kozmozolojik zaman oku ile nasıl mükemmel bir uyum içinde tasarlandığını gösterir.

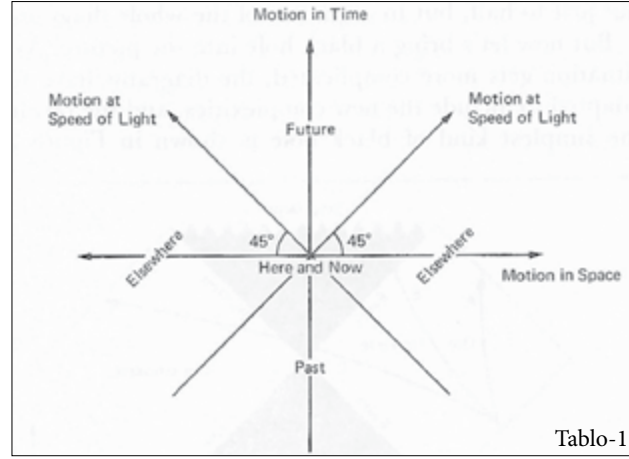
“Psikolojik zaman oku” da bizim içindir ve bize ait bir oktur. Bizler de daima geçmişî hatırlar, anı yaşar ve geleceği plânlarız. Bunun nedeni, psikolojik zaman okunun yön değeriyle, kozmostaki iki ok istikametinin paralellik göstermesidir. Zaten aksini düşünmek nedensellik (illiyet) sebebiyle mümkün görülüyor.

Zaman okunun, daima geçmişten gelece doğru yönelmesi, aslında ışık hızı ile sınırlıdır. Şaşılacak gibi görünse de sâbit değerde olan ışık hızı, içinde bulunduğumuz bu kâinat içinde her ne var ise, nerede ve nasıl görünüyorsa hepsini bu değişmeyen hız değeriyle kuşatmıştır. Hiçbir şey ışık hızına erişemez! Işık hızı yavaşlamaz, durmaz ve evrenin duvarlarını örerek, herkesi ve her şeyi hapseder!

Tablo 1’de uzay-zaman birlikteliğinin ışık hızı sâbiti ile nasıl sınırlandırıldığı görülüyor. “Motion in Space” uzay koordinatlarını üç boyutta (en/boy/yükseklik) ifade ederken, ordinat ekseninde zaman (t) boyutu “Motion in Time” olarak belirtiliyor. Her iki yanda evreni tamamen kuşatan ışık hızı engelini görmekteyiz. (Motion at Speed of Light). Işık hızına erişmemek şartıyla iç bölümde her şey serbesttir. Işık hızı ile 45 derecelik açı yaparak kesişen uzayda “şimdiki an” gösteriliyor (Here and Now). Alt kısımda geçmiş (Past) üstte de gelecek (Future) ifade edilmiş. Yatay ekende “Elsewhere” uzayın herhangi bir yöresine referans verilmiş. Canlı cansız her varlık, yatay eksenle kesişen dikey eksen doğrultusunda, geçmişten geleceğe doğru akan bir zaman okunun, çengelinde asılmış gibi zamana ve mekâna esir olmuştur! Bu şekle fizikçiler “zaman konisi” derler.

Bu koordinat sistemi, evrenimize ait en çarpıcı özelliği yansıtması açısından son derecede önemlidir. Einstein denklemleri, zamanın uzayın başka başka mekânlarında farklı hızlarla aktığını göstermesi, “zaman-mekân” beraberliğini de tekrar gündeme getiriyor.

Başka bir deyişle, zaman asla mekândan (uzaydan) ayrılamaz. Nerede bir zaman varsa, orada mutlaka mekân var olacak; nerede bir mekân varsa, orada da

bir zaman var olacak ve hükmünü icra edecektir. Bu ilginç birliktelik, içinde bulunduğumuz kesret âleminin izafi (görelî) değerlerle örüldüğünü açıkça sergiler.

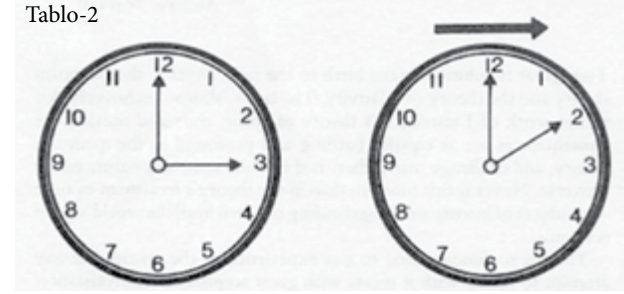
Uzayda ne kadar ileri gidersek; zamanda da o kadar geri gideceğimize; uzay-zaman beraberliğinin en çarpıcı ve şaşırtıcı bir diğer özelliğini de yansıtır. Semânın uçsuz bucaksız köşelerinde parıldayan yıldızları gözlemlediğimizde, onların gerçek görüntüsünden ziyade, geçmişteki görüntülerini temaşa ederiz. Onlar bizden o kadar uzaklıktadırlar ki yayılan ışıkları, yüzyıllar boyu süren bir yolculuktan sonra dünyamıza erişebilirler. Güneşten sonra bize en yakın güneş (yıldız) “Alfa Centauri” adını alır ve bizden 4.5 ışık yılı uzaklıktadır. Başka bir deyişle bu yıldızın ışığı bize 4.5 yılda gelir. Yıldızı -şimdi- izlediğimizde, onun 4.5 yıl önceki halini görüyoruz demektir. Oradan bize bakan bir gözlemci olsa, kendisi de bizim 4.5 yıl önceki durumumuzu görecektir. (Bir ışık yılı uzaklık, ışığın bir yılda katedeceği mesafe anlamına gelir ve bu değer, 9.5 trilyon km. dir.)

Burada ilginç bir soru ile karşılaşırız:

Acaba bizden 1500 yıl ışık yılı uzakta olan bir yıldızdan, dünyamıza bakan bir gözlemci olsa ve hassas dürbünlerini Arabistan Yarımadasına “şimdi” çevirse, acaba kimi görecekti?

Günlük konuşmalarımızda kullandığımız “zamanın geçmesi” fizik bağlamında geçerli değildir. Uzay-zaman beraberliğinde zaman “akar”. Tablo 2’de, solda

Tablo-2

uzayda ışık hızına yakın hızlarla hareket eden bir astronotun saati dünya saatine göre daha hızlı işleyecektir. Buna karşın, çekimin düşük olduğu bir mekânda ise saat daha ağır işleyecektir (Tablo 3). Kara deliklerde (Black Holes) olağanüstü bir çekim kuvvetinin varlığını biliyoruz. Orada zamanın çok çok yavaş aktığı belirtiliyor. İyi bilinen paradoksa göre, ikiz kardeşten biri uzayda daha yavaş yaşlanırken, dünyadaki ikizi görelî olarak daha hızlı yaşlanacaktır.

İkiz kardeşten her biri 30 yaşında olsun. Biri dünyada kalırken, öbürünün ışık hızının %95’i kadar bir hızla uzay yolculuğuna çıktığını kabul edelim. Astronot uzayda 10 yıl kalmış olsun. Denklemler, dünyaya dönen astronotun 10 yıl yaşlandığını yani 40 yaşında olduğunu gösterirken, dünyadaki ikizin, 32 yaş fazla yaşlandığını (62 yaşında) açıklar (Işık hızı: 300.000 km/san.).

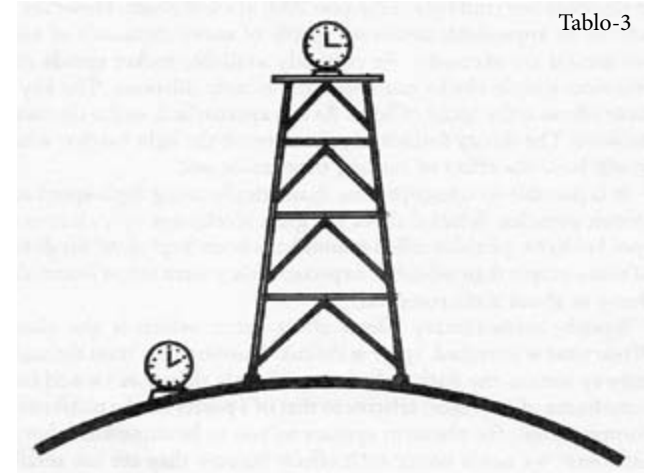
Şanı yüce Kur’anda zaman boyutunun “masivâda” izafi değerinde olduğu ısrarla vurgulanmıştır. Hac, 22/47, Secde, 32/5, Meâric, 70/4 ve Bakara, 2/259 âyetlerinden, dünya zamanına göre 1000 yıl, 50.000 yıl ve 100 yıl gibi süren bir zaman periyodunun aslında bir gün gibi gerçekleştiğini öğrenmekteyiz.

Yine çok bilinen “Belkıs’ın tahtının” göz açıp ka-

SEÇME KAYNAKÇA

- Davies, Paul, “God And The New Physics”, J. M. Dent & Sons Ltd.
- Davies, P.C.W., “Space And Time In The Modern Universe”, Cambridge University Press.
- Gribbin, John, “Time Warps”, M. Dent & Sons Ltd.
- Gifford, A. Pickover, “Black Holes”, John Wiley & Sons Inc.
- Hawking, Stephen, “The Grand Design”, Bantam Pres.
- Hawking, Stephen, “A Brief History Of Time”, Bantam Press.
- Igor, Novikov (cev. Vitaly Kisin), “Black Holes and the Universe”.
- Kaku, Michio, “Hyperspace”, Oxford University Press.
- Matthews, Robert, “Unravelling The Mind Of God”, Virgin.
- Tom Stonier, “Information And The Internal Structure Of The Universe” Springer-Verlag.
- Tuna, Taşkın, “Muhteşem Tasarım”, Şule Yay.
- Tuna, Taşkın, “Ol Dedi Oldu 1- 2”, Şule Yay.
- Tuna, Taşkın, “Uzayın Sırları”, Boğaziçi Yay.

Tablo-3

panıncaya kadar bir sürede uzun mesafeden Hz. Süleyman’a iletilmesi (Neml, 27/38-42), mekândaki daralmanın, zamanı da etkilediğini izah ve ispat eder.

Doğal olarak en çarpıcı husus, “Ashâb-ı Kef” olarak tanımlanan birkaç gencin korunmak için mağaraya sığınmaları ve burada 309 yıl gibi bir dünya zamanı çerçevesinde uyumalarıdır (Kehf, 18/25). Burada gözüme çarpan en kritik anahtar sözcük, onların “sağdan sola” çevrilmeleridir (Kehf, 18/18). Bu konu kanatımızca, mevcut koordinat sisteminin değiştirilmesi sonucunda gerçekleşmiş olmalıdır. Mağara kapısının örtülmesi (veya bir köpek tarafından korunması) kapalı bir sistem içinde, dünyadan tecrid edilmesi anlamına gelecektir. Bu durumda, zaman-mekân değişikliği sonucunda gençler bir gün veya daha az bir sürede uyuduklarını idrak edeceklerdir. (x, y, z, t değişikliği)

Hepimizin bildiği gibi, mutlak olan “Yüce Allah, zamandan ve mekândan münezzehtir”. Ancak kesret ve görelî bir âlem olan varlık düzleminde, “hiçbir şey de Allah’tan münezzehtir!” ■

ZAMAN KORİDORUNDA ASHÂB-I KEHF -YEDİ GÜZEL / ŞEHİD / ŞÂHİD ADAM-

Yrd. Doç. Dr. Zehra GÖZÜTOK TAMDOĞAN
Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Zamanı içinde yaşar insan, “O’ndan gelir, “O’na gider; zamanı içinde “ol”ur. Zamanı içinde iman eder, amel-i salih elde eder, hakkı bulur, tavsiye eder; sabrı kuşanır çözümler sunar. Zamanı içinde Lokman olur “Ey oğulcuğum!” der; Yûsuf olur “Ey gökleri ve yeri Yaratan! Dünyada da ahirette de beni yönetip himaye eden sensin.”¹ der; İbrahim olur “Ey Rabbimiz, amellerin hesap olunacağı gün beni, anne-babamı ve müminleri başışla”²; Zekeriya olur “Rabbim, Geride kalanların en hayırlısı sensin, yine de sen beni yalnız bırakma”³ der; Meryem olur “Şüphesiz ben Rahmân’a susmayı adadım. Bugün

hiçbir insan ile konuşmayacağım.”⁴ der; kadın olmanın zor zamanlarında mücadele eder Mücadile olur; biat eder, hicret eder, sınanır Mümtetine olur. Yine insan zamanı içinde Firavun olur, Ebu Cehil olur, Ebû Leheb olur eşini de alır yaslanır nâra...

Zamanımızdan daha gerçek ne olabilir ki elimizde. Hayatın bütün boyutlarını içine alır, üretir, tüketir. Hayatın zaman içinde bir kıyam ve sükûn olduğunu anlar insan. Öyleyse, insan zamanı içinde fetheder, cehdeder, ibadet eder, şehir kurar, medenîleşir, anlamlandırır, yârânlık eder, setreder; küfreder,

“ Zamanımızdan daha gerçek ne olabilir ki elimizde. Hayatın bütün boyutlarını içine alır, üretir, tüketir. Hayatın zaman içinde bir kıyam ve sükûn olduğunu anlar insan. Öyleyse, insan zamanı içinde fetheder, cehdeder, ibadet eder, şehir kurar, medenîleşir, anlamlandırır, yârânlık eder, setreder; küfreder, cahilleşir, şehir yıkar, darbeder, hased eder, ihânet eder, ifşâ eder.”

cahilleşir, şehir yıkar, darbeder, hased eder, ihânet eder, ifşâ eder. Bütün bunlar olurken saatin kadranındaki semboller, takvimin yaprağındaki harfler bizim zamanımızın anlamını belirlemez, hatırlatır sadece... Ve biz şahidiz ki zamanı içinde kazananlar, zamanı içinde kaybedenler olmuştur. Zamana yemin edildiğini, Allah’ın her ân yaratmada olduğunu unutanlar, zamanı çevrimiçi/çevrimdışı yaşayanlar, zamana küfredenler, zamanından haberdar olmayanlar olmuşsa da zamanı Allah’ın delillerinden bir delil olarak görenler ve böylece zamanı aşanlar da olmuştur.

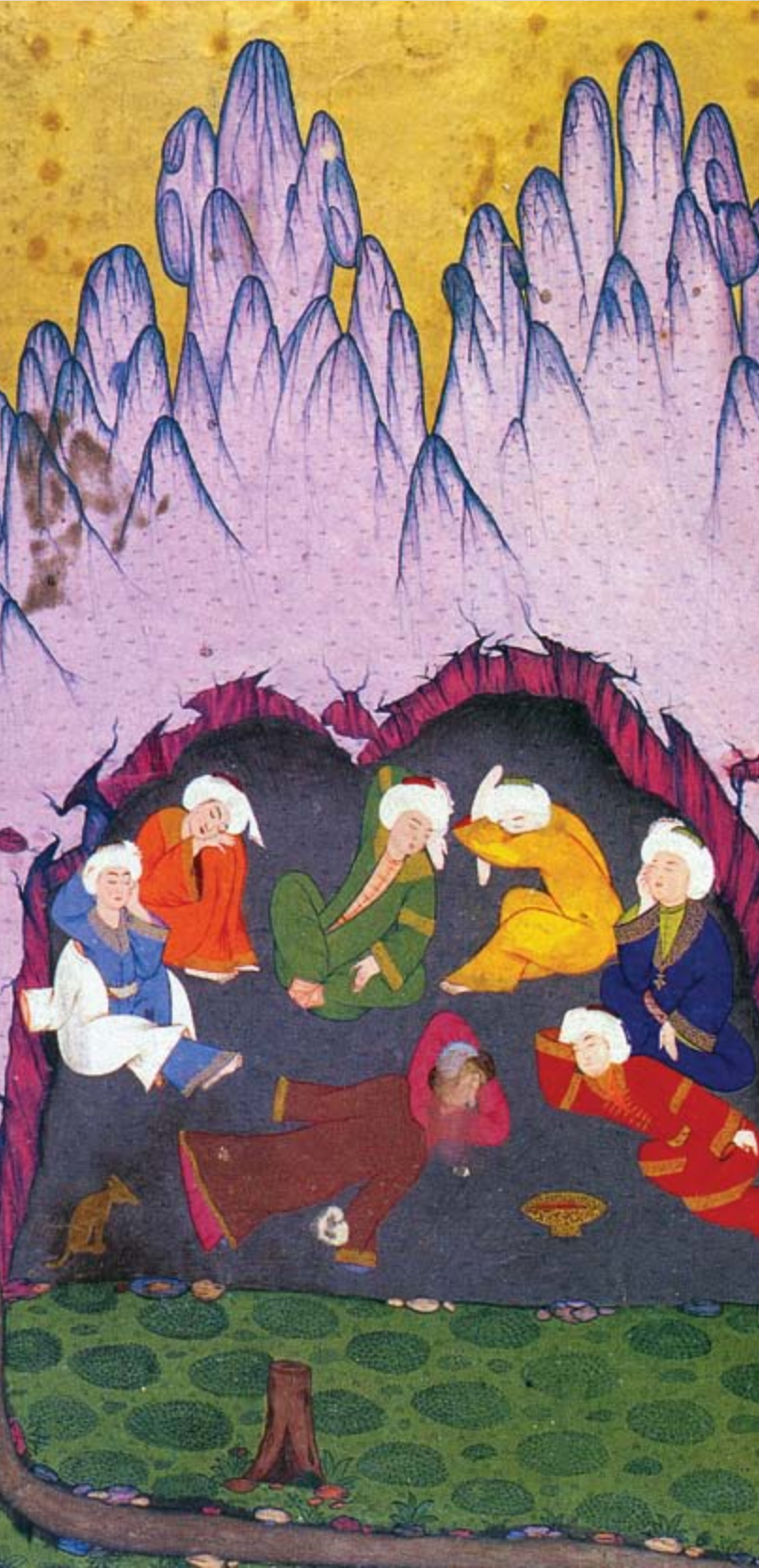
Zaman kurgularımız var; kronolojiler, saniyeler, dakikalar, günler, aylar. Oysa kronolojik sıraya uymamış hayatlar da var. Kronolojisinde Rab terbiyesi, Rab merhameti, Rab hidayeti olanlar var. Zor zamanlar, dar zamanlar, uzun/kısa zamanlar, köylünün/şehirlinin zamanı, gencin/yaşlının zamanı, hastanın/sağlığının zamanı var. Dünyalı/âhiretli zamanlar, ölüm ve öte dünyanın gözden düştüğü zamanlar var. İhanete uğramış, güveni sarsılmış, aslına erişilmemiş, tamir edilmemiş, acıtılmış, yalanlarla dolandırılmış, sadra şifa olacak kelimelerle süslenmemiş, sarhoş, çekingen, dikkatsiz, özürsüz zamanlar.

Zaman deyince zaman koridorundan geçmiş, zaman zarflarının geçerli olmadığı bir gençlik örneği sunar Rabbimiz bize. Elimizdeki kıssanın en karakteristik özelliklerinden biridir zaman. Fakat hangi zamanı konuşacağız onlar için. Kehfe girişlerinden öncesini mi, o anları mı, kehften çıkışlarını mı? Ne önemi var ki. Neye uyudular, neye uyandılar. Zamanın uzunluğundan ziyade, zaman ve mekândan kayıtsız yaşatan Rabbimizin bizi uyarısını unutmadan, bu ashâbın “an”larını bize hangi kelimeler

anlatır diye düşündüğümüzde karşımıza genç, ashâb, kıyam, mekân/kehf, dua/umut, ba’s çıkmaktadır.

Yahudi kaynaklarında bu kıssa zikredilmemekle birlikte (konunun bu şekilde Yahudiler tarafından değersizleştirildiğini, kitaplarına alınmadığını, oysa sûrenin nüzûlü ile ilgili meşhur üç soru dolayısıyla bu hadiseyi bildiklerini ifade edenler vardır), ölümden sonra dirilişi konu alan ve yüz yıl uyutulan Ezra, yetmiş yıl uyutulan Honi ha-Me’aggel’in ve altmış yıl uyutulan Abimelek’in anlatıldığı bir başka hikâye yer almaktadır. Hıristiyanlığın kutsal kitabı Yeni Ahit’de de yer almayan bu kıssa, Suruç Piskoposu Mor Yakub’un vaazlarından birinde geçmektedir. Bu hikâye doğuda ve batıda Yedi Uyurlar efsanesi olarak yayılmış, çeşitli dillere farklı versiyonlarıyla çevrilmiş ve meşhur olmuştur. Yunan mitolojisinde de uyku motifinin işlendiği Epimenides efsanesi, ay Tanrıçası Selen’in Ediyon’u uzun süreler uyutması şeklinde hikâyeler yer almaktadır. Hint kutsal metni Mahabharata’da yedi kişinin yanlarında bir köpek olduğu halde mağaraya kapandıkları, krallığa ve dünyaya yüz çevirerek inzivâya çekildikleri ifade edilir.

Hadis literatüründe ise Ashâb-ı Kefh’in hikâyesini anlatan tek rivayet Abdurrezzak b. Hemmam’ın Musannef’inde yer alan ve Vehb b. Münebbih’e isnad edilen rivayettir. Birçoğumuzun bildiği şekliyle, kralın zulmünden endişe edip kaçan ve köpekleriyle birlikte bir süreliğine düşünmek üzere bir mağaraya saklanan, fakat uzun süre uyutulan, uyandıklarında içlerinden şehre yiyecek almaya giden birisinin yaşadıkları ve nihayetinde tekrar uyutulan gençler ile mağaralarının kutsal bir mekâna dönüştürülmesi şeklinde yer alan hikâyede, isimler vs. başka bilgiler geçmemektedir. Bu

bilgilerin yer aldığı rivayetler daha çok tefsir ve tarih kitaplarında geçmektedir. Hadis kaynaklarında Hz. Peygamber'den aktarılan ayrıntılı bir rivayetin bulunmamasından⁵ hareketle yazımızın ilerleyen yerlerinde de belirteceğimiz gibi kıssa ile ilgili olarak üzerinde durulması gereken şeyler için "... De ki: "Onların sayısını rabbim daha iyi bilir. Onlar hakkında bilgisi olan çok azdır. Artık onlar hakkında gerçeği açıklama dışında tartışmaya girme ve kimseden de onlarla ilgili bilgi isteme!"⁶ ayetindeki emre itaati uygun bulmaktayız.

Gençlik Zamanı...

Fetâdır bu gençler için kullanılan kelime. Bir gençte bulunması gereken enerji, hareketlilik, dönüştürücülük, kahramanlık, cömertlik, hayâ, sadâkat, takvâ vb. sıfatları kapsar. Başkaları adına yaşamanında adı olan fütüvvetise, Hz. Muhammed'in gençliğinden de hatırladığımız bir duruş olarak, zulme, haksızlıklara boyun eğmemenin; öfke, bencillik gibi nefsanîliklere hâkimiyetin ünvanı olarak anlam kazanır. Ashâb-ı kehf de şirke karşı çıkmamanın ve Allah'a kullukta gerçek hürriyeti elde etmenin hâli olarak zamanları aşmakta, "Rablerine tam iman etmiş", zamâne nesilden bağlarını koparmış, mutmain gençlerin kıssası olarak bize kadar gelmektedir. Yaşadıkları düzeni onaylamadıkları için toplumdan soyutlanmayı tercih eden, uyandıklarında da kaybetmedikleri âdiyet ve hassasiyetleriyle "yiyeceğin en temiz, helâl ve kaliteli olanını" alması için birbirlerini uyaran bir gençlik. Kendi ölümüne şahid olmuş, Cennet ehlinin gençliğinden haber veren âyetlerin işaret ettiği ebedî gençliğe kavuşmuş bir gençlik.

Oysa zamanımızda asıl kimliklerin farklı imajlarla çıktığı, gerçek hayatı değil de ânın ve modanın belirlediği bir kurguyu yaşayan; namazını dahi medya şovuna malzeme yaparak kendi zamanından çalan, "işittik ve itaat ettik" sözündeki kulağa hitap vurgusuna inat, görüldükçe, beğenildikçe varolduğunu düşünen

oysa "görünme"nin "olma"nın önündeki en büyük engel olduğunu unutan, parayla imtihanı ağırlaşan bir gençlik eldeki...

Ashâb Olma / Sohbet Zamanı...

Dirilişleri temsil eden, buldukları yüksek makamları kendi oluşlarına fedâ eden bir ashâb. Varoluş süreçlerine 300 yıllık bir ara veren uzun bir arkadaşlık, hayatı ve ölümü paylaşan bir ashâb, birlikte zor zamanlar, uzun zamanlar paylaşmış, kronolojik sıra izlemeyen bir tarihleri olan sâdik ve emin dostlar.

Hatıraları iman edişleri, zulme şahid oluşları, zulmün şehrinde yaşayışları, endişeleri, kıyamları, hicretleri oldu. Bu hatıralarla döndüler Rablerine. Uyanık kalsalardı, krala kulluk edeceklerdi. Onlar âdiyetlerini korumak için uyudular.

Haberdar etmek, duyarlı hale getirmek için kullanacağımız âlât bizi sohbetten, ashâbdan kopardı âdeta. Herkesin kendi ekranında gizlendiği isimler altında yaptığı konuşmalar, yazışmalar, güvensizlikler kaldı geriye...

Kıyam / Hicret Zamanı...

Zamanlarının şirk yönünde işleyişi, onların o zamana karşı çıkışları karşısında Rablerinin onlara cevabı ise "mağaraya sığın" yönünde olmuştur. Böylece mağara yârânı, kralın karşısında sahih imanlarını, kavimlerinin şirklerini ilan ederek kıyamda duruşlarını sergilemişler, "onları ve tapınmakta olduklarını terketmişler"⁷dir. Yani toplumun hayat standartları onlara uymadığı için her şeyi ellerinin tersiyle itmiş, imanlarına alternatif kabul etmemişlerdir. Öyle ki dışlama uygulamalarına maruz kalan bu ashâb da tanıdık-bildik bir göçe mecbur olmuşlardır.

Şimdiki zamanlarda başını sosyal medyanın şeytanî sığınaklarından çıkarmayan gençlerimizden, ashâb-ı kehf'in diliyle "Bizim Rabbimiz, göklerin ve yerin Rabbidir. O'ndan başkasına asla tanrı deyip yakarmayız. Yoksa kesinlikle yanlış bir şey dillendirmiş oluruz."⁸ demelerini ve zamanlarını tersine çeviren o gençlerin kıyamını farketmelerini beklemekteyiz.

Mekân / Kehfe Sığınma Zamanı...

Zaman, saat ve takvimle korunduğu gibi bağımsız olmadığı mekânla da mebnayla da korunur. Bu mekânlardan biri kehf/mağaradır. Zamanı aşan bu ashâbı da, asırlardır çeşitli inanışlarda insanları etkilemiş, ibadet ve inzivâ için kullanılmış, içe doğru dönmüş evren olan, insanı yeni bir hayata hazırladığı için anne rahmine benzetilen, kendilik yurdu kalbin gizli dünyası olarak kabul edilen, insanın kuluçkaya yatıp yenilenmek üzere kapandığı maddî-mânevi hazırlık yaptığı, bilinç ötesinin bir katmanı Kehf'de -Hira ve Sevr'den tanıdığımız- mağara sembolünde buluyoruz. İçlerinden biri hayata Allah'ın rahmeti ile tutunup yaşayabilmek için bu sığınağı teklif ediyor yârânlarına.

İnandıkları uğruna yaşamak isteyenlerin zulme, gadre uğradıkları dönemler olduğu gibi sığındıkları, umuda sığınak yaptıkları "kehf"leri de olacaktır. Bu ashâb da kralın onlara verdiği mühleti kehf'e sığınarak, inzivâyâ çekilerek değerlendirmek istediler. Merhum Ali Murat Daryal hocamızın dediği gibi "inzivâ bir geçiş dönemi ve bir dönüm noktasıydı" onlar için de.

Yeryüzünün yorgunluğu yoruyorsa; Gırnata'nın hüznü, pişmanlığı sarıyorsa, Bağdat'ın, Halep'in çilesi ağır geliyorsa yeniden dirilişler için "kehf"e ihtiyaç vardır. Sığınması, arınması, umudu, duası olmayan yani "kehf"i olmayan bir gençliğin; topun, tüfeğin yıkamayacağı, nefsin murâkabe edildiği, hafaza meleklerince rakabe edilen, rızık endişesinin buhar olduğu, hayat bulunan "kehf"lere ihtiyacı var şimdiki zamanlarda.

Duâ / Umut Zamanı...

Gençlerin kurtuluş duası "Ey Rabbimiz! Bize tarafından rahmet ver ve şu durumumuzdan bir kurtuluş yolu hazırla."⁹ şeklinde idi. Allah'ın onlara rahmet cevabı ise "Bunun üzerine biz de onları o mağarada yıllarca derin bir uykuya daldırdık."¹⁰, "Biz de onların doğru yolda yürüyüşlerine katkıda bulunduk."¹¹ şeklinde oldu. Allah'a imanları gereği şehri terkedip, tevekkülü kuşanıp "huzur"da huzurla uyuyup korundular.

Ölüm / Yeniden Diriliş Zamanı...

Toplumun değişmeyeceğini ve kendilerinin de tehlikeye doğru gittiklerini düşünen bu ashâb, kendilerini ölüme değil Rahmân'ın rahmetine mahkûm ettiler. Fakat yaşadıklarıyla, ölümün yerini insanlığın gözleri önüne serdiler yeniden. Toplumun dünyasına çok uzak zamanlardan tekrar gelip, halkın ölüme koydukları mesafeyi sorgulayıp tekrar vedâ ettiler hayata.

Kıssanın en önemli karakteristiği diyebileceğimiz ölüm ve ölümün farkındalığı, bu kıssa üzerinden okunduğunda aslında kişinin ne ile yaşayıp ne için öldüğünü ve ne üzere dirileceğini göstermesi açısından bizi kendimize getirmekte; ölüm karşısındaki huzursuzluğumuzu gidermeye yardımcı olmakta; ne adına ölürsük nasıl bir saygınlık kazanabileceğimizi göstermektedir. Kehf ashâbı toplumsal düzenin sıradan bir taşıyıcısı olmaktan böyle kurtuldu ve anlam kaybına uğramadan hatta itibar kazanarak tekrar doğana kadar saygınlıklarını ellerine aldılar.

Kıssanın Zamanımıza Diyecekleri...

“Hikâyeleri çok acayip ve ibret verici olup önceki zamanlarda kaybolan gençlerin durumları ne idi?” sorusuyla yola çıkanlara, İslâm ashâbına işkence eden Mekke'nin şirk ehline karşı dünyanın geçiciliği

“ Toplumun değişmeyeceğini ve kendilerinin de tehlikeye doğru gittiklerini düşünen bu ashâb, kendilerini ölüme değil Rahmân'ın rahmetine mahkûm ettiler. Fakat yaşadıklarıyla, ölümün yerini insanlığın gözleri önüne serdiler yeniden. ”

hatırlanmakta ve ebedî nimetleri kazanmaya çalışmaları tavsiye edilmektedir. İsimlerine sayılarına, kehfine yerine, kaldıkları süreye takıldığımız zaman, tüm zamanlara seslenen ashâbın teslimiyeti, imanları, sabırları, kıyımları, daha sonraki insanlara bir öğüt oluşları, ölüm ötesinden şüphelerin kalkması için daha sonraki kavimlere Allah'ın onları buldurtması önemsenmeyecek; ashâbın sayıları tartışılacak, isimleri kolyelere yazılıp faydaları anlatılacak, mağara kutsanıp bez parçalarıyla süslenecek, o gençlerin vurguladığı imana sonraki çağların gençlerinin şirki bulaşacak, zamâne gençliği diye üstü örtülecektir.

Şimdi Ashâb-ı Kehf'i modern zamanlarla tanıştırmak, modern insanın tutkularının arasında, bu zamanın koridorunda o dostlardan Yemliha'yı, Mekselina'yı, Mislina'yı gezdirmek gerek. Çünkü yükümüz ağır, uykumuz var, fakat önce kıyam lazım, hicret lazım, sohbet lazım...■

DİPNOTLAR

- 1 Yûsuf, 12/101.
- 2 İbrahim, 14/41.
- 3 Enbiyâ, 21/89.
- 4 Meryem, 19/26.
- 5 Sekme, Emine, Klasik ve Modern Kur'an Yorumlarında Ashab-ı Kehf Kıssasının Tahlili, Yüksek Lisans Tezi (Danışman: Murat Sülün), Marmara Ünv. Sosyal Bilimler Ens., İstanbul 2014, s. 13-25.
- 6 Kehf, 18/22.
- 7 Kehf, 18/16.
- 8 Kehf, 18/16.
- 9 Kehf, 18/14.
- 10 Kehf, 18/10.
- 11 Kehf, 18/11.
- 12 Kehf, 18/13.

SEÇME KAYNAKÇA

- Akakuş, Recep, Din Eğitimi Açısından Kehf Suresi, Yüksek Lisans Tezi (Danışman: Mahmut Camdibi), Marmara Ünv. Sosyal Bilimler Ens., İstanbul 2012.
- Apaydın, Mustafa, Adalet Ağaoğlu'nun "Dar Zamanlar" Üçlemesinde Zaman Kurgusu Üzerinde Bazı Değerlendirmeler, Ç. Ü. Sosyal Bilimler Ens. Dergisi, c. 15, S. 2, 2006, s. 17-38.
- Çağatay, Neşet, Eski Çağlardan Bu Yana Zaman Ölçümü ve Takvim, Ankara Ünv. İlahiyat Fak. Dergisi, c. 22, s. 105-138.
- Dağhan, Mehmet Diyadin, Ashab-ı Kehf Kıssası ve Metafizik Boyutu, Yüksek Lisans Tezi (Danışman: Hikmet Akdemir), Harran Ünv. Sosyal Bilimler Ens., Şanlıurfa, 1998.
- Kasapoğlu, Abdurrahman, Carl Gustav Jung'un Kehf Sûresi Tefsiri, <https://ismailhakkialtuntas.com/01.09.2017>.
- Sertkaya, Süleyman, Konulu Tefsir Metodu Işığında Kehf Sûresinin Tahlili, Yüksek Lisans Tezi (Danışman: Ömer Çelik), Marmara Ünv. Sosyal Bilimler Ens., İstanbul 2009.
- Şentürk, Mustafa, Kur'an'da Bir Pasif Direniş Öyküsü: Ashab-ı Kehf, Gümüşhane Ünv. İlahiyat Fak. Dergisi, c. 2, S. 3, Temmuz 2013, s. 224-237.
- Uçar, Şahin, İnsan, Varlık ve Zaman, İslâm Araştırmaları Dergisi, S. 6, 2001, s. 137-154.

NE İÇİNDEYİM ZAMANIN

Ahmet Hamdi TANPINAR

Ne içindeyim zamanın,
Ne de büsbütün dışında;
Yekpare, geniş bir anın
Parçalanmaz akışında.

Bir garip rüya rengiyle
Uyuşmuş gibi her şekil,
Rüzgârda uçan tüy bile
Benim kadar hafif değil.

Başım sükûtu öğüten
Uçsuz bucaksız değirmen;
İçim muradına ermiş
Abasız, postsuz bir derviş.

Kökü bende bir sarmaşık
Olmuş dünya sezmekteyim,
Mavi, masmavi bir ışık
Ortasında yüzmekteyim.

ZAMAN ATIFLI GENÇLİK ÖNYARGILARI

Erol ERDOĞAN
Sosyolog-İlahiyatçı

“İbnü'l Vakt” müthiş bir ifade. Bu ifadeyle insan kendisini “zamanın çocuğu” veya “vaktin insanı” olarak tanımlıyor. Zaman belirleyicilik makamında, insan ise onun evladı. Zamanın evladı olmayı büyük pâye kabul etmeliyiz; çünkü “zaman” Allah'ın ayeti ve onun esbâbından. Böyle olunca zamanın şuurunda olmak, ânın kıymetini bilmek, vaktin sorumluluğunu yerine getirmek doğal ve zorunlu hâle geliyor. Bu hassasiyet birçok şeyi vakit ile izah etmeyi doğuruyor. “Tasavvuf zamanın ilmini bilmektir.” sözü bu rikkatin sonucu.

Vaktin gereğini yapmak her açıdan önemli... Namazı vaktinde kılmak önemli olduğu kadar, yemeği vaktinde yemek, zamanında uyumak ve uyanmak, suyu zamanında içmek, yola vaktinde çıkmak, varılacak yere vaktinde ulaşmak, vaktinde sahur ve iftar yapmak, vaktinde tövbe etmek, kitabı zamanında okumak, işe zamanında başlamak, zekâtı zamanında vermek, zamanı gelince konuşmak ve susmak hatta zamanı gelince feryat etmek, vaktinde

yardım etmek de önemlidir. İbadetlerin bir zaman ile ilişkilendirilmesi, vaktinin başı ve sonunun olması ve bazısının saniyeler-dakikalar ile sınırlandırılmasının bize söylediği çok şey vardır.

Kişisel “zamanlama” dışında kurumlar ve devletler için de “vaktindelik” önemlidir. Sözelimi, hayatın olağan akışına uygun biçimde vaktinde değişiklikleri-değişimleri yapmayanlar, birikmiş sorunları ve statükoyu aşmak için büyük değişimlere, reformlara, devrimlere ihtiyaç duyarlar. Ki, bu ihtiyaç çoğu kere anlaşılmaz, değişim-reform veya ıslah yapmak istenildiğinde ciddi karşı duruşlarla karşılaşılır. Bundan dolayı, strateji çalışmaları hakkında konuşurken “İleriye dönük stratejik planların önemli bir kısmı, geçmiş vakitlerde yapmadığımız işlerin telafisidir.” şeklinde bir analizde bulunurum.

Gönül ehli şairlerimiz çoktan söylemiş bunları. İşte onlardan biri:

*Geç geçenden, ibnü'l vakt ol, gözle hâl;
Çekme ferdâ kaygusun, ferdâya sal.*

“İnsanoğlunda “zaman” kavramı belirleyici olagelmıştır. İnsan; konuşurken, söz verirken, kıyaslarırken, hesap-kitap yaparken hep “zaman” ile düşünür. “Zamanında...” diye başlayarak kurduğumuz cümlelerin, “Hey gidi gençlik!” hayıflanmalarımızın, “Şimdiki insanlar;” şeklinde yaptığımız kıyaslamaların haddi hesabı yoktur.”

Diğer bir şairimiz de şöyle demiş:

*Geçen geçmiştir artık; ân-ı müstakbelse müphemdir,
Hayatından nasibin, bir şu geçmek isteyen demdir...*

İnsanoğlunda “zaman” kavramı belirleyici olagelmıştır. İnsan; konuşurken, söz verirken, kıyaslarırken, hesap-kitap yaparken hep “zaman” ile düşünür. “Zamanında...” diye başlayarak kurduğumuz cümlelerin, “Hey gidi gençlik!” hayıflanmalarımızın, “Şimdiki insanlar;” şeklinde yaptığımız kıyaslamaların haddi hesabı yoktur. Zaman temelli kıyaslamaları, çoğunlukla, kendi lehimize kullanır, haklılığımızı ispat için tercih ederiz. Zaman atıflı kıyaslamaların çoğunu da, yaşadığımız “şimdiki zaman” ile eskiden yaşadığımız “geçmiş zaman” arasında yaparız. “Hey gidi gençlik!” diye başlayan cümlelerimiz şimdi-geçmiş kıyaslamalarının başında gelir; bu kıyaslamaların her iki tarafında şahıs olarak “biz” var olmakla birlikte bir de “zamanın şartları” vardır.

Geçmiş-şimdi kıyaslamaları kategorisinde gençlik konusu başta gelmektedir. Çünkü gençlik ile ilgili kıyaslamalarda, hem zaman olarak şimdi ile geçmiş, hem şimdiki ben ile eski beni, hem de iki dönem arasındaki şartları karşılaştırırız. Zaman temelli gençlik kıyaslamalarında “düşünüyorum”, “tahmin ediyorum”, “galiba” “bana göre” gibi izâfi ifadeler nadiren yer alırken çoğunlukla “bu böyledir” anlamında kesin hüküm/yargı bildiren kelimeler seçilir. Çünkü “şimdiki ben” bu kıyaslamalar ile kendini rahatlatmak, haklı çıkarmak ve sorumluluktan kaçmak eğilimindedir. Onun için geçmiş-şimdi arasında yaptığımız kıyaslamaların gençlikle ilgili olanları genellikle önyargı, haksızlık ve yanlış bilgiler üzerine kuruludur.

Ayrıca, gençlik-zaman ilişkili cümlelerimizde bir husus daha çok belirgindir. Gençlik büyük nimet, büyük servet, büyük bir mülk olunca, insan ona “mülkleştirmek” şehvetiyle yaklaşmaktadır. Yani insan, zamanın sahibi olmak, onu paylaşmamak, ona dair güç-kuvveti inhisar etmek istemektedir. İçinde zaman geçen kıyaslama ve iddiaların önemli kısmında “mülk edinme” eğilimini görebiliriz. Zamanı, hakkı verilmesi gereken bir nimet olarak görmenin ötesine geçip onu kişisel mülk haline dönüştürmek, sorunlu bir sürecin başlangıcı anlamına geliyor. Zamanı inhisar ederek, bu sahipliğin üzerinden gençliği amansızca yargılama ve ötekileştirmelerimiz sözlerimize kolayca yansımaktadır.

Mesela, “zamâne gençlik” ifadesi, zaman atıflı gençlik ön yargılarımızın başında gelmektedir. “Şimdiki gençler çok şanslı”, “Bugünün gençleri çok rahat!”, “Gençlik geleceğimizdir!”, “Şimdiki gençler okumuyor!” cümleleri de zaman temelli gençlik ön yargılarımızın ilk sıralarında yer almaktadır. Gençlikle ilgili “zaman” temelli bakış açımızdaki sorunları yansıtan başka ifade ve yaklaşımlarımız da olmakla birlikte, bu yazıda mezkûr ifadeleri analiz etmekle yetineceğim.

“Zamâne Gençlik” Ne Demek?

“Zamâne gençlik” ifadesi, yergi içeren bir tanımlamadır. Bu ifade alay etme, küçümseme ve hakaret amacıyla bir yergi biçimi olarak kullanılmaktadır. Bundan dolayı “günümüz gençliği” veya “günümüzdeki gençlik” gibi daha genel anlam içeren ifadelerden farklıdır, değer yükli, taşıdığı değer de olumsuzdur. “Zamâne gençlik” ifadesinde, zamanın değerleri, alışkanlıkları, eğilimleri ve ahlakı

eleştirilmekte, dolayısı ile bunlara sahip olan genç de eleştirilmektedir. Bu durumda şu soruyu sormamız zorunludur. Zaman kimin eseri; zamanın değerleri, alışkanlıkları, eğilimleri ve ahlakı kimin üretimi, kimin mirasıdır? Yaşamakta olduğumuz zamana ait değerler, zamanı daha önce yöneten eskiler ile halen yönetmekte olanlarıdır. Yirmi beş yaş altındakiler “genç” kabul edildiğine göre, “zamâne gençlik” dün ve bugünün sahibi olan büyüklerin eseridir. Burada iki husus bir arada gerçekleşiyor. İnsan hem zamanı mülkü görerek onun üzerinden kendisini konumlandırıyor, hem de beğenmediği insandaki kötü huy ve davranışları zamana yüklüyor. Aslında çocukları ve gençleri eleştirdiğimiz her konu büyük ölçüde, aile ve devlet olarak, bizim günahlarımızın, eksik okumalarımızın, ön yargı veya ihmallerimizin eseridir. Onun için “gençlik sorunu” dediğimiz, esas itibarıyla, büyüklerin, ailelerin, eğitimin ve devletin eksik gençlik anlayışı ve yanlış gençlik politikalarıdır. Sanıyorum “gençlik sorunu” diye başlayan binlerce seminer, konferans, kitap, makale, panel, sempozyum vardır ama “büyüklerin sorunları” diye başlayan çalışmalar azdır. Çünkü biz büyüklere göre sorunlu olan “genç”tir.

Şimdiki Gençler Okumuyor mu?

Dilimize pelesenk ettiğimiz cümlelerden biri de “Şimdiki gençler okumuyor.” yargısıdır. Oysa bu bilgi gerçek değil. Ülkemizde en çok okuyan yaş grubu 10-30 arasındadır. 30’undan sonraki yaşlarda, okumanın her türlü azalıyor. Çünkü biz büyükler, tecrübelerimizin verdiği güven ve bazen de o güne kadar elde ettiğimiz bilginin verdiği kibirle okumayı gereksiz görüyoruz, okumanın bir gençlik görevi olduğunu düşünüyoruz. Bir taraftan da son nefese kadar ilmin farz olduğunu söyleyip duruyoruz. Büyükler okumalarına değil ezberlerine ve tecrübelerine güveniyor. Onun için okuma işini-ibadetini kendisiyle ilişkili görmüyor, onu gençlerin yükü kabul ediyor. Oysa ezberler ve yenilenmeyen tecrübeler kirlidir, duran su gibidir, şifa değil hastalık yayar.

“Dilimize pelesenk ettiğimiz cümlelerden biri de “Şimdiki gençler okumuyor.” yargısıdır. Oysa bu bilgi gerçek değil. Ülkemizde en çok okuyan yaş grubu 10-30 arasındadır. 30’undan sonraki yaşlarda, okumanın her türlü azalıyor. Çünkü biz büyükler, tecrübelerimizin verdiği güven ve bazen de o güne kadar elde ettiğimiz bilginin verdiği kibirle okumayı gereksiz görüyoruz.”

Geleceğimiz Gençlere mi Emanet?

“Geleceğimizin teminatı gençler!” veya “Gençlik geleceğimizdir!” şeklindeki cümleleri sıkça kullanırız. Benzeri cümleleri kullanmayan yönetici, siyasetçi, eğitimci, imam-vâiz, anne-baba yok gibidir. Bu cümlenin iyi ve kötü ayrı birer mesajı var. Gençlere verilen değeri ve gelecek inşasında onların önemini gösterdiği için “Gençlik geleceğimizdir!” şeklindeki cümleleri, bir yönüyle, olumlu kabul edebiliriz. Ancak, cümlenin “zamanı mülkleştirme” içeren yönünü görmezden gelemez. Çünkü bu cümlede gençliği, yaşanan zamanla, şimdiki vakitle, yetkisiz-ilişkisiz görmeye dair bir anlam da bulunmaktadır. Bu cümleyle, gençleri geleceğe gönderiyoruz. “Şimdiki zamanın sahibi biziz, siz gelecekte söz sahibi olacaksınız?” diyoruz. Oysa insanı yaratan, onun yeteneklerini şekillendiren, kendisine akıl ve sorumluluk veren Allah, akıl-baliğ olma anından itibaren insanı mükellef kabul ediyor. İnsanın “mükellef” olması, yaşanan zamanla sorumluluk ilişkisi ile irtibatlandırılması demektir. Onun için dinen mükellef olan genç, vaktin ibadet, ahlak ve muâmelatı ile de ilgili-sorumlu hale gelir. Ayrıca, seçim hukuku 18 yaşına basan gence seçme-seçilme hakkı veriyor. TSK, 20 yaşındaki gence vatani emanet ediyor. Trafik Kanunu ehliyet veriyor, medenî kanun evlenme hakkı veriyor. Biz büyükler ise, âni-şimdiyi mülkleştirerek gençleri gelecekle ilgilendiriyoruz. Evet, gençler geleceğimizdir aynı zamanda şimdimizdir. Yaşadığımız zamana onlar da ortaktır, onlar yaşadıkları zamandan sorumludur.

Üstad Necip Fazıl Kısakürek bu konuda gençlikten yana. Şöyle demiş meşhur Gençliğe Hitabe’sinde: “Bir gençlik, bir gençlik, bir gençlik...”

‘Zaman bendedir ve mekân bana emanettir!’
şuurunda bir gençlik...’

Şimdiki Gençler Sıkıntı Çekmiyor mu?

“Şimdiki gençler sıkıntı çekmiyor.” veya “Bugünün gençleri çok şanslı!” gibi cümleler de sıkça kullandığımız kalıp ifadelerdendir. “Şimdiki gençler sıkıntı çekmiyor.” derken hangi gençleri kastediyoruz? Bu cümleyi kullanan kişi, kendi çocukları için bir durum ifade ediyorsa, kısmen (tamamen değil) haklı olabilir. Ancak, yaşadığımız zaman dilimindeki tüm gençleri veya çocukları kastederek böyle bir cümle kurmanın hiçbir akli ve ilmî dayanağı olamaz. “Allah dağına göre kış verir.” sözünde olduğu gibi her devrin kendince sıkıntıları ve kendine özgün sorunları vardır. Kaldı ki, terör bölgesindeyiz, coğrafyamızda savaşlar var, yoğun göçler yaşanıyor. Mahalle kültürü ve aile bağları zayıfladı, boşanmalar artıyor. Uyuşturucu kullanımı yaygınlaşıyor, yalnız yaşamak zorunda kalan insanların sayısı çoğalıyor. Mesela günümüz gençliğinin en büyük sorunlarının başında yalnızlık, paylaşımsızlık, her alanda artan rekabet, işsizlik, stres geliyor. Onun için böyle bir dönemde “Şimdiki gençler sıkıntı çekmiyor.” cümlesini kullanırken cesur olmayalım.

Sözün Özü

Hem zamanı hem de gençleri anlamak için daha çok çaba sarf etmeliyiz. Bu, insanın kendisini ve çağını anlama ve anlamlandırma çabasıdır aynı zamanda. Olabildiğince ön yargılardan, ezberlerden ve durağanlaşmış tecrübelerden de kendimizi korumalıyız. Gençlerini anlamayanlar ve onlara ön yargılı yaklaşanlar, şimdiyi ve geleceği anlamakta eksik kalacaklardır. ■

Lütfi DOĞAN ile Söyleşi

F. Hilâl Ferișatođlu, Kâmil Büyüker, Mehmet Yüksel
Bilal Bal

1930 yılında Gümüşhane'nin Kelkit kazasının Salyazı köyünde doğdu. Kur'an-ı Kerim okumayı babası Mehmet Fehmi Efendi'den öğrendi. Küçük yaşta hâfızlığını tamamladı. Samsunlu Hâfız Muhyiddin Efendi'den tecvid ve tashîh-i hurûf dersi aldı. Gümüşhane eski müftüsü Mehmet Râgıp Efendi'den ders okudu ve icâzet aldı. İlkokulu dışarıdan bitirerek 1952 yılında Gümüşhane'de imam-hatiplik görevine başladı. 1954 yılında girdiği imtihanı kazanarak Kemah Müftüsü oldu. 1960 yılında Erzincan Müftülüğü'ne tayin edildi. Bu arada ortaokul ve liseyi dışarıdan imtihanlara girerek bitirdi. Daha sonra Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ni kazanarak Ankara müftü yardımcılığına naklen atandı. Gezici vaizlik ve Ankara merkez vaizliği yaptı.

İlahiyat Fakültesi'ni bitirdikten sonra Diyanet İşleri Başkanlığı müfettişliğine atandı. 1965 yılında Din İşleri Yüksek Kurulu üyeliğine seçildi. Bir süre vekil olarak Diyanet İşleri Başkan Yardımcılığı yaptıktan sonra 15 Ocak 1968 tarihinde vekâleten Diyanet İşleri Başkanlığı görevine atandı ve 25 Ağustos 1972'ye kadar bu görevini sürdürdü. Daha sonra Başkanlık müşavirliğine ve Ankara Merkez vaizliğine naklen tayin edildi. 14 Ekim 1973 seçimlerinde Erzurum senatörü seçildi. Bu görevi 12 Eylül 1980 tarihine kadar devam etti. 1991-2002 yılları arasında da Gümüşhane milletvekilliği yaptı.

Basılmış eserleri arasında "Toplumun Temelini Sarsan Belli Başlı Problemler", "Mutluluğun Kazanılması", "Kütübü Sitte Müelliflerinin Hayatı ve Eserleri" adlı kitapları bulunmaktadır.

Din hizmetinde öncülük etmiş, bu yolda örnek olmuş bir şahsiyet olarak bize kendinizden bahsedersiniz?

Öncelikle teşrif ettiğiniz için teşekkür ediyorum. Buraya kadar lütfettiniz, bizi onurlandırdınız.

Bendenizin, Gümüşhane Kelkit ilçesine bağlı Salyazı köyünde 1930'da dünyaya geldiğim nüfusa tescil edilmiş. Ancak merhum pederim Mehmet Fehmi Efendi "Siz 1929 yılında dünyaya gelmiştiniz ama 30 yılında tescil ettik." demişti. Ailemiz Rus işgalinde birçok aile ile birlikte memleketimiz Gümüşhane'den hicret etmiş ve Yozgat'ın Çayıralan kazasına gelmişler. Dedem hem hâfız imiş hem dinî ilimlerde mucâz bir

ilim adamı. Babam hicretten önce babasından sadece Kur'an-ı Kerim okumuş. Dedem hicrette vefat etmiş. Biz görmedik. Babam hâfızdı, dört dayım vardı, üçü hâfızdı.

Yedi yaşında babamın askerden geldiğini hatırlıyorum. Yakınlarımız, komşularımız ziyarete geldiklerinde, babam eliyle beni göstererek "Bu çocuğu hâfız-ı Kur'an yapacağım" derdi. Köyümüzde ilkokul var. Okula gitmek mecburî. Ancak okula gidersem hâfızlık kalacak, hafızlığa çalışırsam okul kalacak. Okulu ertelemek zarureti oldu. Allah rahmet eylesin öğretmenimiz de bu durumu müsamaha ile karşıladı. Ve dolayısıyla babam beni hıfza başlattı. Köyümüzde

hâfız-ı Kur'an olan Ali Efendi isminde bir imam vardı. O da Trabzon'dan yeni gelmişti. Babam götürdü ve başladık. Anadolu'da köylerde misafir odaları vardır. Kış günlerinde halk, sabahları işlerini bitirince o odalarda toplanır, saat 9'dan 10'a, 11'e kadar, otururlar bir de mukâbele okurlar. Hatta birkaç cüz bitirdikten sonra ben de orada mukabele okudum.

O köy odalarında başka kitaplar da okunur muydu?

Sabah işleri bittikten sonra mukabele okunur, akşamları namazdan sonra başka bir kitap, "Muhammediye", "Mızraklı İlmihal" okurlar. Şayet bir ilim adamı, Hocaefendi varsa, o nasihat eder dinlerler, bilhassa büyük köylerde böyle bir değerlendirme yapıldığını çocukluğumda müşahede ettim.

Babam hıfza başlattı. Kur'an-ı Kerim 600 sahifedir. Birinci cüzün yirminci sayfasından Hocaefendi okuttu bana. "Evladım bu sahifeyi gideceksin evinde ezberleyeceksin, yarın gelip okuyacaksın." dedi. O sahifeyi ezberledim, gittim okudum. Ondan sonra tekrar bir ders verdi, ikinci cüzün 20. sayfasını. Bu şekilde 30 günde, Kur'an-ı Kerim'in 30 cüzünün, 30

sahifesini ezberlemiştim. Ondan sonra ikinci ayın birinci gününde bu ezberlediğimiz sahifeyi kuvvetlendiriyor, ikinci bir sahifeyi ezberliyoruz ve bu defa oluyor bir yaprak. Böylece eğer bir kesinti olmazsa 20 ayda veya iki yılda Kur'an-ı Kerim hıfz etmek mümkün oluyor. Netice itibarıyla biz hıfza böyle başladık ve tamam ettik. Sonrasında da unutmayayım, güçlendireyim diye kış günlerinde mukâbele okurdum, ders de çalışırdım. Cenâb-ı Hak cümle geçmişlerimize rahmet eylesin, babama da rahmet eylesin. O takip ederdi beni, her gün bir cüz hazırlardım kendisi dinlerdi.

Kur'an-ı Kerim'de bildiğiniz gibi "Ancak Allaha kulluk edin, sakın ona asla ortak koşmayın, bir de ana babanıza iyi davranın, iyilik yapın, ihşanda bulunun." buyrulur. Tabi büyüdükten sonra düşünüyorum baba ve annenin iyilikleri ödenecek gibi değil. Allah cümlemizin ebeveynimize rahmet eylesin. Babamın gösterdiği dikkati hatırladıkça daima rahmetle anıyorum. Arkadaşlar oyun oynuyor siz burada Kur'an-ı Kerim ezberliyorsunuz, bu o kadar kolay değil. Ama babamın gözetiminde olduğum için elhamdülillah, Allah da nasip etti ve Kur'an-ı Kerim'i hıfz ettik.

Sonrasında tahsiliniz nasıl devam etti?

Samsun'da bulunan akrabalarımız babamla, Hâfız Muhittin Efendi'nin hâfız-ı Kur'an olanlara tâlim öğrettiğini muhâvere yapmışlar, mektuplaşmışlar. 13-14 yaşlarındaydım. Babam beni Samsun'a gönderdi. 9 aya yakın Samsun'da Hâfız Muhittin Efendi'den tâlim aldım. Yalı Camii'nde o zat-ı muhterem imamdı. Pazar Camii'nde Kur'an-ı Kerim okuturdu. Öğlenden sonra bize tâlim yapardı. Sübhaneke'den başlattı bizi. Çok arzu ederdim ki orada tamamlayayım ama ona imkân olmadı, memlekete dönmek zarureti oldu.

Köyümüzde büyüklerin dediklerine göre 200'den fazla hâne bulunuyordu, okul var, okulumuzda öğretmenler var. Öğretmen tekti sonra çoğaltıldı. Ama İbrahim öğretmenin bize çok iyiliği oldu. Müsamaha gösterdi hâfızlığı tamamladım. Abdurrahim Efendi'den sarf-nahive başladım. Nahive çıktık, nahivden okuduk ve hocaefendi gitti. Bir zaman sonra Ankara Müftüsü olan Mehmet Râgıp İmamoglu isminde bir hocaefendi -makamı nur olsun- köyümüze geldi, kaldığım yerden başladık ve epey okuduk.

Askerliği Erzurum Dumlu'da yaptım. Talime giderken ve gelirken bir asteğmen -hayattaysa Allah uzun ömürler versin, vefat ettiyse Allah makamını cennet eylesin- beş dakikalık istirahat verdi. Selam verdim, "Asteğmenim bugün Cuma, izin verirseniz ben Cuma namazına gitmek istiyorum." dedim. Usulca "Biz talime başlayınca sen git." dedi. Bir km. ileride bir cami vardı, gittim, arka tarafta oturdum. Cuma'nın sünnetini kıldım, bekliyorum. Fakat cemaat hep birbirine bakıyor. Yanımdakine sordum: "Niye böyle cemaat birbirine bakıyor?" "Efendim, imam efendi rahatsızlanmış, gelemeyecek. Cuma namazı kılınacak ama kim kıldıracak?" "Siz söyleyin cemaat kabul ederse ben kıldırım." dedim, kabul ettiler. Farzı yerine getirdim hutbe okudum, namazı kıldırıldı. Tabi o cemaatle bir tanışma oldu. Hacı Nurullah Efendi

isminde bir zât-ı muhterem camiden sonra beni bırakmadı evine götürdü. Kendisinden Marifetname'yi emanet olarak aldım. Yastığımın altına koydum. Saat sekiz olup istirahat vakti geldi mi, ben de kimseyi rahatsız etmeden gücüm yettiği kadar okumaya çalıştım. Kitap hem Osmanlıca, hem Arapça, hem Farsça. Farsça bilmiyordum, okumamıştım daha. Ama o kiaptan çok istifade ettim, sonra da sahibine götürüp teslim ettim.

Daha sonra caminin imamıyla da tanıştım. Hâfız Hüsnü Efendi 70 yaşlarında kâmil bir insandı. Gider onu dinlerdim. Hatta Ramazan'da benim de mukabele okumamı uygun gördü. Kumandanımdan izin alır, Ramazan ayında camide öğlen vakti mukabele okuyanlara iştirak ederdim. Bir hizip okurdum, gelmeyen arkadaş olunca cüzün yarısını okurdum.

Askerden döndüm, beni okutan Mehmet Râgıp İmamoglu Hocaefendi Gümüşhane'ye müftü olmuş. Ondan derse başladık. Gümüşhane Özer Mahallesi'nde hem imam-hatiplik yapıyorum hem de Hocaefendi'den ders alıyorum. Kendisinden sarf, nahiv, mantık, meâni, beyan, ayrıca

usûl-ü fıkıh, ilm-i fıkıh ve ferâiz okudum. Merhum Hoca Efendi 1954 yılında icâzet verdi bana ve bir tavsiyede bulundu: "Sen şimdi git, müftülük sınavına gir." Ve ben de Ankara'da müftülük imtihanına girdim. Müşâvere heyetinin başında Hasan Hüsnü Erdem, Hasan Fehmi Başoğlu hocalar var idi.

Sizden başka sınava giren var mıydı?

Hayır, tektim. O zaman kolaydı, sene 1954. Resmen müracaat edenlere hangi vilayet yakınsa, ehil gördükleri vilayetin müftülüğüne tayin ederlerdi. Neticede beni Kemah'a müftü olarak tayin ettiler. Gümüşhane'deyken ilkokul diplomasını almıştım. Müftülük imtihanını kazanınca Erzincan/Kemah'da görev başladım.

1957'de ortaöğretimde din dersleri kabul edildi.

Ortaokul müdürü İbrahim Bey komşumuz, tanıyoruz birbirimizi. Memurlar küçük yerde zaman zaman bir araya gelir hasbihal eder. Bir gün İbrahim Bey, resmî görevi ifâ ettiğim yere elinde Tebliğler Dergisi ile geldi, dedi ki: "Müftü Efendi, ortaokullarda din dersi kabul edildi. Bu dersleri size verdirmek istiyordum ama bu dersi İlahiyat Fakültesi mezunu olanlar verebilir. İlahiyat Fakültesi mezunu bulunmayan yerde ise ancak diğer öğretmenler verebilir." Anladım ki Milli Eğitimde veya başka yerlerde hizmet yapmak istiyorsanız veya hizmetinizde biraz daha ileriye gitmek istiyorsanız, ortayı, liseyi vermek lazım geliyor.

1957 sonunda Erzincan'da önce ortaokulu verdim. 60'lı yılların sonundaydı veya 61'de, dönemin Erzincan Müftüsü bana dedi ki: "Müftü Efendi siz Erzincan'a gidip geliyorsunuz bu imtihanlar için, yoruluyorsunuz. Ben Kemah'a gideyim siz Erzincan'a gelin." O vakitler il müftüsüyle ilçe müftüsü arasında hiç fark yoktu. Allah razı olsun, Erzincan'a geldik, benim için daha kolay oldu. Liseyi de Erzincan'da bitirdik. Ondan sonra İlahiyat Fakültesi imtihanlarına girdim. Fakülte, imtihanını kendisi yapıyordu. O zamanki vali bey "Müftü Efendi rica ediyorum, Hukuk'a girmeni istiyorum." dedi, onu kırmamak için Hukuk Fakültesi imtihanına da girdim ama benim gönlümde İlahiyat vardı. Elhamdülillah İlahiyat okuduk, 1965 yılında da mezun olduk.

Sonuç olarak İlahiyat Fakültesi'ne devam ettiğim için Erzincan müftülüğünden Ankara müftü yardımcılığına geçmek nasip oldu. Diyanet İşleri Başkanlığı hizmetimiz ve siyasetteki çalışmalarımızdan sonra hâlen vakıf hizmeti yapmaya devam ediyoruz. Ankara'da mütevâzı bir vakfımız var, 90'lı yıllarda kurduk. İsmi çok büyük, hizmeti küçük: İslâmî İlimleri Araştırma ve Yayma Vakfı. Bir talebe yurdumuz var. Hem dinî ilimler, hem Arap dili edebiyatı takviye ediliyor İlahiyat talebelerine.

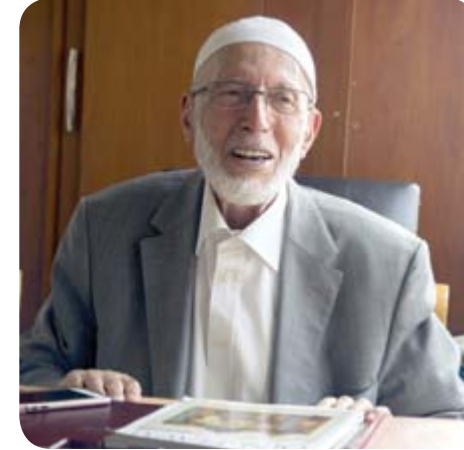
Kur'an eğitimi aldığınız dönemlerde herhangi bir baskı, takip vs. ile karşılaştınız mı?

Bizim köy kazadan oldukça uzakta idi. Aşağı yukarı 35-40 km. mesafede. O günün şartlarında memurlar geliyorlar ama çok zor, o kadar kolay değil. Köydeki öğretmenimiz de -Allah makamını nur eylesin- çok hoşgörülüydü. Hatta üç-dört arkadaş birlikte okuduk. O müsamaha gösterdi, bize engel olmadı. Ama şunu biliyorum, fakültelerde Kur'an'ı okumak resmî olarak yasaktı. Tabi köy olduğu için devlet nüfuz etmemişti çok gelmiyorlardı ama jandarma geldi mi köye Kur'an-ı Kerimler elimizdeyse hemen saklardık. Camidekileri de bir yere saklardık. Kimsenin bir şey söylediği yok. Ama o korku verilmiş.

Bir gün yine mukabele okuyordum. Jandarma girdi içeriye. Köye telefon yeni gelmişti, jandarma gelmiş onu düzeltmek için. Fakat jandarma "Siz devam edin." dedi. Şükür iyi insanlardı, müdahalede bulunmadılar.

Hocam, şimdilerde eski zamanları özlemle anıyoruz. Keşke eski hocaları görseydik, o bereketli zaman dilimlerini yaşasaydık diyoruz. O günlerde imkânlar sınırlı, pek çok badireden geçilmiş ama çok güzel neticeler de alınmış. Şimdi müesseseler çok, anne-babalar üzerine düşeni yapmaya çalışıyor, ama biz o bereketi, neticeyi alamıyoruz. Yaşadığınız o zamanlar ile şimdiki zamanın farkını nasıl yorumlarsınız?

Evet, son derece düşündürücü bir gerçeği ifade buyurdunuz. Bugünün imkânları iyi, ama toplum olarak bunu iyi değerlendirmek gerekiyor. Ailede, mahallede, okulda, camide, toplumda ne yapıp edip okumayı teşvik etmeliyiz. Yani benim şahsî kanaatim, bugün kız veya erkek evlatlarımıza en az bir yüksek tahsil yaptırmalıyız. Bunda zaruret var. Dünyayı tanımak için, hukukun, insanın değerini anlamak için, Allah'ın bize ihsan ettiği nimetlerin kadrini bilmek için bugün lise yetmez, en azından fakülte bitmeli. Bugün bir genç

yüksek tahsili bitirdiği an, geçmişteki ilkokulu bitirdi kabul edeceğimiz ondan sonra daha yükseğini yani doktorasını yapacak.

Resûlü Ekrem (s.a.v.)'in *"utlubu'l-ilme mine'l-mehdi ile'l-lahdi"* ifadesini hiç unutmamak lazım. İlmi beşikten mezara kadar tahsil edeceğiz. Bilirsiniz çocuk dünyaya geldi mi kulağına ezan okunur. Çocuk ezandan ne bilir! İslâm ilme o kadar değer veriyor ki çocuğa dünyaya geldiğinde bile ilim öğretiyor. Ne diyor ezan: "Allah en büyük!" Çocuğu kim yarattı? Allah. O halde Allah'ın en büyük olduğunu hatırlatıyor. Çocuklar biz insanlara Allah'ın bir lütfudur, onlara iyi örnek olunmalıdır. Çocukları üstün bir edeple, İslâm âdâbıyla çok iyi yetiştirmek icap ediyor. Bugün kız ve erkek evlatlarımıza İslâm âdâbını, âdâb-ı insaniyeyi koruyarak en az bir yüksek tahsil yaptırmak zorunludur. Varlığımızı, hukukumuzu korumak, milletimize, insanlığa hizmet etmek istiyorsak bu zaruridir. Sağlam, faydalı bilgiyi, tecrübeyi çocuklarımıza kazandırmamız ve öğretmenlere de en üstün değeri vermemiz lazım. Bunu yapacak olsak mesele biter.

Bence toplum olarak, ailedeki fertleri ama başta çocuklarımızı bir eğitim seferberliği ile bütün emeğimizi vererek yetiştirmemiz îcâb ediyor. "İyi insan" yetiştireceğiz. Faziletli insan olarak yetiştirdik mi evlatlarımızı, onlara en büyük hayrı yapmış oluruz. İyi insan kendi değerini bilir, arkadaşının, komşusunun, insanın değerini bilir. Haksızlık yapan kimseler olduğu zaman ona acır ve acaba onu o haksızlıktan nasıl kurtarabilirim diye kendisini görevli sayar. O kardeşim de iyi insanlar arasına girdi diye sevinç duyar. Biz buna muhtacız. Milletimizin, insanlığın bugün en büyük ihtiyacı "yetişmiş iyi insan" dır. Sorumluluğunu, şerefini bilen insana ihtiyaç var. O yoksa dünyayı altınlarla doldur kıymeti yok.

Bu memlekete hem din görevlisi olarak hizmetler verdiniz, hem idareci olarak, hem de siyaset adamı olarak. Sizce zamanı nasıl kullanmak lazım?

Zaman büyük bir nimettir. Allah Teâlâ'nın bir ikramıdır. Bu büyük nimetin kadrini bilmek çok önemlidir. Dünyada pek çok şey zamanla elde edilebilir.

"Bence toplum olarak, ailedeki fertleri ama başta çocuklarımızı bir eğitim seferberliği ile bütün emeğimizi vererek yetiştirmemiz îcâb ediyor. "İyi insan" yetiştireceğiz. Faziletli insan olarak yetiştirdik mi evlatlarımızı, onlara en büyük hayrı yapmış oluruz. İyi insan kendi değerini bilir, arkadaşının, komşusunun, insanın değerini bilir."

Ama zaman ne altınla ne de daha değerli bir şeyle elde edilemez. Arapça bir tâbirdir: "Yakut ve zümrüt zamanla satın alınabilir; ama zaman ne yakut ne zümrüt ne de inciyle satın alınabilir." Rabbim, ikram buyurduğu bu zaman nimetinin kadrini bilip, razı olacağı şekilde değerlendirmeyi hepimize, bütün ehl-i imâna nasip buyursun. Allah'tan niyazımız budur.

Bana göre ömrü ilk olarak 24 saat düşünmek lazım. Benim ömrüm Allah'ın verdiği bu 24 saat. Şu kadar saat istirahat edeceksin, şu kadar saat çalışacaksın, ibadetlerini yapacaksın, ilim tahsil edeceksin, boş vaktin yok. Müslüman ya ibadetini yapacak, ya evladını eğitecek yahut çalışacak, helâlden kazancak. İslâmiyet çalışmayı ibadet sayıyor. Bir nokta var, dürüst olacaksın. Dürüst çalıştı mı ne mutlu o insana. Dürüst çalışan bir hamal, reis-i cumhur makamı kadar değerli bir yerde bulunuyor. Niçin? O iş ona emanettir. Helâlden kazanıyor, çoluk çocuğuna helâlden yediyor, kimseye yük olmuyor, üstelik çalışmasıyla Allah'ın sevgisini kazanıyor. Bu sorumluluk nerede veriliyor? Beşikte veriliyor. Hatta biraz daha evveline gidilecek. Bir zât-ı muhterem şöyle söyledi: Efendinin biri evlenmiş, çocuğu olmuş. Baba oldum diye seviniyor, bulunduğu köyde de fazilet sahibi bir insan tanıyor, hemen koşuyor ve "Bugün bir çocuğum dünyaya geldi, ben baba oldum. Şimdi çocuğa karşı görevlerim nedir?" diye soruyor. Zât, "Evladım sizi tebrik ederim, size de evladınıza da Allah'tan uzun ömürler dilerim ama geç kaldın!" deyince aralarındaki konuşma şöyle devam ediyor: "Efendim, çocuk bugün dünyaya geldi!" "Evet, anladım ama geç kaldın. Evlenmezden evvel helâl süt emen bir kız bulacaksın, ana babanız da size helâl yedirecek, sizden doğan evlatlar o vakit 24 ayar olur."

Müslümanın hedefi olacak, o hedefe ulaşmak için

fedakârlıkta bulunacak. Bu şehirde bir Eyüp Sultan var. Kim bu zât-ı muhterem? Resûlü Ekrem Efendimiz'in sahabelerinden, Ebû Eyyûb el-Ensari. Kabri burada değil mi? Buraya gelmiş, burada vefat etmiş. Cenâb-ı Hak bir Müslümana, Mekke'de veya Resûlüllah Efendimiz'in mescidinde bir vakit namaz kıldı mı 500 vakit namaz kılmış gibi sevap verir. Orayı bırakıp niye buraya geldi bu sahabe. Romalıların elindeki bu şehre İslâm'ın nurunu götürür de bir insanın Müslüman olmasına vesile olabilir miyim? diye. Çünkü bu iş, 500 vakit namaz sevabının kat kat üstünde. Fetih gayesiyle geldi, ömrünü verdi. Allah onun ve onun gibilerinin şefaatine nâil eylesin. İşte İslâm bu. Allah milletimize Kur'an ve sünnet-i Resûlüllah yolunda birlik, dirlik şuuru ihsan eylesin.

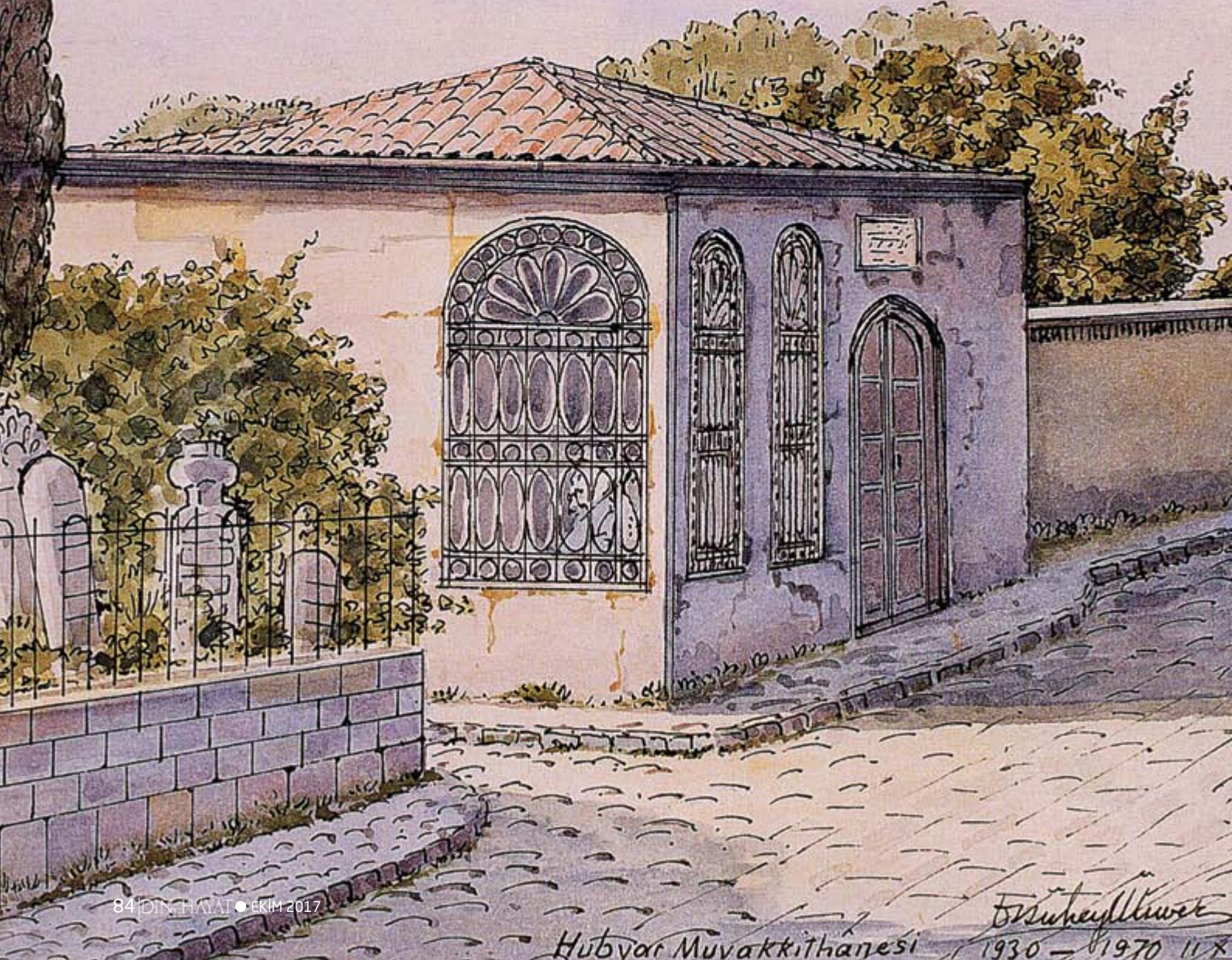
Hüsnü hâtime olsun diye şöyle sorsak; bir gününüzü nasıl geçirirsiniz?

Her Müslümanın yaptığı gibi ben de farz olan görevlerimi yerine getiriyorum. Namazlarımı kıyorum, Kur'an-ı Kerim'i de çok okumaya gayret ediyorum. Her mümin kardeşimin de okumasını tavsiye ediyorum. Mesela bir çocuk "Bismillahirrahmanirrahim" dese, Cenâb-ı Hak o çocuğu yetiştiren ana babaya 190 sevap veriyor.

Efendimiz buyurur ki: *"Müminler birbirlerini sevmeye, birbirlerine merhamet etmeye ve birbirlerine şefkat göstermeye tek bir beden gibidir. O bedenin bir organı acı çektiği zaman, bedenin diğer organları da acı çekerler."* Herhangi bir müminin karşılaştığı sıkıntıda da diğer müminler olarak sıkıntıyı bertaraf etmek için yardım etmek, uzakta da olsa iyiliği için, sıkıntıdan kurtulması için dua etmek gerek. Böyle bir mümin olmaya gayret ediyorum. Allah'a çok şükür ki bizleri İslâm şerefine nâil kıldı. ■

OSMANLI'DA ZAMANIN NABZINI TUTAN ARAÇLAR*

Derleyen: Esra YILDIZ
Musahhih-TDV İstanbul

Osmanlı Devleti'nde gündelik hayatta zamanın doğru tespit edilmesi için farklı teknikler, yapılar ve saatler kullanılmıştır. Bunların en yaygın olanlarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

SU SAATI

Mevcut arkeolojik buluntulara göre su saatlerinin ilk defa Mısır'da ortaya çıktığı düşünülmektedir. Biri "boşalmalı", diğeri "batar" olmak üzere iki türü bulunmaktadır. Bunlardan boşalmalı tipin çalışması bir kaptan diğerine su akıtarak eksilen veya diğer kapta biriken suyun seviyesinden geçen zamanı belirleme esasına dayanır. Batar tip su saatlerinde prensip, dibinde bir delik bulunan bir kabı suyun üzerine bırakarak batmasını beklemektir.

MUM SAATİ

Mumun bir kılıfın içine yerleştirilmesi ve fitili kılıfın kapağındaki küçük bir delikten dışarıya çıkarılmasıyla kurulan düzende, mumun alt ucunun oturtulduğu bir kenarında, içine on beş madenî top konulmuş bir tüp ve tüpün ağzının ensesine açıldığı bir atmaca figürü bulunmaktadır. Altlığın alt yüzeyinin ortasına dikdörtgen kesitli uzun bir çubuk lehimlenmiştir; onun diğer üç tarafını çevreleyen kurşundan bir karşı ağırlık boylu boyunca yukarıdan aşağıya doğru hareket eder. Uçları karşı ağırlığın üst kenarına raptedilmiş iki ip kılıfın kenarlarına tutturulan iki makarada saptırılıp karşı ağırlığın içindeki bir kanaldan geçirildikten sonra çubuğun alt ucundaki iki halkaya bağlanmıştır. Karşı ağırlığın alt kenarına bağlı bir ip de kılıfta açılmış olan bir aralıktan geçirilerek saat ayağının içindeki bir makara sistemine iletilmiştir. Makara sisteminin ucu kare kesitli miline kalemiyle içinde bulunan zamanı işaret eden bir yazıcı figürün gövdesine takılıdır. Karşı ağırlığa bağlı bir ip ise iki küçük saptırma makarasından yararlanılarak büyük

Rubu tahtası (Atatürk Kitaplığı Arşivi)

bir makaraya sarılır ve bir karşı ağırlıkla sonlandırılır. Fitil yakıldıktan sonra mum eridikçe karşı ağırlığın uyguladığı basınç mum altlığını devamlı surette yukarı doğru iter. Her saat başı top kanalındaki bir top çıkışa ulaşır ve atmacanın gagasından dışarı yuvarlanır ve saati işaret eden yazıcının kalemi de zamanın akışını dört dakikalık aralıklarla görüntüler.

KUM SAATİ

Mekanik saat hariç diğer saatlerden daha sonraki tarihlerde kullanılmış olan kum saati, içinin görülebilmesi zorunluluğundan dolayı daima camdan yapılmıştır (İngilizce adı da bu sebeple "hourglass"tır: "cam saat"). Ortası ancak bir kum tanesinin geçebileceği darlıkta boğulmuş, iki tarafı balon gibi şişkin bir cam kaptan ibarettir. İçine yalnız bir tarafını dolduracak kadar rutubetsiz ince kum konulduktan sonra açıklığı kapatılan cam kap bir taraftaki kum diğer tarafa geçinceye kadar ters çevrilerek kullanılmakta ve kumun akma süresi saatin gösterdiği zaman birimini oluşturmaktadır.

* Makale TDV İslâm Ansiklopedisi'ndeki ilgili maddelerden derlenmiştir. Bkz. Hakkı Acun, "Saat Kulesi", DİA, 2008, c. 35, s. 325-326; Atilla Bir-Mustafa Kaçar, "Rubu' Tahtası", DİA, 2008, c. 35, s. 180. Atilla Bir-Mustafa Kaçar, "Saat", DİA, 2008, c. 35, s. 323; Nusret Çam, "Güneş Saati", DİA, 1996, c. 14, s. 297-299; Atilla Bir-Mustafa Kaçar, "Usturlap", DİA, 2012, c. 42, s. 195-198; A. Necati Akgür, "Takvim", DİA, 2010, c. 39, s. 487-490; Salim Aydüz, "Muvakkithâne", DİA, 2006, c. 31, s. 413-415.

GÜNEŞ SAATİ:

Bir kadran ile bunun üzerine dikili bir milden oluşan ve gölge hareketi sayesinde vakti tayine yarayan basit bir alettir. Mekanik saatlerin henüz bulunmadığı veya yaygınlık kazanmadığı devirlerde günün vakitlerini belirlemede kullanılan güneş saati, genellikle taş veya madenden yapılan bir levha üzerine kazın-

mış göstergelerle gölge veren bir milden ibaret basit bir cihazdır. Bilinen ilk örnek eski Mısırlılara kadar ulaşmakta ve III. Touthmosis (M.Ö. 1504-1450) zamanında yapılan bu saat halen Berlin Müzesi'nde bulunmaktadır. Milât öncesine ait diğer bir örnek de Keldâni (Yeni Bâbil) astronomu Berossus'un (Bel-usur) M.Ö. 300'lerde yaptığı, iç yüzü taksimatlı bir yarım küre ile ortasında dikili bir milden oluşan cihazdır. İslâmî güneş saatleri şekillerine göre yatay, dikey ve silindirik olmak üzere üç gruba ayrılır. IX. yüzyıldan itibaren İslâm Ortaçağı bo-

yunca yapılmış olması kuvvetle muhtemel binlerce güneş saatinden günümüze çok az örnek gelebilmiştir. Bunların en eskisi, Kurtuba'da yaşayan İbnü's-Saffâr'a (ö. 426/1035) aittir. Anadolu'da bilinen en eski güneş saati (1409) Konya Hacı Hasan Mescidi'nde bulunmakta ve onu Topkapı Sarayı'ndaki Fâtiht Sultan Mehmed devrine ait yatay bir güneş saati takip etmektedir. Fetih'ten XVIII. yüzyılın sonlarına kadar İstanbul'da çeşitli binalara, özellikle camilere oldukça ayrıntılı ve kullanışlı güneş saatleri yerleştirilmiş, mekanik saatlerin yaygınlaşmasıyla revaçtan düşmelerine rağmen Osmanlı Devleti'nin son zamanlarına kadar da bu saatleri çizen kişiler eksik olmamıştır; bu ustaların son temsilcisi ressam ve muvakkit Ahmed Ziya Akbulut'tur

Silindirik güneş saati

(ö. 1936). Osmanlılarda güneş saati yapanlar yanında bu konuda eser veren âlimler de bulunmaktadır. III. Murad döneminde (1574-1595) yaşayan Takıyyüddin er-Râsîd'in Kandilli Rasathânesi'nde güneş saati ile ilgili eserleri bulunmaktadır. İslâm dünyasına II. (VIII.) yüzyıldan itibaren intikal etmeye başlamıştır.

MEKANİK SAAT

Avrupa'da 1300 yıllarında mevcut su saatlerinin kadran düzenlerinden esinlenerek ve kule saatleri olarak geliştirilmiştir. İlk mekanik saatler, kollarına ağırlıklar asılan yatay salınlı bir cetvel ile onunla ilişkili bir taç dişliden yararlanılarak yapılmıştır. Hareket için gerekli kuvvet, bir ağırlığın potansiyel enerjisinden elde edilir. İslâm âleminde mekanik saatlerle ilgilenen ilk kişi 1579 yılında İstanbul Rasathânesi'ni ku-

Ahmet Elifâki Dede'nin yaptığı konsol saati (Dolmabahçe Sarayı Arşivi)

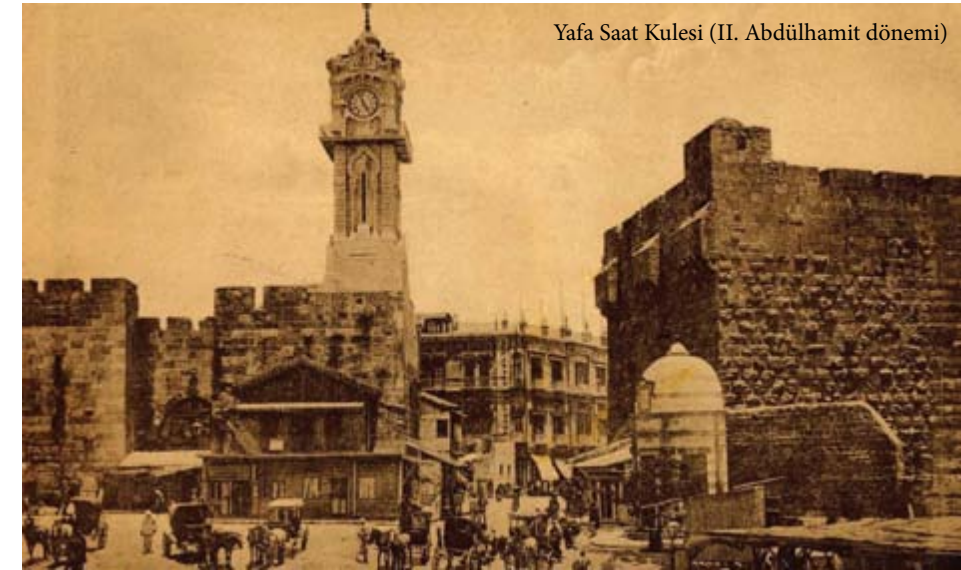
ran, ancak 1580'de yıkılışına tanık olan Takıyyüddin er-Râsîd'dir. Saatçiliği Galata'daki yabancı saatçilerden öğrenen Takıyyüddin bu konu üzerine "el-Kevâkibü'd-Dürriyye fî Vaz'î'l-ben-Kâmâtî'd-Devriyye" isimli bir kitap yazmıştır ve bildiği kadarıyla bu çalışma dünyada saatçilik konusunda yazılan ilk eserdir.

KÖSTEKLİ SAAT

Bir zincir vasıtasıyla elbisenin herhangi bir yerine takılarak kullanılan saat türüdür. Köstekli denmesinin sebebi de bu zincir vasıtasıyla taşınmasıdır. Genel anlamıyla kurularak çalışan mekanik bir saat türüdür.

SAAT KULESİ

Saat Doğuda geliştirilmişse de kule saati yapma geleneği Batıda ortaya çıkmış ve ilk defa kilise ve saray kulelerinde uygulanmıştır. XIII. yüzyıldan itibaren görülen bu yapıların ilk örnekleri İngiltere Westminster ve İtalya Padua'daki saat kuleleridir. İtalya'da De Dondi'nin 1348-1362 yılları arasında, Fransa'da Henri de Vick'in Fransa Kralı V. Charles için 1360'ta inşa ettikleri yapılar da astronomik sanatsal saatlerin ilk örnekleridir. Avrupa'da XIV. yüzyılda yaygınlaşan saat kulesi yapma geleneğinin Osmanlı topraklarında XVI. yüzyılın sonlarında başladığı kabul edilir. Bu gelenek Osmanlı dünyasında XVIII ve XIX. yüzyıl-

Yafa Saat Kulesi (II. Abdülhamit dönemi)

Usturlap, 18. yy

larda batıdan doğuya doğru giderek yaygınlaşmış, II. Abdülhamid'in, tahta çıkışının yirmi beşinci yılında (1901) valilere saat kulesi yapımıyla ilgili olarak gönderdiği irade üzerine saat kuleleri Anadolu içlerine ve Osmanlı Devleti coğrafyasının tamamına yayılmıştır.

USTURLAP

Temel işlevi yıldızların konumunu belirlemek olan çok amaçlı astronomi aletidir. Usturlap adı, Grekçe astronla (yıldız) lambanein (almak, yakalamak, ölçmek) kelimelerinin birleşimiyle oluşan astrolabos veya astrolabondan Arapçalaşmıştır. Latince'deki karşılığı astrolabiumdur. Usturlap eski dönemlerde teknik anlamıyla küresel astronomi problemlerini çözmek, gök cisimlerinin veya herhangi bir yükseltinin irtifânını ölçmek, gündüz ve gece saatlerini belirlemek, şehirlerin enlem ve boylamlarına göre kible yönünü tesbit etmek, tablolar (zayıçeler) çıkarmak gibi teorik ve pratik birçok amaçla kullanılan astronomi aletini ifade eder. Çeşitli türleri vardır. Hârizmî terimin anlamını Grekçe aslına uygun biçimde "mikyâsü'n-nücüm" (yıldız ölçüm aleti) şeklinde vermekte ve Grekçe "yıldız" anlamına gelen, astronomi (asternûmyâ) kelimesinde de kullanılan

“aster” ile -güya ayna anlamındaki “labon”dan türediğini aktarmaktadır. İlkçağ ve Ortaçağ boyunca yaygın biçimde kullanılan usturlabın tarihi Yunan klasik müellifleri tarafından Archimedes ve Apollonios’a (yaklaşık M.Ö. 200), hatta Eudoxous’a (yaklaşık M.Ö. 350) kadar geri götürülmektedir. İbnü'n-Nedîme göre İslâm dünyasında usturlabı ilk imal eden kişi Muhammed b. İbrâhim el-Fezârî'dir. Ahmed b. Serrâc (ö. 729/1329) tarafından imal edilen bir başka evrensel usturlap, safiha ile sıradan usturlabın imkânlarını kendisinde birleştirerek bu aleti İslâm dünyasındaki gelişimi bakımından zirve noktasına taşımıştır.

liştirilmiş ve genellikle usturlabın yerine kullanılmıştır. Avrupada ise ancak 1600'lü yıllardan itibaren astronomların rubu' tahtası kullandığı bilinmektedir. Rubu' tahtası Osmanlı devrinde zaman ve yön sorunlarının çözümünde başarıyla uygulanmıştır. Aletin XIX. yüzyılın sonuna kadar Osmanlı hâkimiyetindeki yerlerde kullanıldığı günümüzde mevcut örneklerden anlaşılmaktadır. Modern teknolojinin bir sonucu olarak Cumhuriyet döneminde unutulmuş olan bu alet dairesel usturlabın aksine yeterince incelenmemiştir.

RUBU' TAHTASI

Astronomide kullanılan gözlem, ölçü ve hesap aletidir. Batlamyus'un yüksekliklerin ölçülmesi için öngördüğü büyük çaplı duvar kadranlarından ilham alınarak İslâm astronomları tarafından geliştirilmiş ve asırlarca kullanılmıştır. İslâm dünyasında bilinen en eski duvar kadranı 5 m. yarıçapında olup milattan sonra IX. yüzyılda Dımaşk'ta kullanılmıştır. X. yüzyılda Rey şehrinde Hâmid b. Hıdır el-Hucendî tarafından yapılan ve “es-Südü'sü'l-fahrî” adı verilen 20 m. çapındaki duvar kadranı bilinmektedir. Uluğ Bey'in XV. yüzyılın ilk yarısında yaptırmış olduğu 40 m. çapındaki kadran Semerkant'taki gözlem evinde kullanılmıştır. Rubu' tahtası olarak adlandırılan taşınabilir kadranlar ilk defa XI veya XII. yüzyıllarda adı bilinmeyen Müslüman bir astronom tarafından muhtemelen Mısır'da gerçekleştirilmiştir. Usturlaptan esinlenerek yapılan astrolobik rubu' tahtası XIV. yüzyıla ait olup Mısırlı astronom Muhammed b. Ahmed el-Mizzî tarafından geliştirilmiştir. Bu tipin, arkasında trigonometrik hesaplamalar yapılabilen cinsleri Osmanlı Devleti'nde çok kullanılmıştır. Daha önceki Müslüman müelliflerin bahsetmediği bu küçük çaplı rubu' tahtaları Osmanlılar tarafından ge-

KADRAN

Kadran, kronometre, saat, pusula gibi aygıtlarda, üzerinde yazı, rakam ya da başka imler bulunan düzlemidir.

TAKVİM

Sözlükte “doğrultmak, düzeltmek; değerini belirlemek” anlamlarına gelen takvîm kelimesi, terim olarak “bir olayın belli bir başlangıca göre akıp giden zaman içerisindeki yerini, boyutlarını verme” ve “bunu veren belge” demektir. Söz konusu boyutlar yıl, ay, gün sayısı ve gün adı şeklinde belirlenmiştir. Dünyanın güneşin etrafında gerçekleştirdiği bir tam dolanımın bağlantılı kılınan Güneş Takvimleri (Şemsî Takvimler); Ayın dünya etrafındaki bir dolanımı sırasında görülen büyüüp küçülme sürecine dayandırılan Ay Takvimleri (Kamerî Takvimler); Mezopotamya Takvimi, Müsevî Takvimi, Nesîli Takvim, Eski Çin Takvimi, On iki Hayvanlı Türk Takvimi gibi çeşitleri bulunan Ay-Güneş Takvimlerinin yanı sıra Yıldız ve Gezegen Takvimleri de kullanılmıştır.

MUVAKKİT

Muvakkit namaz vakitlerinin belirlenmesinde kullanılan çeşitli saatleri düzenleyen, bunla-

rın ayarlarına ve tamirlerine bakan görevlidir. Muvakkithanelere tayin edilecek kişilerde aranan şartlar kurumun bağlı bulunduğu vakfın vakfiyesinde belirtilmiştir. Buna göre muvakkit ilm-i nücûma ait bilgilere, ilm-i mikâta / san'at-ı mikâta vâkıf olacak, ezan vakitlerini müezzinlere bildirecek, irtifâ alma fennini bilip muvakkihâne saatlerinin doğruluğunu kontrol ve tashih edecek, cuma ve bayram namazlarında hâfızlar ve müezzinlerle birlikte mahfilde hazır bulunacaktır. Beyazıt Camii'nde olduğu gibi farklı özelliklere sahip bazı muvakkihânelerde muvakkit olacak kişiler için değişik şartlar aranmıştır. Saray muvakkitleri saray saatlerinin tamiri, bakımı, padişaha ve saray mensuplarına namaz vakitlerinin bildirilmesi gibi işlerle de ilgilenmişlerdir. Mekanik saatlerin yaygınlaşmasına kadar muvakkitler namaz vakitlerinin tesbitini güneş saati, kum saati, su saati veya astronomik birtakım hesaplar vasıtasıyla yapmışlardır. XVIII ve XIX. yüzyıllarda yaygınlaşmaya başlayan mekanik saatler muvakkitlerin işini nisbeten kolaylaştırmıştır. Ayrıca bu saatlerin muvakkihânelere girmesiyle muvakkitlerin görevi zaman içerisinde saatleri tamir ve ayarlarını kontrol etmeye dönüşmüştür. Muvakkitler ayrıca astronomi, astroloji ve takvim gibi konularda ders vermiş, vakit tayiniyle ilgili basit aletlerin yapımını da öğretmişlerdir. Bazı muvakkihâneler dönemin küçük birer rasathânesi gibi çalışmıştır. Bir kısım muvakkitler sahalarına dair eserler vermişler, saat ve astronomi aletleri îmâl etmişlerdir.

MUVAKKİTHÂNE

Muvakkitin faaliyet gösterdiği yere ise muvakkihâne ismi verilmiştir. Muvakkitlere ayrıca saatçi ve muvakkit-i salât da denilirdi. Vakit tespitiyle ilgili mesleğin daha önceki İslâm devletlerinde bulunmasına rağmen hususi bir mekân olarak muvakkihâne tabiri muhtemelen ilk defa Osmanlılar tarafından kullanılmıştır. Muvakkithâneler, genellikle cami veya mescidlerin müştemilâtı içinde bir iki oda halinde inşa edilmiştir. Buralarda yapılan en önemli faaliyet çeşitli aletler vasıtasıyla tespit edi-

len namaz vakitlerinin müezzinlere bildirilmesidir. Namaz vakitlerinin güneşe göre ve hassas bir şekilde belirlenmesi, ayrıca kible yönünün dakik olarak tayini ihtiyacı, muvakkitliğin daha Emevîler döneminde ortaya çıkmasına yol açmış, ilk muvakkihâne Şam'daki Emeviyye Camii'nde kurulmuştur. Ancak muvakkitliğin bir kurum haline gelmesi XIII. yüzyılın sonlarında Kahire'de gerçekleşmiştir. Osmanlı Devleti'nde ilk muvakkihânenin ne zaman kurulduğu tam olarak bilinmemektedir. İstanbul'un fethinden önce bazı şehirlerde muvakkitlerin varlığına dair kayıtlara rastlanırsa da muvakkihâne bulunup bulunmadığı tespit edilememiştir. Fâtih Camii'nin (875/1470) avlusundaki muvakkihâne İstanbul'daki ilk muvakkihâne kabul edilir. Beyazıt, Sultan Selim, Şehzade, Üsküdar Yeni Vâlîde ve Lâleli camileriyle Yenice, Kasımpaşa, Emirgân, Teşvikiye Camilerindeki muvakkihânelerden başka özellikle Üsküdar Seli miye, Nusretiye, Dolmabahçe, Ayasofya ve Beylerbeyi camilerinde olduğu gibi son derece güzel binalara sahip muvakkihâneler yapılmıştır. Muvakkithâne içerisinde rubu' tahtası, kadran, usturlap, sekstant, kum saati, güneş saati, mekanik saatler gibi astronomi aletleriyle zaman ve takvimle ilgili hat levhaları bulunurdu. Ayrıca astronomiye ve matematiğe dair çok sayıda eserden oluşan kütüphaneleri vardı. İstanbul'da camiler dışında sarayda, bazı türbe, tekke ve dergâhlarda da muvakkihâne mevcuttu. Galata Mevlevihânesi ile Bâlâ ve Koca Mustafa Paşa külliyesi içindeki muvakkihâneler bunlar arasında sayılabilir.■

Asma tabak duvar saati, Osmanlı 17. yy ortaları
(Topkapı Sarayı Saat Koleksiyonu)

EZANÎ SAAT VE MÜSLÜMAN SAAT ALGISI*

Şule GÜRBÜZ

Milli Saraylar Saat Koleksiyonu Sorumlusu

Müslüman saati olarak da adlandırılan ama adlandırılmaktan öte bir yaşayışın ölçüsü olan ezanî saat, bundan henüz seksen sene evveline kadar hayatın düzenini kuran, o devrin insanını yatırıp kaldıran, ibadete koyultan bir başka zaman algısı idi; ölçüsü değil. Ezanî saat, günün, akşam ezanı ile birlikte bir sonraki güne devrettiği, bir günün bitip öbür günün başladığı, ibadete, ışığa, günlerin uzayıp kışmasına, mevsimlerin ve iklimlerin dönüp durmasına uyum sağlayan tabii ve bir Müslüman için gerçek saattir.

Ezanî saat günü vakte böler. Vakit beştir. Gün beş farklı dilimden oluşan sulu bir karpuzdur. Yemek içmek, susuzluğu gidermek, ancak israf etmemek gere-

kir. Ezanî saatte gün sabah namazı ile daha doğrusu ezanı ile erkenden başlar. Gün ışığı ile yol alınır ve tabiat ile bir uyum içinde ağır bir salıncakta sallanılır. Bu salınım bestelenecek olsa Rehavî makamında bestelenir. Sabah namazı ardından öğleye uzanan uzun ve bereketli bir boşluk insanın önünde uzanır. Bu vakit eski güneş saatlerinde günlük dilimlerin en kalınlarından olarak ölçümlenmiş ve zamanın zamana halkalandığı eklemli ve içinde durup iş yapmaya en elverişli gün bölümünü oluşturur. Gün yirmi dört eşit saate bölünmezden evvelin âlimleri, astronomları, müneccimleri, muvakkitleri, kadim zamanın yer ile gök arasında bir irtibata çalışan kimselerinin yaptıkları çizim ve ölçümlerde sabah saatleri günün diğer

saatlerine göre daha uzundur. Bu uzunluk bu zamanı yeni ve diri kalkılmış ve başlamış bir günü daha diri iken alt edebilir ve tortusuzken sarmayı öngörür. Sabahdan öğleye uzanan yürük zaman gün ile baş edebilmenin zamanıdır. Öğle ezanı okunduğunda gün yarı demektir. Sabahı engin yaşamış benlik, öğleyi dostça kucaklar. Öğle vakti ile ikinci arası dar bir aralık olup teyakkuzda olunması gereken elden ayaktan kayan bir zamandır, ihtiyaçların durup durup “ikinci okundu mu?” diye sorması bu zamanın akışkanlığındandır. İkinci okunduğunda ezanî saate göre gün artık devrilmeye dönmüştür. Yorgunluk belirtileri ve çekilme belirtileri gösterilir, ikinci ile akşam arası da çabuk geçen zamanlardandır. Akşam ezanı gün bitimine denk geldiğinde ezanî saatin kullandığı devirlerde günlerin kısalmasına ve uzamasına göre ezan duyulduğu an saatin el ile ayarlanması anlamına gelir. Akşam ezanı, ezanî saatte gece 12 demektir. Akşam ezanından sonra eski kitaplarda okuduğumuz gibi sabah namazına kadar vakti olan yatsıyı kılmak için kalkanlar olduğu gibi, yatsıyı kılıp yatanlar da çoğunluktadır.

Ezanî saate göre yaşayan Osmanlı imparatorluğu bir anlamda da kendine göre yaşıyordu.

Bu kendine göre yaşama, diğerleri ile bütün bütüne bir irtibatsızlıkla örülü olmadığına göre, hem takvim hem saat olarak Avrupadan farklı ölçüler kullanan toplumumuz asıl olanı kendi yaşantısı ve bildiği olarak yaşıyordu. Alaturka saatin yanında alafranga saatin de kullanıldığı, bazı saatlerin bu sebeple çift kadranlı olduğu vapur, tren tarifelerinde her iki saat ve takvim ölçüsünün de yer aldığını görüyoruz. Bu özellikle İstanbul’da yaşayan yabancılar ve onlarla sürekli irtibat halinde bulunan vatandaşlar için olduğu kadar bu çift ölçülülüğü artık bir tabiiyet ve zenginlik olarak görmeyen de aksülameli telakki edilebilir. Sadece ken-

di ömrü ile ömürlenen alaturka saat ile hicrî takvim kâfi gelirken, tabii halinden dışarı adım atanın elinde ve cebindeki saatte başka dünyalara uymanın bir dönüştürücü kılavuzu hazırda bekliyordu.

Alaturka saat ile yaşayabilmek, bazı teferruatı sırtlanmak kadar sizinle ilişkide olanların da sırtlanıp ayak uydurmalarını, en azından kendi olağanlıklarından sıyrılıp başka bir dünyaya karşı teyakkuzda olmalarını getirir. Kendi kendine yaşamak bir yere ve düşünceye kadar yapılabilsen dahi başkalarının sizin değişikliğinize saygı ve anlayış göstermeleri, sizi ne olarak gördüklerine ve biçtikleri değere göre değişen bir haldir.

Anlaşılan o ki, imparatorluğumuz zamanında kendi zamanımızı yaşamak ve başkalarını buna az çok tâbi etmek hususunda şimdi aklımıza getiremeyeceğimiz bir yerde imişiz. Anlayış göstermek, anlamak dâhil olmakla mevcut olduğundan başka bir zaman yaşasa da öbürünün de içinde ve telaşında olmak, bir hayat yaşarken öbürü ile de komşuluk yapmak bir ruh bereketi ve katmanlı bir zaman, mekân algısı verecektir elbet. Gece ve karanlık büyürken bir serinlikte kalkan ve kendi hal-

lerine koyulanları görmek, uzun öğleden sonraların kasvetinde göğüs kafesi daralırken alaturka saatin fazla uzun etmeden “Tamamdır, gün bitti.” demesi aslında ferahlık ve inşirahtır. Dünya genişliği de bu kadar olur. Daha fazlasını isteyen kendi göğsünü genişletsin.

Ezanî saat dinî bir yaşayışı ve yaşayışın ibadet saatlerine göre düzenlenmesini esas alan bir zamanı kullanma ve değerlendirme biçimidir. Bu zaman dünyanın ahrete hazırlık ve itaat vakti olarak yaşanmaya gayret edildiği bir düzeni öngörür. Hayatın buna göre düzenlenmesi elbet bir görünümdür, uyulan ya da zahiren içinde bulunulan zarurettir. O zama-

“Ezani saat günü vakte böler. Vakit beştir. Gün beş farklı dilimden oluşan sulu bir karpuzdur. Yemek içmek, susuzluğu gidermek, ancak israf etmemek gerekir. Ezani saatte gün sabah namazı ile daha doğrusu ezanı ile erkenden başlar. Gün ışığı ile yol alınır ve tabiat ile bir uyum içinde ağır bir salıncakta sallanılır.”

* Yazarın müsaadesi ile *Topkapı Sarayı Saat Koleksiyonu* (Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Topkapı Sarayı Müzesi Yay., Mayıs 2012, s. 10-17) adlı kitaptan, aynı isimli yazısından kısaltılarak hazırlanmıştır.

Fotoğraf: Bilal Bal

nın her insanı böyle yaşıyordu ve elifi elifine bu hale raptolunmuştu demek mümkün değildir, insan her zamandan çıkmak ister bu bilinen bir olgudur, çözülemeyen ve bulunamayan, gidilecek yer ve zamandır. Ezanî saat bu zaman düzenine uymakta bir huzur ve sükûn bulan, dünya ile ilişkisinde, yaşıyor olagelmekle bir kavgası olmayan benliğe âsûde bir düzenin içinde olmanın ve tâbî olmanın rahatlığını verir; huzursuz bir benliği ise büsbütün kaşındırır. Buradaki tek teselli sükûnun da kaşıntının da ilâ yevmi'l-kıyâme sürmeyecek olmasıdır. Fazla huzurlu olmak, sanılan aksine, aslında Müslümanca değildir, huzursuzluk da yine sanılanın ve korkulanın aksine Müslümanlığa zıt değildir. Önemli olan huzurlu iken huzurundan utanmak, huzursuzken gerçek bir ter dökmektir.

Batı, Doğu'yu ve Müslümanlığı gevşek bir kendiliğindenliğin gölgesinde hep bir istirahat ve yavaşlıkta görme, tanıma ve tanımlama kolaylığındayken, Doğu da Hıristiyan Batı'yı hep dünyevî bir telaş içinde, alım satım ve üretimi hep dünyasını mamur etme gayretiyle sırtlanmış, hoyrat ve insaniyeti zayıf telakki etme aceleciliğindedir. İki taraf da diğerinin iyi yanlarını karikatürize ederek zayıflatmak, bu iyi yanların ya

tembellikten ya fazla hırstan kaynaklandığını üstüne basa basa söylemekten sıkılmamaktadır. Doğu tembellikten ve söğüt gölgesinden, Batı üç günlük ömür için mal depolamaktan ve dünyevî iştahdan geri durmamakta diye düşünmek, orijinal gibi görünen, sıkıntı verici bir düşünce şeklidir.

Ezanî saat günü vaat edilene göre yaşamayı öne alan, şimdiki gelecek için erteleyen, her şeyi eli ile ileri alan, hevesleri ve istekleri, uzun emelleri ibadet ile yatıştırılmayı, azdırıcı saatleri uyku ile geçirmeyi, dünya defterini az hasarla kapatmayı isteyen bir ayardır. Edebe, az ile yetinmeye, kâfi bulmaya ayarlıdır. Bu zamanın insanın zamanı olmadığı, geçirilen, içinden geçilen bir itaat zamanı olduğunu benliğine yerleştirmiş saatidir.

Ezanî saat kendi dünya düzenini kurarak hayatı sadeleştirir, fazlalıklarından arındırır. Hayatı ibadet ve günlük meşgaleye belli saatlerde riayet etme eksenine çevirerek girebilecek başka hallere mâni olur. Sabah uyku kaymak tutmuşken ezan okunur, hava soğukken abdest alınır, sabah mahmurluğu varken yola düşülür, gün öğleye uzanır da azıcık laf koyulurken müezzin görmüş gibi öğle ezanını okur, azıcık gülünürken salâ verilir, camide koca Rakım'ın hattı "Soğukta abdest almak sevaptır"ı buyurur,

öğleüstü uyku bastırır da şöyle az kestirsem derken ikindi okunur, ikindinin aslı yokmuş diyen din-den çıkarılır, sünnetini kılmasam dense, biri fark eder diye tedirgin kılınır, böylelikle farz da battal edilir, muvakkit hiç üşenmez asr-ı evvel asr-ı sâni arasını İstanbul için 17 dereceye ayarlar, ikindiye milim sektirmez, şöyle bir yere gidilecek olsa, yol bel yorgunluk, bir ıhlamur içeyim dense akşam ezanı Hicaz makamından kenarları-

nı açta açta kalabalıkta gelir bulur, bir fincancık ıhlamur abdesti bozdurur, evde iseniz akşam ezanı duyulduğunda saat 12 yapıp güne veda edilir, vücut ağır, iştah açıktır, sofraya oturulur, artık yatsıda vakit aranmaz, sabaha dek vakti vardır; bu sefer de ezan bir türlü okunmaz ki yatsı kılınıp yatılsın. Yatsı ezanı hacı bekler gibi beklenir, beklendiği o şimdiki saatle on buçuk, on bire, alaturka saat ile dört buçuk, beşe kadar kendini çeker. Herkes artık uyku ile mücadelede yenik, döşegün kündeğe getirmesine teşne, abdesti yarı sakat, yarı alil iken ezan birden geceyi parlatır. Yatsıdan sonra Müslüman yastığının sağ ucunu üç kere zor şer öpüp uyku kuyusuna düşerken birkaç kez uyanır gibi olur ve o anı fark edip nihayet uyuyabildiğini anlar, gülümser, Müslümanın saadeti kâmil olur. Bu adamdan hangi hâl ve tâkat ile şer sâdir olur?

Ezanî saate göre yaşamak, dünyanın ezanî saat diye bir şeyden habersiz kısmını umursamamak, onlara meydan okumak diye algılanabileceği gibi, dünyanın geri kalanı uyuduğunda uyanmayı, yemeğe oturduğunda sağ tarafına dönüp inşirah versin diye 33 kez "Ya Muhyî" deyip "Yattım ya Allah" okuyup uyumayı selamet ve hakikat saymak olarak da yorumlanabilir. Nasıl ki bütün gün taş kesilmiş kirpi, sular kararıp gün akşama dönerken birdenbire kurulmuş gibi dört dönmeye başlar da sabah güneş doğar doğmaz vurulmuş gibi gene yan döner, Yemliha'ya yatarsa ve gece gördükleri güneş alınının çatında iken ona bütün gün yeterse, günün ve gecenin kime yaradığı ve onda

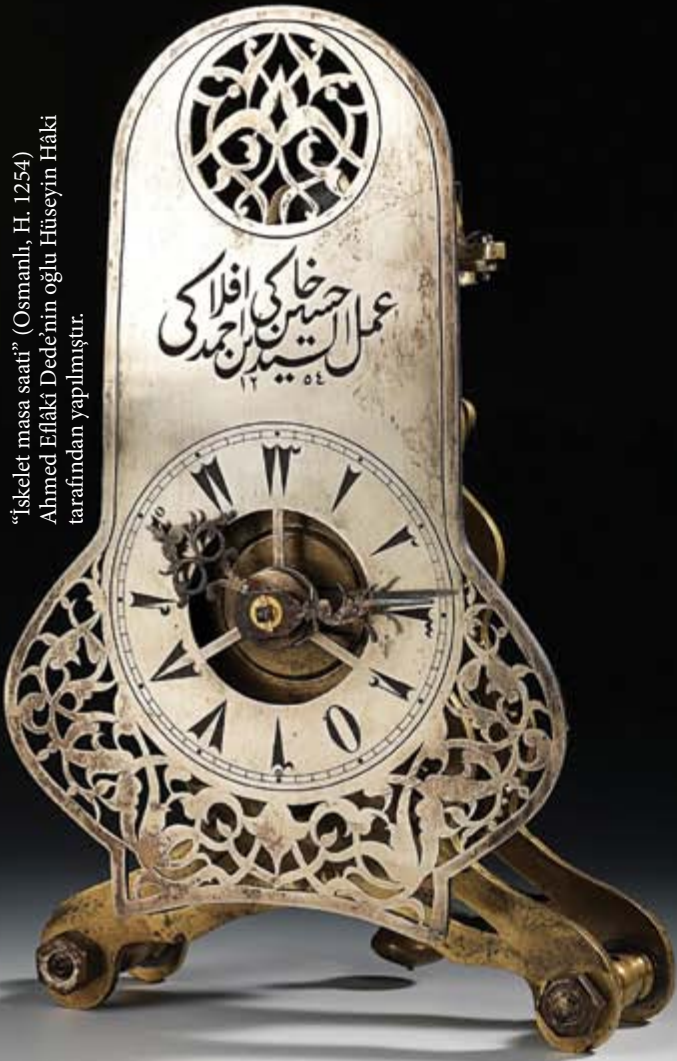
“Ezani saat günü vaat edilene göre yaşamayı öne alan, şimdiki gelecek için erteleyen, her şeyi eli ile ileri alan, hevesleri ve istekleri, uzun emelleri ibadet ile yatıştırılmayı, azdırıcı saatleri uyku ile geçirmeyi, dünya defterini az hasarla kapatmayı isteyen bir ayardır.”

hangi oluşların vuku olduğu sırlıdır. Şimdilerde erken yatıp erken kalkmak vasatlığın, yavanlık ve hülyasızlığın yorgana sarılı nişânesi görülürken eskiden de gün doğumunda ayakta olmayan, ekşiyip mayalanan insan özeti idi, eşref-i mahlûkat değil. Ezanî saat daha disiplinli ve "Gündüzün hayrı gecenin şerrince" şerden kaçıp selamete sığınanıdır. Şimdi şer, yani kötülük, eskisi kadar korkulan bir

şey değil. Belki de şer, gece olsa da insanların şerrinden bir köşeye sığınsam diye bekliyor. Korkular eskisi gibi sabit, korktuğundan emin olmak pek makbul bir şey değil. Gece üşüşenler verimlilik, vesvese derinlik telakki ediliyor. Sadelik ortası açılıp içinde ne olduğuna bakılıp boş oluşuna burun kıvrılan bir poğaçaya gibi tazeliği ile övünse de artık buna tâkatının olmadığı aşikâr. Devir icabı "Az çoktur" diyenlerin asıl amacının, azlıkla da kendi çokluklarını artırmak olduğu ve bunun hep başkasına verilen bir öğüt olduğu biliniyor. Müslüman saati artık kendisine inanacak ve bakıp dünyanın geri kalanına boş verecek vakarını ve bu vakarı verecek emniyeti kaybetti. Akıllı fikri dünyanın geri kalanında, kendisinin geri bıraktıklarında, yakalayamayıp suladıklarında. Bütün erdemini yaptıklarına değil, yapmadıklarına borçlu olduğunu unuttu. Eskisi gibi âsûde ve ağır yürüyüşlü değil, koşmamayı edep sayan, yüksek sesi hor gören, başkası su içerken kendi kaşığını bırakan ruh heybetinde değil. Kendini her an yetişmek zorunda, yetişip öne geçme telaşında duyuyor. Bu hali ile neleri bile geçtiğini fark etmiyor. Saat sahibine göre işler. Artık o Müslüman saati bu Müslümanlara göre bir ayar göstermiyor. Bu Müslümanlara gösterilecek bir şey zaten artık kaldı mı?

Sabah Deyyan,
Öğle Mennan,
İkinci burhan.
Akşam Furkan. ■

“İskelet masa saati” (Osmanlı, H. 1254)
Ahmed Efâkî Dede'nin oğlu Hüseyin Hâkî tarafından yapılmıştır.

MÜSLÜMANIN SAATI*

Ahmet HAŞİM

İstanbul'u yenileştiren ve yerlisini şaşırtan istilâların en gizlisi ve en tesirlisi yabancı saatlerin hayatımıza girişi oldu. “Saat”ten kastımız, zamanı ölçen âlet değil, fakat bizzat zamandır. Eskiden kendimize göre yaşayışımız, düşünüşümüz, giyinişimiz ve kendimize göre, dinden, ırktan ve ananeden hayat alan bir zevkimiz olduğu gibi, bu hayat üslubuna göre de “saat”lerimiz ve “gün”lerimiz vardı. Müslüman gününün başlangıcını şafağın parıltıları ve nihayetini akşamın ziyaları tayin eder. Madenden sağlam kapaklar altında saklı tutulan eski masum saatlerin yelkovanları yorgun böcek ayakları tarzında, güneşin sema üzerindeki hareketiyle az çok ilgili bir hesaba uyarak, minenin rakamları üzerinde yürürler ve sahiplerini, zamandan aşağı yukarı bir sıhhatle, haberdâr ederlerdi. Zaman sonsuz bahçe ve saatler orada açan, gâh sağa gâh sola meyleden güneşten rengârenk çiçekler-

di. Yabancı saati kuşatmasından evvel bu iklimde, iki ucu gecelerin karanlığıyla simsiyah olan ve sırtı, çeşitli vakitlerin kırmızı, sarı ve lâcivert ateşleriyle yol yol boyalı, azim bir canavar halinde, bir gece yarısından diğer bir gece yarısına kadar uzanan yirmi dört saatlik “gün” tanınmazdı. Ziyada başlayıp ziyada biten, on iki saatlik, kısa, hafif, yaşanması kolay bir günümüz vardı. Müslüman'ın mesut olduğu günler, işte bu günlerdi; şerefli günlerin olaylarını bu saatlerle ölçtüler.

Gerçi, astronomik hesaplara göre bu “saat” iptidai ve hatalı bir saatti, fakat bu saat hatıratın kudsî saattiydi. Güneş saatinin adetlerimiz ve işlerimizde kabulü ve ezanî saatin geri safa düşüp camilere, türbelere ve muvakkithanelere bırakılmış battal bir “eski saat” haline gelişi, hayata bakış tarzımızın üzerinde korkunç bir tesire sahip olmamış değildir. Giden saatler

babalarımızın öldüğü, annelerimizin evlendiği, bizim doğduğumuz, kervanların hareket ettiği ve orduların düşman şehirlerine girdiği saatlerdi. Bunlar, hayatı etrafımızda serbest bırakan geniş ilgisiz dostlardı. Gelen yabancılar ise hayatımızı sonu meçhul bir düstura göre yeniden tanzim ettiler ve ruhlarımız için onu tanımaz bir hale getirdiler. Yeni “ölçü” bir zelzele gibi, zaman manzaralarını etrafımızda darmadağın ederek, eski “gün”ün bütün setlerini harap etti ve geceyi gündüze katarak saadeti az, meşakkati çok, uzun, bulanık renkte bir yeni “gün” vücuda getirdi.

Bu Müslüman'ın eski mesut günü değil, sarhoşları, evsizleri, hırsızları ve katilleri çok ve yeraltında mümkün olduğu kadar çalıştırılacak köleleri sayısız olan büyük medeniyetlerin acı ve nihaysiz günüdür. Unutulan eski saatler içinde eksikliği en ziyade hasretle tahattur edilen saat akşamın on ikisidir. Artık “on iki” solgun yeşil sema altında, ilk yıldızla karşı müezzinin Müslümanlara hitap ettiği, sokakların lâcivert bir sisle kaplandığı, ışıkların yandığı, sinilerin kurulduğu ve yarasaların mahzenlerden çıkıp uçtuğu o müessir ve titrek saat değildir. Akşam telâkkisinden koparak, gâh öğlenin hararetinde ve gâh gece yarılarının karanlığında mevhûm bir zamanı bildiren bu saat, şimdi hayatımızda renksiz ve şaşkın bir noktadır. Yeni saat, Müslüman akşamının hüznünlü ve gösterişli dakikasını dağıttığı gibi, yirmi dört saatlik yabancı “gün”ün getirdiği geçim şekli de bizi fecr âleminden uzak bıraktı. Başka memleketlerde fecri yalnız kırdan şehre sebze ve meyve getirenlerin ahmak gözleriyle ıstırap çekenlerin şişkin kapaklar içinden bakan kırmızı ve perişan gözleri tanır. Bu zavallılar için fecrin parıltıları, yeniden boyuna geçirilecek olan hayat ipinin kanlı ilmeğini aydınlatan bir ziyadır. Hâlbuki fecir saati, Müslüman için rüyasız bir uykunun sonu ve yıkanma, ibadet, neşe ve ümidin başlangıcıdır. Müslüman yüzü, kuş sesleri ve çiçek kokuları gibi fecrin en güzel tecellilerindedir. Kubbe ve minareleri o alaca saatte görmemiş olan gözler, taşa en ilâhî anlamı veren o muhayyirü'l-ukul mimârîyi anlamış değillerdir. Esmer camiler, fecrden itibaren semavî bir altın ve

semavî bir çini ile kaplanır ve İslâm ustalarının bitmemiş eserleri o saatte tamamlanır. Bütün mâbetler içinde güneşten ilk ziya alan camidir. Bakır oklu minareler, güneşi en evvel görmek için havalarda yükselir.

Şimdi heyhat, eski “saat”le beraber akşam da, fecir de bitti. Birçoklarımız için fecir, artık gecedir ve birçoklarımızı güneş, yeni ve acayip bir uykunun ateşlerinden, eller kilitli, ağız çarpılmış, bacaklar bozuk çarşafırla dolanmış, kıvrırırken buluyor. Artık geç uyanıyoruz. Çünkü hayatımıza sokulan yeni ve fena günün eşliğinde çömelmiş, kin, arzu, hırs ve haset sürülerinin bizi ateş saçan gözlerle beklediğini biliyoruz. Artık fecri yalnız kümeslerimizdeki dargın ve mağrur horozlara bıraktık. Şimdi Müslüman evindeki saat, başka bir âlemin vakitlerini gösterir gibi, bizim için gece olan saatleri gündüz ve gündüz olan saatleri gece renginde gösteriyor.

Çölde yolunu şaşırانlar gibi biz şimdi zaman içinde kaybolmuş kimseleriz.■

* Dergâh, 16 Mayıs 1337, S.3, c.1, s.35

BÜYÜKHANIMLARIN ZAMANI

Fatma BAYRAM
Başvaiz/Üsküdar Müftülüğü

Fotoğraf uygulama: Turhan Muharrem Turhan

“O herkesin “Hacı Anne”sidir. Gelir geçerken onu bahçede görür müyüz diye göz ucuyla bakar, oradaysa mutlaka selam verir, hatırını sorarız. Site-
deki çocuklara yıllarca yazları Kur’an okutmuştur; üzerimizde emeği vardır
yani. Evleri her zaman kalabalıkları ağırlar. Çaylarını, kahvelerini içmemiş,
sofralarına oturmamış insan yok gibidir etrafta.”

Yıllardır yaz aylarında dinlenmek ve şifa bulmak için gittiğimiz Altınoluk’taki sitede kızı Nurgül hanımla beraber denize en yakın evlerden birinde kalır Melahat Hanım Teyze. Onu genelde bahçelerinin serin bir köşesinde başında beyaz namaz örtüsü ile görürsünüz. Ya Kur’an okuyor, ya tesbih çekiyor, ya da misafirleriyle sohbet ediyordu. Bir insanın daima mütebessim çehresinde, bu tebesümün telkin ettiği rahatlıkla beraber saygı uyandıran bir vakarı aynı anda nasıl taşıyabileceğinin canlı timsalidir adeta. Benim had bilmezliğimle Melahat Hanım Teyze dediğime bakmayın; o herkesin “Hacı Anne”sidir. Onunla konuşurken bu vakarı ilk gençlik yıllarımdan beri taşıdığını gösteren bir lakabını daha öğrendik. Ondan biraz sonra bahsedeceğim.

Gelir geçerken onu bahçede görür müyüz diye göz ucuyla bakar, oradaysa mutlaka selam verir, hatırını sorarız. Sitedeki çocuklara yıllarca yazları Kur’an okutmuştur; üzerimizde emeği vardır yani. Evleri her zaman kalabalıkları ağırlar. Çaylarını, kahvelerini içmemiş, sofralarına oturmamış insan yok gibidir etrafta. Bu sene birden aklıma onunla konulu bir sohbet etmek ve kaydını düşürmek geldi. Önce biraz çekindim, birkaç gün gelip geçerken hep fırsat kolladım, sonunda dün (1 Ağustos 2017) Nurgül Hanım’a bu isteğimi açma fırsatı oldu, onlar da âlicenaplık gösterdiler; kabul ettiler. Mükellef bir kahvaltı sofrasında oturup birkaç saat sohbet ettik. Benim onunla konuşmak istediğim şey çocukluğundan başlayarak etrafında gördüğü hanımların -eski zaman hanımlarının- vakitlerini nasıl kullandıkları idi. Ama bütün muktedir insanlar gibi o da bana -benim onunla konuşmak istediklerimden çok- kendi konuşmak istediklerini anlattı.

Konuşmaya başlarken evvela annemin hatırını sordu. Artık işitme yetisini iyice kaybettiği için böyle davetlere gelmek istemediğini söyledim. Hemen “ah evladım ah ne gözümüzden haberimiz var ne kulağımızdan; hepsi bizim, her zaman da bizimle kalacak zannediyoruz” dedi. Her sözden bir zikir, şükür vesilesi çıkarmak bütün büyüklerimizin mi âdetidir?

Melahat Hanım Teyze: Herkesin “Hacı Anne”si

1934 yılında Bursa’da dünyaya gelmiş Hacı Anne. Kalabalık bir ailede büyümüş ama hayatından bahsetmesini istediğimde evlenip gelin gittiği Kılıç Apartmanı’ndan başladı anlatmaya. Onu hep daha öncesine çekmeye çalışsam da o yine dönüp dönüp Kılıç Apartmanı’na geldi. Bunun nedenini şimdi bu satırları yazarken (3 Ağustos 2017) anladım. Çünkü o sofrada hazır bulunan gençlere (ben, benim iki kızım, kendi kızı, kızının gelini ve iki de komşu) vermek istediği mesajları Kılıç Apartmanı üzerinden verebilecekti. Bütün sohbet onun vermek istediği mesajlara vesileler bulmasıyla benim kendi konuma geçiş için vesileler arayışım şeklinde geçti. Sohbet bittiğinde ben hâlâ arıyordum; o ise söylemek istediklerinin çoğunu söylemişti.

Söze başlarken bir açılış olsun diye kendi çocukluğumdaki ev oturumlarında hanımların mutlaka yanlarına bir elişe alarak geldiklerini, kimsenin boş boş oturmadığını, mesela terzilik yapan komşumuz rahmetli Münevver Hanım Teyze’nin yanında küçük bir bohça içinde teyel ve sürfile yapılacak işlerini getirip sohbet süresince onlarla meşgul olduğunu anlattım. Kendisi hemen “ben hiç kimsenin yanında teyel, sürfile yapmam, etek bastıramam” diyerek konuyu kapattı. Şimdi (4 Ağustos 2017) düşününce bunun da görgü ile alakalı olduğunu tahmin ediyorum. Kendi ailesi de

eşinin ailesi de Kosovalı (Priştine) olunca tahmin edebileceğiniz gibi saygının hizmetle eş anlamlı olduğu bir kültürden bahsetmiş oluyoruz.

Sıradışı bir apartman: Kılıç Apartmanı

Sohbet boyunca en çok geçen özel isim olan Kılıç Apartmanı Fatih'te bir aile apartmanıymış. "Kayınvalide, görümce, üç çocuk ve diğer yakınlarla beraber yaşadık. Bütün işlerle beraber yine de her şeyden mutlu

olmasını bilirdik; şimdikiler dünyaya geldiğine pişman. Apartmanda 23 çocuk vardı, hiçbiri birbiriyle kavga etmezdi, büyükler hiç ayırt etmeden bütün çocukları terbiye ederdi. Her büyük çocuklar üzerinde söz sahibiydi, sözü asla yere düşmez, mutlaka dikkate alınırdı." diyerek biraz bilgi biraz nasihatle devam etti konuşmaya Melahat Hanım Teyze. Arkasından "evde bir sirkesi olup da bir şey yok diye şikâyet eden imandan çıkar" deyişini aktarayım da o nesilde kanaatin nasıl bir şükür ve huzur sebebi olduğunu siz buradan anlayın.

Zikirden Üstün Bir Haslet Edeb

Sohbet boyunca en çok değinilen konuların başında "edeb" geliyordu. Ömrünün elliye yakın senesini tasavvuf terbiyesiyle geçiren birinin her sözünü edebe getirmesinden daha doğal ne olabilir? Biz vakti konuşalım dedikçe Melahat Hanım Teyze (işte şimdi söylüyorum; kayınvalidesinin ona taktığı isimle, Albay) sözü edebe, irfana, şeriata, takvaya getiriyor ve her sözü kendi davasını anlatacak şekilde yeni bir mecraya sokuyordu. Mesela "kalabalık bir ailede teknoloji öncesi bir dünyada işlerinizi nasıl yetiştiriyordunuz" diye mi sordum hemen cevap geliyor ama şu şekilde: "Kayınvalidemle beraber yaşadık, eşim annesinin yanında bana iltifat edip ilgi gösterirse rahatsız olurum, işten gelince önce annenin yanına uğra, dizine yat, onun yanında beni de ara sıra azarla derdim. Kalplerin inceliğini gözetmek lazım, bunu huysuzlukla karıştırmayın; huysuzluk başka kalp yufkalığı başka şeydir." Tahmin edeceğimiz üzere bilhassa kayınvalideyle ilgili olan bu sözler masadaki gençler tarafından küçük itirazlar içeren çekingen bir hayretle karşılanırsa da biz sohbete devam ettik. Edebin zikirden bile üstün olduğunu, her işi güzelleştiren şeyin edebe riayet olduğunu da hatırlattıktan sonra nihayet vakti nasıl kullandıklarına dair ilk önemli cümleler sökün etti: İşin sırrı şuymuş ki eski kadınlar yatmak bilmezmiş. Sabah mutlaka erken kalkılır, eşler ayetelkürsilerle uğurlanırmış. Beyler arkalarından ayetelkürsî okuyan bir hanım tarafından uğurlanmadıkça işlerin ters gideceğine inanırmış. Bu arada masadan bir hatırlatma geldi. Evde daima söylenen söz; "yağmurdan sonra

ekilen darıdan, kocasından sonra kalkan karıdan hayır gelmez"miş. Böyle böyle vakti nasıl kullandıklarına geliyoruz. Eşler gittikten sonra yatılmaz hemen ev işlerine girilir ve her zaman çat kapı gelecekler olabileceğinden öğleden önce 11'e kalmaz ev temizlenip toplanmış, yemekler pişmiş olurmuş. Akşam yatmadan evvel tozlar alınır, yastıklar, şilteler düzeltilir, mutfak toparlanırmış ki sabah kalkıldığında bir de akşamın dağınlığı ile uğraşılmasın.

Öz Disiplin ve Yüksek Hedefle Tanzim Edilmiş Bir Hayat

Kendisinden bahsetmekten pek hoşlanmadığını söz oraya geldiğinde verdiği kaçamak cevaplardan anladığımız, "keramete rağbet yok; illa istikamet" diyen Melahat Hanım Teyze'nin hayat hikayesinde benim o gün gördüğüm şey baştan ayağa bir öz disiplindi. (Boşuna mı güngörmüş kayınvalide gelinine "Albay" diye isim takmıştı?) Vaktini planlaması, evinin düzeni, bütün dikişlerini kendisinin dikmesi, dini hayatı baştan sona bir disiplinle yaşaması, çocuklarını yetiştirme tarzı vs. bütün hayatının temelinde bu öz disiplin vardı. Çocuklarını namaza başlattığı yaştan itibaren (ılıştırılmış abdest sularını önceden hazırlayarak) hiç acımadan her sabah namaza kaldırmış olmasında da, evlendiğinde hiç yemek yapmasını bilmediği halde bir Rumeli evinin gelini olarak kısa sürede büyük davetleri hazırlayacak ölçüde yemek yapacak duruma gelmesinde de, evinin bir odasını atölye haline getirip çoluk çocuğun bütün dikişlerini dikerken bunun evde hiçbir dağınlığa yol açmayacak ve gelen gidene işi var izlenimi vererek rahatsız etmeyecek şekilde organize edilmesinde de hep bu öz disiplinin izlerini görmek mümkündü. Çok az insanda gördüğüm bu disiplinin beni en çok hayran bırakan tarafı inanç ve ilkeleri doğrultusunda kendi kalbine bile söz geçiren güce ulaşmış olmasıydı. Masada anlatılan bir hayırsız evlat örneğini "O doğduğunda babası sarı liralara dağıtmıştı." diye tarif ettiklerinde "İşte belki de o yüzden böyle oldu. Bütün azalarımız çift, kalbimiz tek. O yüzden kalpte şerik olmaz, en üstte Allah sevgisi olacak. Allah insanı kendisinden çok sevdiği şeylerle imtihan eder" dedi.

Her lafın arasında "ömrü boşa geçirdik, davetlerle sofralarla harcadık zamanımızı" diyerek geçmişin muhasebesinden mutsuz olması kendinden bir türlü hoşnut olmayan, yaptıklarını hiçbir zaman yeterli görmeyen o disiplinli ve yüksek hedefli insanların tipik serzenişleriydi. Bir yumurta bile kırmadan gelin olmuş, bir yıl kayınvalidesi ile yiyip içmiş, bir yılın sonunda kendi evine ayrıldığında çorba pişirmeyi dahi bilmez durumdayken kısa zamanda yemek yapmayı öğrenip davetler vermeye başlamış olmasını "insan gençken aferin delisi oluyor, yemeklerimizi beğendiler diye hemen davetler vermeye başladık" diye anlatmasının altında hem gençliğini aferinler almak uğruna davetlerle harcamış olmasına bir esef hem de bir başarısını gönenerek değil de ona bir eksiklik yakıştırarak anlatması var. İşte bunlar hep incelik, hep edep. Sabah biçtiğini akşam sırtına giyecek şekilde iş üreten birinin bunu "Gençliğimiz hep böyle boş işlerle geçti." diye anlatmasını başka nasıl anlayabiliriz ki? "Allah'a yüzbinlerce şükür boş boş oturmamak, ne bir tane sigara içtik, ne bir arkadaşla boşa vakit harcadık; ama bu kadar ibadetlerden haberin var mıydı diye sorsan o da yok!" diye üzülmeye de aynı şekilde samimi bir özeleştirme ve kendini yeterli görmeme hali.

Bu disiplin ve kararlılığa bir örnek olmak üzere, otuz üç yaşında hacca gidip döndükten sonra kendisine bir arkadaşının "Kırk gün sokağa çıkmazsan her gün melekler ziyaretine gelir." demesi üzerine bunu tatbik ettiğini ve akabinde de tasavvufi sohbetlere iştirak etmeye başladığını mı söyleyelim yoksa abdestsiz bir yudum su bile içmediğini ve namaz kılmayanın bir lokma yemeğini yemediğini mi? Çarşaf giymeye karar verdiğinde eşinin ailesinde hiç kimsenin onaylamamasına rağmen dört yıl eşinden habersiz giydikten sonra yazlığa taşınma esnasında eşinin yanına çarşafı inişini anlatırken bizim gördüğümüz azim ve kararlılığı eşi haydi haydi görmüş olmalı ki sesini biraz yükseltme ve yazlığa varana kadar arabayı hışımla sürme dışında bir tepki göstermemiş. Hatta Hacı Anne'nin ifadesiyle o günden sonra eşi kendisine çok daha fazla mültefit olmuş.

“Ta uzaktan gördüğünüz yabancı birinin yanına gidip elini öpmek ve duasını almak isteyecek kadar saygı ve ruhanîyet telkin eden bir görüntü, sadece nasıl görüldüğünüzle ilgili değildir; ondan daha fazla ne olduğunuzla ilgilidir.”

Bu satırları yazarken aklıma geldi; bizim buluşmamızdan bir gün evvel Melahat Hanım Teyze’yi bahçede denizden geldikleri bakar bakmaz anlaşılan iki hanımla sohbet ederken görmüştük, bahis oraya gelince kendisini bahçede otururken gören bu iki hanımın elini öpüp duasını almak amacıyla yanına geldiğini anlattı. Arkasından ne dese beğenirsiniz? “Önce isimlerini sordum, gâvur ismi olsaydı elimi vermeyecektim, baktım Müslüman ismi elimi öyle verdim.” İşte böyle denizden çıkmış iki hanımın ta uzaktan görünce yanına gidip elini öpmek isteyecekleri bir insan Melahat Hanım Teyze. Ve öyle olmak ancak böyle olunca mümkün oluyor. Ta uzaktan gördüğünüz yabancı birinin yanına gidip elini öpmek ve duasını almak isteyecek kadar saygı ve ruhanîyet telkin eden bir görüntü, sadece nasıl görüldüğünüzle ilgili değildir; ondan daha fazla ne olduğunuzla ilgilidir.

“İşte Bunlar Hep Zarar!”

Hacı Anne’nin yine masadakiler tarafından itirazlarla karşılanan sözlerinden biri de tülbentlerin kenarına yapılan oyalara dahi vakit kaybı olduğunu dile getirmesiydi. Bir başkasına ücretini vererek oya yaptırmayı da onun vaktini ziyan etmek olarak görüyor, “Ona oya karşılığı vereceğinizi sadaka olarak verin o da ibadetine vakit bulsun!” diyordu. Kendisine çeyizinde elli beş tane oyaly ipek mendil olduğu hatırlatılınca gözlerinden yine bir üzüntü bulutu geçiyor ve bir vaazda kendisinin oyaly mendiline bakakaldığı için vaaza odaklanamayan bir hanımdan bahsederek “İşte bunlar hep zarar!” diyordu.

Hacı Anne’nin Namaza Başlama Hikâyesi

Bir gün mahalleden arkadaşları ile evlerinin

bahçelerinde oynarlarken bahçedeki çeşmenin açık kaldığını duyan annesi içeriden “Çeşmeyi kapayın!” diye seslenmiş. Meğer o sırada (mahallede ayyaş olarak bilinen bir babanın kızı olan) biri çeşmeden abdest almaktaymış. O kızcağız annesine “Ben abdest alıyorum.” diye seslenince annesi “Ayyaşın kızı abdest alıp namaz kılıyor, benim kızım nasıl kılmaz!” diye ağlamaya başlamış ve kendisini namaza başlatmış. Tasavvuf tarihinde Ebû Süleyman Dârânî Hazretleri’nin bu yola girmesi hakkında anlatılan rivayeti çağrıştıran bu hikâye bana “bir sinek bir kartalı avlamış” sözünü hatırlattı. O gün bugün abdest ve namaz konusunda çok hassasmış Hacı Anne. Yukarıda da geçtiği gibi abdestsiz bir yudum su içmez, namazsızların elinden yemek yemezmiş. Kendisinden bahsetmesini istediğimiz her seferinde “Aman kızım ben geri kafalıyım.” dese de aslında o doğru bildiğini çekinmeden dile getiren, bunu da sırf şer’a muhalif düşmemek için yapan biriydi ve Rabbinin rızası bizlerin takdirinden önce geldiğinden çağa uygun olup olmamak umurunda bile değildi.

“İnsan Dünyaya Niye Geldi?”

Onunla bu söyleşiyi yapma fikrini aklıma getiren bu tatilin ilk günlerinde kendisini ilk ziyaretim sırasında söylediği bir şeydi. Hâl hatır sorduktan sonra (artık anladığımız üzere) o kendi gündemine göre sohbeta devam etti ve şunu sordu: “İnsan dünyaya niye geldi?” ben kem küm hık mık ederken (artık kime kızdıysa) “Top oynamak için mi?” dedi. Ben de onu güya teselli etmek için “Melahat Hanım teyze top oynamak yine masum bir şey, hiç olmazsa beden hareket ediyor, temiz hava alınıyor, dünyevî de olsa bir faydası var. Asıl şimdiki gençlerin başından kalkmadan saatlerce bilgisayar oyunları oynaması problem!” gibilerinden bir şeyler mırıldandım. Bana bilgisayar oyunlarının mahiyetini sordu. Biraz anlatınca da “Evladım hükümet bunlara niye izin veriyor?” diyerek nasıl Melahat hanım Teyze olduğunu gösterdi. Onun dünyasında yanlışlar ve doğrular var ve sen Müslüman san hayatını doğrularla doldurur; vaktini de zevkini de onlara göre şekillendirirsin olur biter. ■

SAATLER, SAATÇİLER VE YAZARLAR*

Beşir AYVAZOĞLU

Asma saatte tık tık zamanın hazin çarkı

Necip Fazıl

Yahya Kemal, İstanbul’un fethinden söz ettiği bir yazısında, “Takvimlerin de dini, imanı, vicdanı var,” dedikten sonra şöyle devam eder: “Mesela sene 857 deyinince İslâm’ın İstanbul’a girdiğini hissediyoruz, bu rakamda anlamlı şanlı bir tunnet var. 1453 deyinince bilakis Bizans’ın Türklere mağlup oluşu idrak olunuyor, bu rakamda bilakis bir can çekişme, bir ufunet, bir günlük kokusu var. Bu rakamların biri Müslüman, biri değil!”

Bu fikri bir şair fantezisi olarak görmemek lâzımdır. Takvim ve saat sistemindeki değişiklik, dünyaya bakışımızda, hayat tarzımızda ve zaman idrakimizde köklü bir dönüşüm arzusunu temsil ediyordu. Hicrî takvim 355 günlük ay yılı esasına dayandığı için “sene-i devriye”ler hep başka günlerde ve mevsimlerde idrak edilir. Hiç şüphesiz, hicrî takvim kusurlu bir takvimdi, fakat sene-i devriyeleri başka başka mevsimlerde yaşamak hayatımıza ayrı bir renk ve zenginlik katardı. Ahmet Hâşim, yabancı

saatin hayatımıza girişini “istilaların en gizlisi ve en tesirlisi” olarak görmüştür. Saatle zamanı ölçen âleti değil, zamanın kendisini, başka bir ifadeyle, zamanı idrak şeklimizi kasteden bu büyük şair, eskiden kendi hayat tarzımıza göre saatlere ve günlere sahip olduğumuzu söylediği “Müslüman Saati”¹ başlıklı harika yazısında şöyle diyordu:

“Müslüman gününün başlangıcını şafağın parıltıları ve sonunu akşamın ziyaları tayin ederdi. Maddeden sağlam kapaklar altında mahfuz tutulan eski masum saatlerin yelkovanları yorgun böcek ayakları tarzında, güneşin sema üzerindeki seyriyle az çok münasebetdâr bir hesaba tebaan, minenin rakamları üzerinde yürür ve sahiplerini, zamandan takribî bir sıhhatle haberdar ederlerdi. Ecnebi saati ibtilâsından evvel bu iklimde (...) bir gece yarısından diğer bir gece yarısına kadar uzanan yirmi dört saatlik ‘gün’ tanınmazdı. Ziyada başlayıp ziyada biten, on iki saatlik, kısa, hafif, yaşanması kolay bir günümüz vardı.”

* Bu yazı, yazarın müsaadesiyle *Saatler, Ruhlar ve Kediler* (Kapı Yay. 2. Baskı, s. 66-84, 2015) isimli kitaptan alınmıştır.

Modern saatin kabulü ve ezanî saatin camilere, türbelere ve muvakkithanelere terk edilmesi, Hâşim'e göre, hayata bakış tarzımızı derin bir biçimde değiştirdi. Eski saatler babalarımızın öldüğü, annelerimizin evlendiği, bizim doğduğumuz, kervanların hareket ettiği ve orduların düşman şehirlerine girdiği, hayatı etrafımızda serbest bırakan geniş, kayıtsız ve dost saatlerdi. Modern saat hayatımızı bozup onu başka bir prensibe göre yeniden düzenledi. Yeni "ölçü" bir deprem gibi, zaman manzaralarını etrafımızda altüst ederek eski "gün"ün bütün setlerini yıkmış, geceyi gündüze katarak saadeti az, meşakkati çok, uzun, bulanık renkte bir yeni "gün" yaratmıştı. Bu, Müslüman'ın eski mesut günü değil, sarhoşları, evsizleri, hırsızları, katilleri ve yeraltında mümkün olduğu kadar fazla çalıştırılacak sayısız köleleri bulunan sanayi medeniyetinin acı ve bitmek bilmeyen günüydü bizi fecir âleminden koparmıştı.

"Eski Saat"

Bunları anlattıktan sonra "Müslüman yüzü, kuş sesleri ve çiçek kokuları gibi fecrin en güzel tecellilerindendir," diyen Hâşim, "Kubbe ve minareleri o alaca saatte görmemiş olan gözler, taşta en ilâhî mânâyı veren o muhayyirülükül mimariyi anlamış degillerdir. Esmar camiler, fecirden itibaren semavî bir altın ve semavî bir çini ile kaplanır ve İslâm ustalarının nâtamam eserleri o saatte tamamlanır," diyor ve şöyle devam ediyor:

"Birçoklarımız için fecir, artık gecedir ve birçoklarımızı güneş, yeni ve acayip bir uykunun ateşlerinden, eller kilitli, ağız çarpılmış, bacaklar bozuk çarşafı dolaşmış, kıvranırken buluyor. Artık geç uyanıyoruz. Çünkü hayatımıza sokulan yeni ve fena günün eşliğinde çömelmiş, kin, arzu, hırs ve haset sürülerinin bizi ateş saçan gözlerle beklediğini biliyoruz. Artık fecri yalnız kümeslerimizdeki dargın ve mağrur horozlara bıraktık. Şimdi Müslüman evindeki saat, başka bir âlemin vakitlerini gösterir gibi, bizim için gece olan saatleri gündüz ve gündüz olan saatleri gece renginde gösteriyor."

Ahmet Hâşim'in yakın dostlarından Falih Rıfki Atay, 1918 yılında yayımlanan "Eski Saat"² başlıklı yazısında, bir sabah gazete okurken gözüne artık alaf-ranga saat kullanılacağına dair bir haber iliştiğini, her yenilik gibi bu değişikliğin de kendisini çok sevindirdiğini, arkadaşlarıyla birlikte eski-yeni saat hesapları yaparak gittiği mektepte kapıcı Âdem Ağ'a azizlik etmek amacıyla saati sorduklarını, şal kuşağından çıkarıp kapağını ağır ağır açtığı piyol saatine bakan ihtiyar kapıcıdan "Üçe on var!" cevabını alınca kahkahalarını zor tuttuklarını, "Nasıl üçe on var? Ayol sen gazete okumaz mısın? Saat dokuz... Eski saat kalktı!" diyerek hep birden boşandıklarını ve bunun ne anlam geldiğini açıklamaya çalıştıklarını anlatır. Teneffüslerde fırsat buldukça Âdem Ağ'a'nın gizlice saat ayarını değiştirip değiştirmediklerini kontrol eden Falih Rıfki'nin anlattığına göre, mektep müdürü o gün gelmiş, sınıftaki saati, hâlâ eski yollarında giden akreple yelkovanını kendi saatine göre düzelterek yeni baştan

kurmuştur. Bu köhne saat Meşrutiyet ayarından sonra sanki artık daha genç seslerle çalışmaktadır.

Mektepten çıkarken saatini alafrangaya henüz ayarlamamış olan Âdem Ağ'yla alay ettikten sonra eve giden Falih Rıfki, büyükannesinin konsol üzerindeki sarı maden saatini de ayarlamaya kalkışınca, zavallı kadın, "Aman oğlum, benimkini bırak sonra namaz vaktimi bulamam!" diye telâşlanacaktır. Falih Rıfki, büyükannesi öldükten sonra, yıllarca akrep ve yelkovanını çevirmekten kendini zor alıkoyduğu bu saate dokunmaya kıyamaz. "Tıknefes bir göğüs gibi soluyan" ihtiyar saat eski ayarında işleyerek Ahmet Hâşim'in "Müslüman Saati" dediği zamanı saymaya devam eder.

Eski saatlerin evlerin hayatına nasıl karıştığını, "Dursalar, odanın kalbi durmuş gibi olurdu," diye tarif eden Falih Rıfki'nin yazısı şu cümleyle noktalanır: "Ve geçmiş günlerin iç âleminde eski saat işliyor; günün erken veya geç zamanlarını tam vaktinde haber veriyor!"

"Saat Meraklısı Tahsin Efendi"

Abdülhak Şinasi Hisar da, Falih Rıfki gibi, Ahmet Hâşim'in yakın dostlarından. Boğaziçi Yalıları'nda çetrefil Türkçesiyle eski evlerde yaşayan insanların gece ve gündüz saatleriyle çok meşgul oldukları için gayret, ibadet ve lezzet zamanlarını gösteren bu âletleri pek sevdiklerini, her akşam anahtarla kurulan eski ezanî saatlerin güneş sularından çekilirken on ikiye alındığını, şahsî saatler kadar müşterek saatlerin de büyük önem taşıdığını anlatır.³ Birçok evin sofasında, Londra'nın herhangi bir saat fabrikasının ismini taşıyan, fakat rakamları alaturka olarak imal edilmiş, bazıları duvarlarda asılı duran ve saat başlarında çalan müşterek saatler varmış. Bazıları kuş sesleri çıkarır, bazıları şarkı söylermiş: "Üsküdar'a gider iken aldı da bir yağmur." Pirinç rakkaslarıyla günleri ve geceleri kahve değirmeni gibi öğüten saatler, içinde yaşadıkları evlerin ruh hâlini de yansıtmış. Ev halkının mutlu zamanlarında neşeli, üzüntülü zamanlarında kederli sesler çıkaran bu saatleri yıllar sonra tekrar dinlerken "geçmiş şâd ve nâşad zamanlar"ın içine daldıklarını söyleyen Abdülhak Şinasi, Müslüman evlerindeki saatlerin önemine "Saat Meraklısı Tahsin Efendi" başlıklı yazısının hemen başında da değinir:

"Başboş bırakılmadan, güneşin batmasıyla, her gün on ikiye ayar edilmesi ezanî saate bir hususiyet verir. Dinî dakikaların tesbitinde saniyelerin değeri vardır. Tam namaz vakitlerinde ezanlar okunur. Tam iftar ve sahur vakitlerinde toplar atılır. Eski Müslüman evlerinde bütün bu vakitleri bildiren saatlerin dinî bir ehemmiyeti vardı. Bunun içindir ki camilerin yanlarında mutlaka birer muvakkithane ve buralarda saatleri ayar eden bir memur bulunurdu. Bütün bu işlere o kadar kıymet verilen bu zamanlarda bu adamın herkesi alâkadâr eden zamanın memuru bulunduğunu düşünerek cemiyet içindeki mevkiini küçümsememekte hakkı olacaktı."⁴

Rumelihisarı'nda, Bey Camii'nin yanındaki muvakkithanede görevli olan saat meraklısı Tahsin Efendi, elinden her iş geldiği için konu komşunun yardımına koşan, özellikle bozulan saatlerin hâzık el-

leri dokunur dokunmaz mucizevî bir şekilde işlemeye başladığı yaşlı bir adamdır. Pahalı ve nadir saatlerin başkenti olarak gördüğü İstanbul'a ara sıra değerli saatleri görmek için gider, müşterilerinin kendisine tamir için getirdikleri hâlis altından imal edilmiş, Avrupa'nın ünlü fabrikalarının markalarını taşıyan saatleri gördükçe böyle bir saate sahip olmayı hayal edermiş. Saatlere öylesine tutkunmuş ki, bütün vaktini, sıhhatini ve parasını onlara harcamış. Başkalarının yüzüne bile bakmayacakları, artık tamir edilemeyeceğine kanaat getirdikleri için sahiplerince elden çıkarılan, bir daha çalışmamak üzere durmuş eski saatleri toplar, biriktirmiştir. Fakir evi zamanla yeni ve eski, değerli ve değersiz, her biri farklı bir şekil ve heybette, bazıları çok tuhaf saatlerle dolup taşmış. Aşı boyalı ve kurt yenikli ahşap mahfazaları içinde, üzerlerinde eski harflerle London yazsa da çehreleri Müslüman'a benzeyen yer saatlerinden duvarlarda alafranga bir eda ile işleyip duran kısa rakkaslı ve guguklu saatlere kadar her türlü çalar saat... Bütün kazancını yatırdığı bu saatlerin ileride çok para getireceğine ve yaşlılık günlerinde rahat edeceğine kendini inandıran Tahsin Efendi'nin en büyük derdi, uğraşa didine tamir ettiği saatlerin ayarlarını bir türlü tutturamamasıymış.⁵ Hiçbiri vaktinde çalmayan ve her biri başka bir zamanı gösteren bu saatleri tamir ve ayar etmekle ömür tüketirmiş. Gururuna dokunan bu başarısızlığı uzun süre gizlemiş, ama nereye kadar? Saatler onun için makine değil, âdeta birer canlı varlıkmış. Olmayan kadınları, kızları, oğulları gibi sevdiği saatlerinin hâlsizlikleri, yorgun, nezleli ve bronşitli sesleri yüzünden üzülüyor, onları tedavi edemediği için çaresiz kalmış bir babanın azabını yaşıyormuş. Sonunda saatlerin hasta seslerini ve ayarsızlıklarını zamanın bozukluğuna, fena gidişata bağlayan Tahsin Efendi'nin en büyük arzusu, "dünya kargaşalığının bir remzi gibi duyduğu bu felâket" in sona ermesi ve bütün saatlerin "mübarek bir dakika içinde birleşerek saat başlarını hep birden, hep beraber çaldıklarını duymakmış!"

Bu mucizenin gerçekleştiğini göremeden hayata veda eden Tahsin Efendi'nin saatlerden ibaret olan

terekesi hiç para etmemiş. Fakat mahalleli onu öteki dünyaya böyle meyus göndermek istemediği için anlamlı bir efsane üretmekte gecikmemiş. Abdülhak Şinasi, bu efsaneyi, "müşterek muhayyile"nin ona "bir hüsnüşahadet mahiyetinde lâıyk bulduğu bu ölüm destanını" ayaklı bir gazete olan Hamamcı Necibe Hanım'ın ağzından anlatır:

"Nasıl, duymamış mıydık? Meğer zavallı Tahsin Efendi'nin, tam hâlet-i nezie gireceği anda, ne mübarek ve Allah'ın ne sevgili bir kulu olduğu malûm olmuştu. İşte, efendim, tam o can çekişmeğe başlarken, evin içindekiler, etrafta ne kadar kırılmış durmuş saat varsa, Allah'ın büyüklüğü ile, bunların hepsinin birden saniyesi saniyesine işlemeğe başladığını görmezler mi? Bir de, saat başı gelip de, bütün o başıboş işleyen bozuk çalar saatlerin hep birden gürül gürül on ikiyi çalmağa başladığını duymasınlar mı? Herkes evvelâ hayret içinde kalmış, sonra, Allah'ın rahmetini anlamışlar. Bütün ömrü boyunca beklediği bu muradına eren Tahsin Efendi de, yatağı içinden, bu hâdisenin kıymetini âtisini temin eden bir beşaret haberi gibi idrak etmiş! Keramet getiren saatlerin sesleri birbirinin içine giriyormuş ve Tahsin Efendi de bu saatlerin çok eski ve emektarlarından biriymiş gibi, son hırılıtlı nefeslerini tam bu anda vermeğe başlayarak bütün ömründe beklediği bu âhengi doya doya gönlüne sindire sindire, derin bir haz içinde, bütün işlerinin düzeldiğini ve artık muradına erdiğini anlaya anlaya rahmet-i rahmana kavuşmuş!"

Fahim Bey ve Biz'de de Fahim Bey'in karısı Saffet Hanım'ın saatlerle Tahsin Efendi'ninkine benzer bir ilişkisi vardır. Sinirli olduğu günlerde, büyük duvar saatlerinin işlerken çıkardıkları sesleri, hülyalarının tatlı birtakım vaadlerle mırıldanışları gibi değil, beyinine vurulan çekiç ve tokmak sesleri gibi duyan hanımefendi, "başka günler ayar edip kurmaya o kadar itina ettiği bütün saatlerini, o sofadaki kuyruklu saati, o duvarda asılı çalar saatleri, o aynanın önündeki münebbihli saati ve hatta çok kere hırkasının üst mendil cebinde duran mineli, kıymetli hususi saatini, güya

onlara bir ceza vermek ve onlardan intikam almak ister gibi kurmaz, onları durmuş oldukları meyus bir saniyede bırakırmış." Açıkçası, "Saffet Hanım'ın neşesinin yerinde olup olmadığı bu kâh sallanarak safalı seslerle işleyen, kâh somurtarak sükûtle duran saatlerden belli olurmuş."

Ne var ki, Çamlıca'daki eniştenin, yani Ali Vâmık Bey'in Fahim Bey'e karşı duyduğu büyük kin, Saffet Hanım'ın saatlerine de yönelmiş; "deli enişte"ye göre, içinde namaz kılınmayan bu evin saatlerine, işleseler de işlemeseler de güvenmek caiz değilmiş.⁶

"Yenicami Saati"

Saatlerle fazlaca ilgili yazarlardan biri olan Refik Hâlid Karay'ın da İstanbul'un Bir Yüzü adlı romanında, Tahsin Efendi ve Saffet Hanım gibi saatlere meraklı bir Paşa'yla tanışırız. Hiç çıkmadığı odasında duvarlar, masalar, sigara sehpaları saatlerle doludur; her biri ayrı bir sesle işleyen bu saatlerden sinirleri uyuşturan garip çıtırtı ve tıkırtılar yayılır; fakat saat başlarında guguklusu, çalgılısı, barometrelisi, çeşmelisi, şimendiferlisi hep birden çalmaya, çınlamaya başlar. Üsküdar türküsünü yahut Hamidiye Marşı'nı söyleyen, hatta zeybek havası çalan saatleri bile vardır. Âdeta bütün sinirleri alınmış bir adam olan Paşa, başka birini korkuyla yerinden fırlatacak bu gürültüyü duymazmış bile.⁷ Bu Bizim Hayatımız adlı romanında ise, roman kahramanı Şemsi, davet edildiği evde stil eşya ile döşenmiş küçük bir bekleme odasına alınır. Ortadaki masanın üzerinde dört tarafı kesme billûr kapaklı ve ayarı yerinde bir eski saat, yaşına rağmen çok taze ve şen sesiyle hayatından ve yalnızlığından memnun bir hâlde işlemektedir. Şemsi, yıllarca çok iyi bakılmış ve belki de yerinden hiç kumuldatılmamış olan bu saatle bazı antikacı dükkânlarında gördüğü hurdalaşmış, mineleri çatlayıp akrep ve yelkovanları kopmuş saatler arasındaki farkı düşünerek masaya yaklaşır. Bir yabancıdan dik-

katli bakışından ürkerek nazlı bir kanarya gibi susacağından korktuğu saatin, tam aksine, kendisinde âdeta kusur aradığını, bir kabalığını yakalamak için insafsız bir gözetleme ve sinsî bir bekleme hâlinde olduğunu hisseder.⁸

Refik Hâlid'in bir kitabına adını veren "Bir Guguklu Saatin Azizliği"⁹ başlıklı mizahî yazısı da çok hoştur. Bir kış günü, zengin birinin davetine katılan yazar, sıcacık salondaki duvarda asılı antika guguklu saatin yuvasından ikide bir fırlayıp davetlilerin palavralarıyla "guguk" diye alay eden acayip kuşu anlatır. Sonunda, otuz yıldan beri otuz yaşını bir türlü geçemeyen bir hanım, otuzuna yeni bastığını söyleyince sabrı taşan saatin zembereği boşanır ve yuvasından fırlayan kuş hiç susmadan "guguk"lamaya başlar.

Refik Halit Karay

Refik Hâlid, "Yenicami Saati"¹⁰ başlıklı yazısında da İstanbul halkının asırlarca saatlerini ayarlamak için tercih ettiği Yenicami'nin çifte saatini ve bu saatleri ayarlayan muvakkiti anlatmıştır. Biri alaturka, öbürü alafranga zamanı gösteren bu saatlerin ayarı en doğru saatler olduğuna inanılır, önünden geçilirken âyine benzer bir merasimle gözler yelkovanlara çevrilir, eller saatlere götürülmüş. Her gün bir milyonun yarısına yakın bir kalabalığın bu âyini yaptığını söyleyen Refik Hâlid'in anlattığına göre, Yenicami'nin saati şimdiki saatler gibi aceleci değilmiş; durup durup hoppaca atlamaz, saniyeden saniyeye çocukça sıçramaz, başka bir küreye, başka bir güneş sistemine aitmiş gibi, daha ağır ve daha vakur işlediği intibasını verirmiş. "Atlı arabalara, atlı tramvaylara, fotin kunduralı efendi yürüyüşüne yakışan temkinli, ihtiyatlı, gölgesine basmaktan, karıncayı ezmekten ürken" bir yürüyüşü varmış. Mektepte "Şeb-i yeldâyı müneccimle muvakkit ne bilir / Mübtelâ-yı gama sor kim geceler kaç saat" beytini öğrendiği gün, Refik Hâlid'in gözlerinde bu saat ve altındaki pencereleri sık demir parmaklıkları taş kovukta,

yani muvakkithanede minderli sedirine bağdaş kurmuş hatim süren muvakkit canlanıvermiş. O devrin İstanbul çocukları için saat yalnız Yenicami saati, muvakkit de bu saati kuran adammış.

Bütün İstanbul onun ayarladığı saatle oturup kalktığı için gençliğinde bu yaşlı muvakkite gıpta eden Refik Hâlid'i dinleyelim:

“Gizlendiği taş yuva, bana acayip, efsunlu, perilerle meskûn bir türbe gibi gelirdi. Öyle bir türbe ki içinde kafatası zaman ölçüsüne yarayan karışık âletlerle dolu bir yarı ölü barınırdı. El ayak çekildikten, önündeki o mahşer ve insan seli dağılıp durulduktan sonra sanduka usulcacık kımıldar, sessizce açılır, içinden ufak tefek, gözlüklü, kafası kocaman, vücudu sıska bir hayalet sıyrılır, bastığı duyulmadan yürür, gelir, ahiretten aldığı bir emirle yelkovanı düzeltir, saati, tüyler ürpertici bir zincir sesiyle kurar, yine süzülerek sandukaya girer, kaybolurdu. Fakat loş, izbe, taş duvarlı muvakkithanede “tık! tık!” yüreğindeki intizamla attığı daima duyulurdu!

Ve İstanbul'da sabah ezanları bu saatle okunur, horozlar onu bilerek öter, güneş onunla doğar, vapurlar ilk düdüklerini ona uydurarak çalar, şehir böyle uyanır, böyle harekete gelir, yine böyle, onun işlettiği saatle, gevşer, susar, uyurdu.

Yenicami saati fermanına boyun eğilen tam bir şehinşah idi.

Padişah yasağı üç gün sürer, padişahlar ve fermanları devrilir, fakat onun sultanlığı, saniye şaşmadan, hükmünü yürütürdü.”¹¹

Ahmed Râsim, Şehir Mektupları'nda İdare-i Mahsusa vapurlarının Yenicami ayarı ile hareket ettiklerini söyler.¹² Mehmed Âkif de Yenicami saatlerinden “Fatih Kürsüsünde” söz etmiştir. İki arkadaş Köprü'de vapurdan indikten sonra Yenicami civarından geçerken önce birilerinin nedense o tarihlerde yıkmak istediği Hünkâr Mahfili ve altındaki geçit hakkında bir süre sohbet eder, muvakkithanenin önünden geçerken de şöyle konuşurlar:

Senin gözün iyidir... Kaç muvakkitin sa'ati?
Düzelteyim şunu... Dur, dur... Kurulmamış zâti.
Birinde on buçuk olmuş, birinde üç...
Ne güzel!
Zamân içinde zaman... Yoktu böyle şey evvel.
Büyük kusûr idi lâkin...
Hakikat öyle idi:
Kamer hesabı, güneş devri, sonra, milâdî,
Deyip de üç yılı ezber bilen zekî millet,
Durur mu hiç yalnız bir sa'atle? Durmaz evet!

Sirkeci ve Asmaaltı yönünden gelip Beyazıt'a doğru çıkan ve Sultanhamamı'ndan Galata taraflarına yürüyen herkesin mutlaka önünden geçtiği, vaktini öğrendiği ve saatini ayar ettiği bu saatler, 1939 yılının ilk aylarında nedense zamanı saymaktan vazgeçmiştir. Necip Fâzıl, “Duran Saatler” başlıklı yazısında bu durumu şöyle yorumluyor:

“Biri tam 12'ye 3 kala, öbürü de 1'i 5 geçe durmuş! Eyvah! Artık ne ada vapuruna, ne Üniversite'ye, ne gazeteye, ne mağazaya, ne de daireye yetişmek sevdasına düşenler yürüyüşlerini kıvama sokabilecek!

Bir insan öldüğü vakit nasıl gömülüyorsa, bir saat de durunca göz önünden kaldırmak lâzım. Zira ölüye hayat, hayat ve saate rağmen zaman yürümektedir.

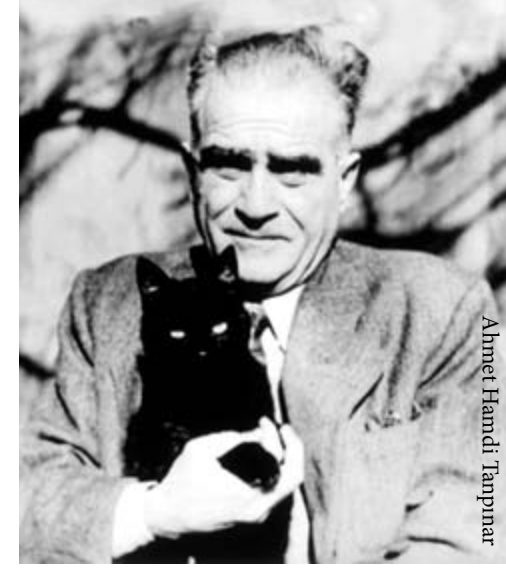
Yenicami'den her geçişimde bu iki ölü saate baktıkça fena oluyorum. Onlar bana zamanın yurdumuzda taaffüne terk edildiğini ihtar ediyor.”¹³

Saatleri Ayarlama Enstitüsü

Hâlâ yerli yerinde duran Yenicami Muvakkithanesi'nin ne zaman sırta kadem bastığını tesbit edemediğimiz saatleri en güvenilir saat ayarını verdiği göre, şehrin diğer saatlerinde ayar problemi yaşanıyor demektir. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Saatleri Ayarlama Enstitüsü adlı romanında, ayarları birbirini tutmayan bu saatler yüzünden kaybedilen zamanı yeniden kazanmak için kurulmuş, etrafında Saatileme Bankası, Saat Sevenler Cemiyeti gibi aynı ölçüde lüzumsuz bir yığın kuruluş yaratan tepeden turnağa abes bir müessesese anlatılır. Ancak Saatleri Ayarlama Enstitüsü'ne

geçmeden önce, Tanpınar'ın “zaman”ı ve saatleri kendisine mesele edinmiş yazarların başında geldiğini, saat meselesine de ilk defa 1946 yılında Ülkü mecmuasında tefrika edilen Mahur Beste adlı romanında girdiğini hatırlatmak isterim. Bu romanın trajik kahramanı Behçet Bey, kitaplar, musiki ve mücellitlik âletleri, saatler ve irili ufaklı bir yığın antika eşya ile dolu odasındaki masalardan birinde kitap ciltlemekte, diğerinde saat tamir etmekte, “Mısır hükümdarlarının bütün zenginliklerini topladıkları mezarlarında ölüm uyukularını uyumaları gibi, o da bu sevdiği eşya arasında, hangi zamanı saydıkları bilinmeyen bir yığın saat tıkırtısında uyu”maktadır.¹⁴

Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nün kahramanı Hayri İrdal'ın hayatında saatlerin özel bir yeri vardır. Evlerindeki ayaklı büyük duvar saati, babasının dedesi tarafından bir belâdan kurtulursa yaptırmayı nezrettiği cami için satın aldığı, fakat nevrini yerine getiremeyince aileye kalıp bir yığın dedikoduya yol açan eşyalarından biridir. İrdal'ın bu dedikodular yüzünden düşman olduğu, ama ileride Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nün bir çeşit ikonu hâline gelecek olan bu duvar saati, aslında “kendi hâlinde, hiç kimsenin işine karışmadan, kervanını kaybetmiş bir mekkâre gibi başıboş, dalgın dalgın” yürüyen bir saattir; hangi takvimle hareket ettiğini, hangi yılın peşinde koştuğunu, bazen niçin birdenbire durup günlerce beklediğini, sonra niçin “ağır, tok, etrafı dolduran sesiyle hangi gizli vakayı birdenbire ilân” ettiğini kimse bilmez. İrdal'ın annesi, böyle birden durup birden çalışmalarını hayra yormadığı için evliya yahut iyi saatte olsunlardan biri olduğunu zannettiği bu saate, muhtemel felaketleri önlemek için “Mübarek”, babası ise “Menhus” adını vermiştir.¹⁵ Yatak odasında da kurulunca devrin moda türkülerinden birini çalan, Mübarek'e göre laik sayılabilecek bir

Ahmet Hamdi Tanpınar

masa saati, bir de İrdal'ın babasının koyun saati vardır; babasınınki “pusulalı, kıblenümal, takvimli”, alaturka ve alafranga bütün zamanları sayan acayip bir saattir bu.¹⁶ Tanpınar, Hayri İrdal'ın ağzından eski evlerimizdeki bu saat bolluğunun sebebini şöyle izah eder:

“Herkes bilir ki, eski hayatımız saat üzerine kurulmuştur. Hatta sonraları Muvakkit Nuri Efendi'den öğrendiğime göre, Avrupa saatçiliğinin en büyük müşterisi daima Müslümanlar ve

onlar içinde en dindarı olan memleketimiz halkı imiş. Günde beş vakit namaz, ramazanlarda iftar, sahur, her türlü ibadet saatle idi. Saat Allah'ı bulmanın en sağlam çaresi idi ve bu sıfatla eskilerin hayatını idare ederdi.

Adım başında muvakkithaneler vardı. En acele işi olanlar bile onların penceresi önünde durarak cebinden, servetlerine, yaşlarına, cüsselerine göre altın, gümüş, sadece savatlı, kordonlu, kordonsuz, kimi bir iğne yastığı yahut kaplumbağa yavrusu kadar şişkin, kimi yassı ve küçük, saatlerini besmeleyle çıkarırlar, sayacağı zamanın kendileri ve çoluk çocukları için hayırlı olmasına dua ederek ayarlarlar, kurarlar, sonra kulaklarına götürerek sanki yakın ve uzak zaman için kendilerine verdikleri müjdeleri dinlerlerdi. Saat sesi bu yüzden onlar için şadırvanlardaki su sesleri gibi hemen hemen iç âleme, büyük ve ebedî inançların sesiydi. Onun kendisine mahsus, hayatın her iki buudunda genişleyen hasaları vardı. Bir taraftan bugününüzü ve vazifelerinizi tâyin eder, öbür taraftan da peşinde koştuğunuz ebedî saadeti, onun lekesiz ve arızasız yollarını size açardı.”¹⁷

Sünnetinde dayısının hediye ettiği saati birkaç hafta içinde tamir edilemeyecek bir hurda yığınına çeviren ve sokakta bulunduğu bir saatle de aynı şekilde ilgilendiği için sınıfta kalan Hayri İrdal, okuma hevesini bu sebeple yitirerek vaktinin çoğunu Nuri Efendi'nin

muvaakkithanesinde geçirmeye başlar. Saatler ve zaman hakkında çok şey öğrendiği Nuri Efendi, Allah'ın insanı kendi suretinde yaratması gibi, insanın da saati kendine benzer bir âlet olarak icat ettiğine inanan ve "Saatin kendisi mekân, yürüyüşü zaman, ayarı insan"dır. Bu da gösterir ki zaman ve mekân insanla mevcuttur,"¹⁸ gibi felsefi mottoları bulunan bir filozoftur. Hayri İrdal, Saatleri Ayarlama Enstitüsü kurulduktan sonra, Enstitü'ye bir geçmiş icat etmek gerektiğini düşünen Halit Ayarıcı'dan bu bilge muvakkitin hayatını ve eserlerini yazma teklifi alır. Fakat Ayarıcı âni bir ilhamla Ahmet Zamanî Efendi diye güya 17. yüzyılda, yani yaşamış ve "Graham'dan evvel râbia hesaplarını bulmuş" bir adam uydurarak İrdal'ın önüne sürecekler. İrdal da kolları sıvayıp Muvakkit Nuri Efendi'ye dair malzemeyi ve onun fikirlerini kullanarak Ahmet Zamanî Efendi ve Eseri adlı kitabını yazar.

Hâsıl-ı Kelâm

Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nde geçmişin arı duru taraflarını yahut uzuvlarından birinde nasılsa kal-

mış bir hayatîyet belirtisini temsil eden Nuri Efendi, edebiyatımızın galiba ilk ve tek muvakkitidir. Hayatımızdan uzunca bir süre önce çekilen muvakkitlerin ve boşalan muvakkithanelerin bir zamanlar ne kadar önemli kişiler ve kurumlar, saatlerin de ne kadar önemli âletler olduğunu yeni nesiller eskilerin yazdıklarını okudukları takdirde öğrenebilirler.

Eski evlerimizde bitip tükenmek bilmeyen tiktaklarıyla zamanı öğüten ve sessizliği âdeta çoğaltıp kesifleşiren saatlerin tahtı, önce gramofon, daha sonra radyo tarafından sarsıldıysa da, imtiyazlı yerini dijital teknoloji tarafından sıradanlaştırılınca kadar korudu. Rahatça satın alınabilen, değiştirilebilen, hatta çöpe atılabilen bir nesne hâline gelince bütün büyüsunü yitiren saatler ister istemez edebiyattan da kovulmuş görünüyor. Hâlbuki eski yazarların duygu ve düşünce dünyasında saatin yeri, hayatımızdaki yeriyile doğru orantılı olduğu için saatler ve saat meraklıları, "zaman" meselesini kendine dert edinmiş bütün yazarların vazgeçemedikleri temalar ve karakterlerdi. ■

DİPNOTLAR

- 1 Ahmet Hâşim, "Müslüman Saati", Dergâh, C. I. sayı 3, 16 Mayıs 1337 (1921).
- 2 Falih Rifkî Atay, Eski Saat 1917-1933, Akşam Matbaası, İstanbul 1933, s. 18-24.
- 3 Abdülhak Şinasi Hisar, Boğaziçi Yalıları-Geçmiş Zaman Köşkleri, Varlık Yayınları, İstanbul 1968, s. 90-91.
- 4 Hisar, "Geçmiş Zaman Adamları: Saat Meraklısı Tahsin Efendi", Aile, Yaz 1949, s. 9-16.
- 5 Bir zamanlar Tahsin Efendi gibi saat ve saat tamiri meraklıları çoktu. Mesela Ressam Şevket Dağ'ın resim dışında en büyük zevki evinde saat tamir etmekte; her türlü saati rahatlıkla tamir edebilirdi. Saatçiliği ikinci meslek olarak benimsemişti ve zengin bir saat koleksiyonu vardı. Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nin ilk hâfizkütübü Hâfız Tahsin Efendi de saat tamirine meraklı bir adamdı. İbnülemin Mahmud Kemal İnal, onun hakkında şunları yazar: "Âsâr-ı atıkadan bir bakır saatim vardı. Mercan yangınında diğer saatler, yüzükler, möhürler ve eşya-yı nefise ile çaldılar. Bakır saat aralıkta bozuldu. Merhum 'Saatçiye götürüyem' der, alırdı. Saatçilikde parmağı olduğundan meğer kendi ta'mir edermiş. Bir gün saat yine durduğundan arka kapağını açtım. İnce bir kâğıda, ince bir kalemle yazup iç kapağın üstüne koyduğuşu kıt'ayı gördüm: 'Pek güzel yapıdı anı saatci / İçini açma sakın ey gamkin / Bir dakika ileruye gitse / Yine ta'mir eder elbet Tahsin.'" Bk. Son Hattatlar, Maarif Vekâleti Yayınları, İstanbul 1955, s. 427.
- 6 Hisar, Fahim Bey ve Biz, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1942, s. 61-70.
- 7 Refik Hâlid Karay, İstanbul'un Bir Yüzü, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul, ts., s. 38-41.
- 8 Refik Hâlid Karay, Bu Bizim Hayatımız, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1964, s. 10-11.
- 9 Refik Hâlid Karay, Guguklu Saat, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul 1940, s. 7-11.
- 10 Refik Hâlid Karay, "Yenicami Saati", Yeni Gün, sayı 3, 25 Mart 1939, s. 4.
- 11 Yenicami Muvakkithanesi hakkında Server Dayıoğlu şu bilgileri veriyor: "Muvakkithane üçlü bir düzenleme gösterir. Batı köşesinden girilen giriş holü iki bölümdür. Basık yuvarlak kapı ile cadde tarafından girilen giriş

- holünün avluya açılan bir kapısı daha vardır. Bu bölümden, çokgen planlı döğme demir kafesli bir mekânla, asıl ana mekâna gelinir. Caddeye bakan cephesi yuvarlak bir şekilde taşan bu kısımda tunç dövme şebekeli üç dikdörtgen pencere bulunur. Buradan doğu yöndeki dikdörtgen odaya geçilir ki, demir kafesli iki dikdörtgen pencere açıklığı vardır. Yakın tarihlere kadar biri alafranga diğeri alaturka olmak üzere iki saatin bulunduğu bilinmektedir. Üsküdar Mihrimah Sultan Camii'nde güneş saati bulunan Yahya Derviş Muhiddin bu muvakkithanede görev yapmıştır. Oldukça geniş bir saçak kısmının yer aldığı örtü sistemi basık soğan bir kubbe ile son bulur. Kubbe kurşun kaplı, yapı kesme taştır." Bk. İstanbul Muvakkithaneleri, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 2010, s. 110.
- 12 Şehir Mektupları (haz. Ahmet Kabaklı), M.E.B. Devlet Kitapları, İstanbul 1971, s. 67.
- 13 Haber, 19 Şubat 1939, s. 1. Necip Fâzıl'ın bu yazısında muvakkithaneden "bir taş kulübe" diye söz etmesi şaşırtıcıdır.
- 14 Ahmet Hamdi Tanpınar, Mahur Beste, Dergâh Yayınları, İstanbul ts., s. 16.
- 15 Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Metres (1900) isimli romanındaki guguklu saatle Saatleri Ayarlama Enstitüsü'ndeki ayaklı saat Menhus arasında şaşırtıcı bir benzerlik vardır: "... sofadaki guguklu saat ağır ağır 'Çın guguk... Çın guguk...' sadalarıyla hanenin gece sükûtunu ihlâl etti. Müştak sekize kadar saydı. Sonra 'guguk'lar kesildi. Kalbinde her şeye karşı bir husumet hissediyordu. Mirıldanarak, "Sanki büyükbabamız bize kıymetli bir şey bırakmış! Guguklu saat... Nuhsette bu saatle karşiki baykuş arasında mutlak bir münasebet var. Ya ötmek için o bunu bekliyor, ya çalmak için bu onu! Valdem hasta yatarken bütün ızdırıp saatlerini guguklarla sayardı (...) Bu menhus saat de bana guguk demek için tamam münasip zamanının intihab eder. Çal bakalım çal! Çal da karşiki baykuş senden iştihaya gelsin, gündüz ötsün, ben de seni parçalıyayım. Senin her defa guguklu darben hiçbir şeye muvaffak olamaksızın bir saatimi daha kaybettiğimi bana ihtar ediyor." Bk. Metres, İstanbul 1945, s. 98-103.
- 16 Ahmet Hamdi Tanpınar, Saatleri Ayarlama Enstitüsü, Remzi Kitabevi, İstanbul 1961, s. 27-31.
- 17 Ahmet Hamdi Tanpınar, age, s. 26.
- 18 Ahmet Hamdi Tanpınar, age, s. 33.

SULTAN II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ SAAT KULELERİ

Harun TUNCER
M.S.G.S.Ü. Doktora Öğrencisi

19. yüzyılla birlikte ulus-devlet ve temsili hükümet anlayışı, artık Batı eksenli dönmeye başlayan dünyanın bir nevi âlâmet-i fârikası oldu. Dünya siyasetine yön veren krallıklar ve imparatorluklar da az yahut çok bu yeni akıma uymak zorunda hissediyorlardı kendilerini. Etnik ya da dinî bir prensiple bir araya gelmiş olmak yerine kelimenin tam anlamıyla heterojen bir yapıya sahip Osmanlı İmparatorluğu da var olan bu akıma elbette birden ve kökten ayak uyduramazdı. Hasbelkader geniş ve karmaşık imparatorluk coğrafyasını bir arada tutabilmek için gerek hânedan, gerekse entelektüel bürokrasi pek çok çareye tevessül etti.

Osmanlı ulus temelli bir imparatorluk değildi. Haliyle revaçta olan bu yeni hareket, "düvel-i

muazzama"nın da tahrikleriyle imparatorluğu özellikle Balkan coğrafyasında büyük sıkıntıya soktu. Devletin hâkim unsuru İslâm-Türk toplumuyla "komşuluk"tan başka hiçbir bağı olmayan pek çok ulus devlet baş kaldırdı ve kimi tamamen bünyeden koparken kimisi ancak pamuk ipliğiyle irtibatını devam ettirdi. Böyle muhataralı ve nazik bir çağın talihsiz sultanları ulus devlete prim vermese de modern ve yenilikçi birer "monark" olduklarını hem tebaasına hem de Batı'ya ispata mecburdu. Tanzimat, henüz hayal meyal hissedilen cılız ayrılıkçı çığlıkları bastırabilmek için atılan bir adımdı. Toplumun özellikle İslâm-Türk kesimini çok memnun etmese de devleti yaşatmakta kararlı hânedanın müracaata mecbur kaldığı bir ilaçtı Tanzimat. Bu hamleyle birlikte daha önce Batı'ya aralanan pencere ardına kadar açıldı; siyasetten sosyal

“Müslüman saatini tayin eden güneş itibarını yitirdi; yeni sistem için her geçen dakika para demektir ve paranın herhangi bir ihmali yüzünden kaybına katıyen tahammül yoktu. Saat kulluğun vurulduğu bir terazi değildi artık; merkezine maddenin oturduğu yeni ve mekanik bir hayatın en fonksiyonel aletiydi.”

hayata, kültürel yönelişlerden gündelik alışkanlıklara dek pek çok şey artık Batı’ya ve Batılılara daha çok benziyor, benzemek zorunda kalıyordu.

Sultan Abdülhamid, I. Meşrutiyet’e kadar devam eden bu değişim ve dönüşümü bizzat yaşayan isimlerden biriydi. Devletin bütün mekanizmaları ve fonksiyonlarıyla doğusundan batısına yeniden şekillendirildiği bu süreçte etkin olan en büyük aktörlerden biriydi o. Bir yandan imparatorluğun kendisini dayatan moderniteden nasibini alması için çabalarken öte yandan üzerine uygulanan siyasî baskıları göğüsleyebilmek için çırpındı. Matbaanın iyiden iyiye yaygınlaşıp gazete vb. yayınlarla kamuoyuna ulaşmanın ve onları yönlendirmenin çok daha kolay olduğu bir çağda kendisine çevrilen namluları tıkmak için inatla mücadeleye mecburdu. Üzerine nâ-hak yere yapıştırılan “Korkunç Türk” ve “Kızıl Sultan” yaftasını Batılılar nezdinde yok etmesi mümkün değildi belki; ama en azından kendi tebaası gözünde şefkat, otorite ve meşrûiyetini pekiştirebilirdi.

Bu çerçevede bütün siyasî ve askerî olumsuzluklara, neredeyse yarım yüzyıldır yaşanan ekonomik darboğaza rağmen Sultan aralıksız imar ve maarif faaliyeti yürütmeye azmetmişti. Çeyrek asrı aşkın bir süre tahtta kalan Sultan Hamid bütün bu faaliyetleri belirli bir siyasî program çerçevesinde gerçekleştiriyordu: Osmanlı İmparatorluğu ve hânedan asırlarca yaşamış ve yaşatılmıştı ve bu devam etmeliydi. Dolayısıyla bu faaliyetler çerçevesinde yapılan özellikle mimarî eserler aynı zamanda bu mesajı topluma iletmek ve devletin daima toplumun yanı başında olduğunu ilan etmek için birer vesileydi. Dikilen birtakım kamu ve sivil yapıların cephelerine

kondurulan tuğralar ve armalar sembolik olarak Sultan’ın ve devletin daima ve her yerde güçlü bir biçimde hazır ve nâzır olduğuna işaret ediyordu.

Gerçi 19. yüzyılın diğer önemli padişahları olan Sultan II. Mahmud, Sultan Mecid ve Sultan Abdülaziz bu meşrûiyet ve varlık ispatını daha belirgin biçimde hissettirmeyi tercih etmişlerdi. Mesela ilk defa Sultan Mahmud, halkın içine “tebdilsiz” karışmayan seleflerinin aksine, devlet dairelerine kendi portresinin asılmasını emretmiş ve bu sayede imparatorluğun her noktasında maddeten ve manen var olduğu mesajını vermek istemişti. Yine Sultan Abdülaziz, Sultan Hamid’e ve klasik devre kıyasla, halkın karşısına daha çok çıkmayı yeğlemiş ve ayrıca Avrupa’ya, kılıcı bu defa kabzasında, tamamen diplomatik maksatlarla seyahat eden ilk Osmanlı padişahı olmuştu. Bu görünürlük nispetinde de otoritesi ve meşrûiyetini berkitmeyi amaçlamıştı.¹

Sultan Abdülhamid bu yolu tercih etmedi. Katledildiğine kanaat getirdiği amcası ve siyasî suikasta kurban giden ağabeyinin başına gelen talihsizlikler onu “görünmeme”yi tercihe zorladı. Cuma Selamlığı, Ramazan-ı Şerif’te gerçekleştirilen Eyüp’te Hırka-i Saadet ziyareti vb. birkaç vesile hariç, halkın gözü önüne pek çıkmıyor; bu çıkışlar da öyle uzun ve alâyişli olmuyordu. Gerçi bu kabil törenler de çok açık ve net bir mesaj taşıyordu: Sultan sadece Osmanlı mülkünün merkezinde yer alan bir idarî figür değil, toplum üzerinde yarı-mukaddes bir koruyucu, müşfik bir manevî babaydı. Bu törenler dışında Sultan, daha çok Yıldız Sarayı’nda kalmayı ve eline aldığı idare mekanizmasını oradan sevk etmeyi yeğledi. Haliyle otorite, meşrûiyet ve varlık

Libya Tripolide Saat Kulesi açılış merasimi

mesajını bilfiil vermek yerine sembollerle ulaştırmayı seçti. Bu şekilde Sultan, bürokratlar eliyle tahtını, hatta hayatını kaybeden sultanlarla beraber saltanat ve hânedanın zedelenen kutsiyet ve imajını da tamir etmeyi amaçlıyordu. Özellikle onun saltanatı sırasında sayı ve çeşitleri artan madalya ve nişanlar yanında imar faaliyetleri ve mimarî de bu sembollerin yerleştirilmesi ve teşhiri için gayet uygun bir alandı.

Osmanlı kamu ve sivil mimarisi Tanzimat’ın getirdiği siyasî, sosyal ve müessesevî değişimin etkisiyle şekillenmişti. Artık klasik çağdaki gibi külliye, han, hamam, sair vakıf binaları ve abidevî camiler yerine belediye, mahkeme, vilayet konağı, hastane vb. hemen tamamı halka dönük kamu ve sivil yapılar boy göstermeye başladı. Tarz olarak da klasik üslup yerine Batı’da hâkim barok, rokoko vb. üslup ve tarzlar tercih edilir oldu. Yavaş yavaş değişen üretim,

tüketim, yaşayış araç ve imkânları, yapıların da biçim ve fonksiyon bakımından dönüşümüne yol açtı. Yeni yapılar daha çok umuma dönüktü ve bu yapıların bizzat kendileri ve üzerlerinde sergilenen birtakım semboller sayesinde devletin varlığı ve etkisi kent yaşamında daha fazla görünür hale gelmişti. Tanzimat’la başlayan merkezileşme çabaları doğrultusunda imparatorluğun hemen her muntkasında özellikle şehir merkezleri imar ve görüntü bakımından birbiriyle paralellik arz ediyordu. Bu da devletin kurumlarıyla beraber maddî manevî varlığını ve ağırlığını imparatorluk coğrafyasının dört bir tarafında neredeyse eşit düzeyde hissettirmek çabasını destekliyordu. Kent merkezlerinde oluşturulan büyük meydanlar, meydana boy gösteren abidevî yapılar ve onların etrafına yerleştirilen resmî ya da sivil birtakım binalar sayesinde devlet cismiyle ve ruhuyla şehir hayatına, dolayısıyla kamunun aklına daha da yerleşmiş oluyordu.

Bu tür mimarî araçlardan kullanılmaya en müsait olanı saat kuleleriydi. İlk örneklerine İtalya ve İngiltere’de 13. yüzyılda rastlanan kuleler Osmanlı coğrafyasında ilk defa 16. asırda görüldü. Zamanı ezanî saate göre bölen ve gündelik hayatını “dakiklik”ten uzak, esnek ve sükûnetle yaşamaya alışmış olan Doğu toplumu için bu tip sivil bir yapı büyük bir gereklilik değildi. Hayatı, cami/mescit etrafında şekillenmiş bir mahallenin doğal sınırlarını fazlaca aşmayan sıradan bir Osmanlı için saati hesaplayan muvakkitler zaten vardı ve saat kulesi kesinlikle zaruret değildi. Fakat 19. yüzyılda ağırlığını hissettiren modernite yeni bir emek ve ücret anlayışı, üretim ve ulaşım araçları yanında yeni bir “çalışma saati” kavramı da peyda etti. Günün muayyen saatinde başlayan iş, belirli bir süre devam ettirilecek ve bitirilecek, bir yerden bir yere gidilmek istendiğinde verili dakikada istasyona gelen trene binilecek, sonra muayyen istasyonda yine muayyen zamanda inilecekti.

“Müslüman saati”ni tayin eden güneş itibarını yitirdi; yeni sistem için her geçen dakika para demektir ve paranın herhangi bir ihmali yüzünden kaybına

katiyen tahammül yoktu. Saat kulluğun vurulduğu bir terazi değildi artık; merkezine maddenin oturduğu yeni ve mekanik bir hayatın en fonksiyonel aletiydi.

Osmanlılar da bu yeni düzene ayak uydurmak zorundaydılar; becerebildikleri kadar. Biraz bu kaygılarla biraz da yukarıda işaret ettiğimiz sembolik işlevi gereği Sultan Abdülhamid devri en çok saat kulesinin inşâ edildiği zaman dilimi oldu. Özellikle Sultan'ın 25. cülus yıldönümüne denk gelen 1901 yılının hemen öncesi ve sonrasında, 30'a yakın saat kulesi dikilmişti. Sultan'ın saltanatının başından itibaren dikilen saat kuleleriye neredeyse bu rakamın üç katına ulaşmıştı. Kimi yerlerde alaturka, kimi yerlerde alafranga ve birtakım bölgelerde de her iki saatin bir arada yer aldığı pek çok saat kulesi, sosyal ve kültürel işlevleri yanında Sultan'ın otorite ve meşrûyetini sembolize eden arma ve tuğrasının yerleştirilmesi için çok müsait yapıları. Özellikle Sultan II. Mahmud'un ihdas ettiği ve Sultan Hamid'in son şeklini verdiği resmî "Arma-yı Osmani", üzerinde taşıdığı alâmetlerle hukukî, adlî, dinî ve askerî anlamda devletin geçmişiyile o gününü mezceden bir anlayışı temsil ediyordu.

Temsil kabiliyeti bu derece yoğun ve yüklü olan böyle bir nişâne Sultan Abdülhamid'in Rumeli, Anadolu ve Arap yarımadasına dek imparatorluğun hemen her tarafına ulaşan imar faaliyetlerinde çokça başvurulan bir sembol oldu. Hatta kimi yapılarda armanın ve tuğranın ihmalî söz konusu olunca merkezden gelen irade doğrultusunda bilahare arma ta'lik edildiği² de olmuştu. Hülâsa, imparatorluk sathına yayılan bu tip nişâne ve sembollerle Sultan, bir yandan vatandaşına hizmet ve bayındırlık götürürken bir yandan da daima onun yakınında ve bütün tecellileriyle üzerinde olduğunu hissettiriyordu.

Osmanlı coğrafyasında ilk defa 16. yüzyılda görülen ve 19. asrın son çeyreğinde sayıları giderek artan saat kuleleri, birer siyasî sembol olmakla beraber, sosyal ve kültürel işleve de sahipti ve ayrıca şehirlerin zînetiydi. Özellikle Anadolu'da bugün ayakta olmayanlar da sayılacak olursa 85 kıt'a saat

Halep'te II. Abdülhamid'in yaptırdığı saat kulesi, 1900

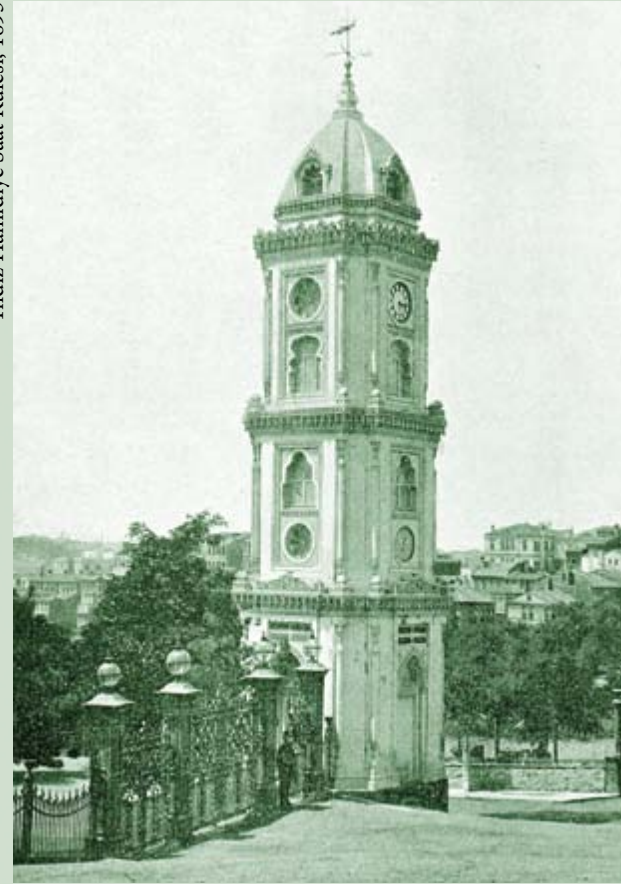
kulesi inşâ edildiği kaydediliyor. İmparatorluğun cüzü olan Avrupa ve Afrika topraklarındaki kuleler de sayıldığında rakam neredeyse 150'ye yaklaşıyor. Birkaçını şu şekilde sıralamak mümkün:

Saraybosna'da 1577'de inşa edilen Ferhat Paşa Camii Saat Kulesi ve Üsküp Saat Kulesi 16. yüzyıla ait ilk örneklerdi. 19. yüzyılın ortasında Sultan Abdülaziz de saat kulesi yapımını teşvik etmişti; fakat saat kulesi inşâ çabası, esasen Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkışının 25. sene-i devriyesi dolayısıyla hızlandı. Valiliklere gönderilen talimat gereği şehirlerin merkezî noktalarına saat kuleleri inşâ edilmeye başlandı.

İmparatorluğun başkenti olan İstanbul'da Dolmabahçe, Yıldız, Şişli Etfal ve Tophane Nusretiye saat kuleleri ilk akla gelenler. Dolmabahçe Sarayı girişindeki kulenin inşasına, Sultan Hamid'in emriyle 1890'da başlandı ve 1895'te tamamlandı. Saray mimarı tarafından tasarlanan 27 metre uzunluktaki kule, neo-barok ve ampir mimarî çizgilere sahip.

İzmir Konak Meydanı'ndaki abidevî saat kulesi emsalleri içinde en estetik kule olarak dikkat çekiyor. Sultan Hamid'in 25. cülus yıldönümüne yetiştirilmek için 1901'de saati yurt dışından getirtilen kule, 25 metre uzunluğa sahip. Mermer kubbeli çeşmeleri de bulunan kule, şehrin adı zikredildiğinde akla ilk gelen sembolik yapılardan birisi.

Yıldız Hamidiye Saat Kulesi, 1895

Bursa Saat Kulesi, imparatorluğun kurucusu Osman Gazi ve Orhan Gazi türbelerinin kuzeyindeki Tophane Parkında yer alıyor. "Tophane" olarak da bilinen kule, yine II. Abdülhamid'in tahta çıkışı münasebetiyle inşâ edilmişti. Bugün elektronik bir saat takılan kule, şehir belediyesi tarafından yangın gözetleme kulesi olarak da kullanılıyor.

Adana'nın Seyhan ilçesinde bulunan ve 32 metre yüksekliğe sahip saat kulesi nâm-ı diğer Büyük Saat,

Türkiye'nin en büyük saat kulesi. Şehirde modernleşmeyi temsil eden sembollerden biri olan kulenin inşasına Adana Valisi Ziya Paşa ile başlanmış ve 1882 yılında yani Abidin Paşa döneminde tamamlanmıştı. Kare prizma şeklindeki kulenin duvarları tuğladandır. Ve temel derinliğinin 35 metre olduğu kaydedilir.

Bugün Makedonya sınırları içerisinde kalan Manastır 19. yüzyılda Osmanlı'nın mümtaz eyaletlerinden biriydi ve elbette bu şehirde de Osmanlı'yı simgeleyen pek çok yapı gibi saat kulesi de vardı. Dört bir tarafı ortalama 5.5 metre genişliğindeki bir kâide üzerinde yükselen bu saat kulesinin uzunluğu 22 metre. 17. yüzyılda yaptırıldığı bilinen saat kulesi 19. asırda restore edilmişti. O tamirata ait on yıllardır kayıp kitabenin 2015 yılında Kırklareli Üniversitesi öğretim üyesi tarafından 2015'te bulunduğu naklediliyor. Fakat kayıtları bu şekilde tescillenen kule bugün yine mahzun, zira vaktiyle tepesine dikilen haç hâlâ orada...

Osmanlı'nın Kosova'da kalan yadigarı iki saat kulesi, başkent Priştine ve Prizren'de yükseliyor. 90'larda yaşanan savaşın ardından hızla dönüşen Kosova'da Osmanlı mirası tarihî yapılar Türkiye'nin de doğrudan katkılarıyla restore edilerek eski ihtişamına yeniden kavuşturuluyor. Bu eserlerden biri de başşehir Priştine'deki saat kulesi. Fatih Sultan Mehmed Camii'nin karşısında, şehrin tam merkezinde bulunan kulenin bânisi Yaşar Paşa'yı. 19. yüzyılda yaptırılan 26 metre uzunluğundaki kulenin inşasında kumtaşı ve tuğla tercih edilmiş. Hem görüntüsü hem de malzemesi bakımından Üsküp'teki zarif ve vakur saat kulesini andırıyor. ■

DİPNOTLAR

- 1 Deringil, Selim, Simgeden Millete, İstanbul 2007, s. 53-55.
- 2 BOA, İ.D.H. 1376/61.

SEÇME KAYNAKÇA

- ACUN, Hakkı, "Anadolu Saat Kuleleri", Osmanlı Ansiklopedisi, C. X, Ankara 1999, s. 470-475.
- ARSLAN, İsmail, Selanik'in Gölgesinde Bir Sancak: Drama (1864-1913), İstanbul 2010, s. 172-179.
- BOA, İ.D.H. 1376/61.
- DERİNGİL, Selim, Simgeden Millete, İstanbul 2007, s. 53-55.
- GÜNTAN, Çağrı, II. Abdülhamit Dönemi'nde İmparatorluk İmajının Kamu Yapıları Aracılığı ile Osmanlı Kentine Yansıtılması, Yıldız Teknik Üniversitesi-Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi, 2007.
- HALAÇ, Hicran Hanım - Sibel Özdemir İLHAN, "Kentsel İmge Olarak Saat Kuleleri; II. Abdülhamit Han Dönemi Saat Kulelerinin İstanbul Dışı Türkiye Coğrafyasında Dağılımları Ve Bir Tipoloji Denemesi", Humanities Sciences, (E-dergi), C. IX, S. 4, s. 190-200.

OSMANLI DEVLETİ YAZIŞMALARINDA ZAMAN İBARELERİ

Dr. Mustafa KÜÇÜK
Başbakanlık Osmanlı Arşivi Uzmanı

Bir iş yaparken gecikmek veya işi geciktirmek; günlük hayatta olduğu gibi, resmî muamelelerde, yani devlet hayatında da kayda değer derecede mühim şeylerdendir. Bir emrin gecikmeden veya geciktirmeden yerine getirilmesi, bir yasağın derhal uygulanması, devletin düzeni açısından göz ardı edilemeyecek ciddi hususlardandır. Osmanlı Devleti yazışmalarında, pek çok konuda olduğu gibi bu konuda da dinî motifler kullanılmış ve hem işin teşvik bahsinde, hem de tehdit bölümünde ilahî ve manevî cezalar, işin neticesiyle ilişkilendirilmiştir.

Padişah nâmına çıkan “ferman” ve “berat”lar ile sadrâzam tarafından muâmesi yürütülerek padişah adına gönderilen “hüküm”lerde zamana sıkça atıf yapıldığını görürüz. Aslında hemen her hüküm, emredilen işin yapılmasında acele edilmesi, işin bi-

tirilmesinin geciktirilmemesi, o işi gerçekleştirirken aslâ eğlenilmemesi ve ihmalkâr davranılmaması gibi te’kidî tekrarlarla doludur ve evrak, neredeyse bu cümlelerle sona erer. 3 Numaralı Mühimme’nin 1 numaralı hükmü, bu hususa güzel bir örnektir:

“Ve Malatya Nâzırı olan Mehmed’i dahi her ne tarikle olursa ele götürüp mecâl vermeyüp hakkından gelesin. İhmâlden hazer edesin ve müşârünileyh çavuşu eğlendirmeyüp ber vech-i isti’câl [acele olarak] berüye gönderesin”¹.

Kezâ, 6 Numaralı Mühimme’nin ilk hükmü de yukarıdaki hükme benzemektedir. Yani hüküm sahibi zamanı önemsemekte ve emrin bir an önce ve aynıyla yapılmasını emretmektedir.

“Tamişvar’da Hızâne-i Âmire Defterdârı olan Mehmed’e hüküm ki:

Hâlâ Dergâh-ı Mu’allâma mektub gönderüp: “Vilâyet-i mezbûrede mühimmât-ı mîriye müte’alîlik arz olunacak husûslar [Devlet ile alâkalı mühim işler] olup Südde-i Saâdetüme [huzuruma] gelmen lâzım olduğın” i’lâm idüğün ecilden [için] buyurdum ki:

Hükm-i şerîfüm varıcak [varınca] te’hîr etmeyüp arz etdüğün husûs için Südde-i Saâdetüme gelüp mülâkî olasın.²

“Dergâh-ı Mu’allâm çavuşlarından Mehmed zîde kadruhü varıcak, deryâ yüzün ve ol taraflarda olan cezîre ve yalıları gereği gibi tecessüs edüp fi’l-hakika istimâ’ olunduğu [gibi] küffâr-ı liyâmün donanma-i hasâret-rusûmu gözükmüş müdür, yoksa ol cevânib ve deryâ yüzleri emn ü âmân üzere midir, nicedür; sıhhati üzre vâkıf olduğun haber-i sahîhayı te’hîr etmeyüp çavuşumla atebe-i ulyâma [yüce huzuruma] arz ve i’lâm edesin”³.

Aşağıdaki hükümde ise, emrin ulaştırılmasının gecikmesindeki sebep sorularak etraflıca cevap beklenildiği belirtilmektedir:

“Hükm-i şerîfüm vardukda, bu husûsu onat vec-hile dikkat ve ihtimâmla hak üzere bi-hasebi’ş-şer’i’ş-şerîf teftîş edüp göresiz; bu zamâna gelince da’vâları te’hîr olmağa bâ’is nedür ve kâtil zannolunan kimesneler ne hâl ile muttasıf kimesnelerdür; mufassal ve meşrûh yazup Südde-i Saâdetüme arz eylesesiz.”⁴

9 Şabân 1240 tarihli ve Esmâ Sultan mührüyle Beyrut mütesellimine gönderilen hatt-ı hümayûnda; Tatar Mehmed Ağa’ya ücretsiz iki menzil beygiri ve gerekiyorsa süvari de verip “Bir saat avk ve te’hîr etmeyesiz.” sözleriyle işin önemini ve âciliyetini açıkça belirtilmiştir.⁵

Sultan İkinci Mahmud’a ait ve 13 Şevval 1228 (9 Ekim 1813) tarihli hatt-ı hümayûnda ise; daha önceden bazı hâdiseleri bildiren kâğıdının padişaha takdim olunarak üst kısmı (bâlâsı) hatt-ı hümayûn ile tezyin olduğu için teşekkür eden Boğdan voyvodası, Avrupa başşehirlerine gönderdiği adamlardan aldığı haberleri de vakit geçirmeden kendisine bildir-

mekte kusur etmediğini ve kendisine aslâ tembellik isnat olunamayacağını belirtirken, şu ifadeleri kullanmaktadır:

“Ol bâbda kullarına azv-ı tekâsül [tenbellik iftirası] ve ihmâl buyurulmayıp memlûk-i zerre misalleri dâimen ve müstemirren lahzâtü’l-amîmeti’l-berekât inayet ve merhamet-i dâverâneleriyle meşmûl buyurulmak babında emr u fermân men-lehü’l-emrindir”⁶.

Aşağıdaki evrakın bâlâsında (üst kısmında) Sultan İkinci Mahmud’un kendi el yazısıyla yer alan hatt-ı hümayûnunda şunlar yazılıdır⁷:

“Manzûrum olmuştur.

Yine mümkün mertebe celbine dikkat eylemesini tahrir eylesesin.”

Tamişvar Beğlerbeğisine 12 Zilkade 977 (18 Nisan 1570) tarihinde gönderilen hükümde, işin geciktirilmemesi şu ibarelerle hatırlatılmaktadır:

“Aslâ te’hîr ve tevakkuf etmeyüp beğlerbeğiliğüne tâbî olan beğlere mektublar gönderüp tenbîh ve te’kîd eylesesin ki, her biri sancağına tâbî olan alay beği [ve] zü’amâ ve erbâb-ı tımar âlât-ı ceng ü cidâl ve edevât-ı harb ü kütâlleriyle hâzır ve müheyyâ olup...”⁸.

Zamanın ehemmiyetine ve işin zamanında bitirilmesine dair örneklerden bahsederken, Osmanlı dönemi evrakında, “şimdiki hâlde” mânasında kullanılan ve hatta bazen aynı cümlede ikisi birlikte yer alan “el-hâletü hâzihi” ibaresinden de söz etmek yerinde olacaktır.

Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti antetiyle Hariciye Nezâreti’ne 11 Şaban 1334 (12 Haziran 1916) tarihli ve Dâhiliye Nâzırı Talat Paşa imzalı gönderilen tezkirede, yapılması gerekli işlemlerle ilgili ifadelerden sonra işin ehemmiyeti şöyle anlatılmaktadır:

“Sevkiyât ve nakliyât-ı askeriye hakkında istihsâl etmeleri kaviyyen melhûz bulunan malûmât vesaireyi hârice îsâl etmeleri imkân dâhilinde bulunduğu ve binâen aleyh mî’âd-ı mezkûrun bir saat temdîdi zabı-

taca mahzûrdan hâli olmadığı bildirilmiş olmağla ol bâbda emr u fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir.”⁹

İşin bir an önce neticelenmesi için kullanılan ta-birlerden birisi de “bilâ-ifâte-i vakt”dir ki, 17 Muharrem 1327 tarihli ve Başkâtib Ali Rıza imzalı ve Yıldız Saray-ı Hümâyûnu’ndan çıkan aşağıdaki irâde-i seniyyenin son kısmında yer almaktadır:

“Hitta-ı mübâreke-i Hicaziyyece i’ade-i emn ü âsâyiş için devletçe yapılmak lâzım gelip bilâ-ifâte-i vakt icabının icrası hususunun Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâca teemmül ve müzâkere edilmesi şeref-sudûr buyurulan irâde-i seniyye-i cenâb-ı Hilâfet-penâhî icâb-ı celilinden olmağla ol bâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.”¹⁰

Sadâret Mektûbî Kalemi (Başbakanlık Özel Kalem) antetiyle Maliye Nezâreti’ne gönderilen 19 Zilkade 1315 tarihli tezkirede şöyle denilmektedir:

“Teselya ve Yanya ordularının üç aylık tayinatları için Selanik, Kosova, Manastır ve Yanya vilâyetlerinin aġnâm rusûmundan kâfi miktarda para tedarik edildiği Encümen-i Vükelâda belirtilmişti. İşin önem ve âciliyetinden dolayı bir saat evvel tediiyeye başlanılması gerekli olduğundan, bahsi geçen vilâyet defterdarlıklarına telgrafla serî’an tebliġât ifa edilmekle beraber asâkir-i şâhâneye sıkıntı çektilirmemesinin te’kidi ve keyfiyetin yüce huzurunuzla bildirilmesine himmet”¹¹.

Resmî Yazışmalarda Saat ve Saat Kulesi

“Saat” kelimesi, sadece zaman olarak değil, kol, duvar ve cep saati ile mesafe mânalarında da kullanılmıştır. Aşağıda yer alan Şûrâ-yı Devlet iradesinde bunun bir örneği görülmektedir:

... Çankırı’ya baġlı Koçhisar kasabasına bir saat mesafede olan “mâ-i lezîz”in [suyun] kasabanın içine getirilmesi...¹²

Görevlerini başarıyla yerine getiren memurlar, hayrî ve dinî hizmet yapanlar, Osmanlı Devleti için hayırlı ve başarılı çalışmalar gerçekleştirenler ile insanlık için ilmî ve malî faaliyetlerde bulunanlar için

imtiyaz ve şefkat nişanları vermek, saat ve benzeri hediyelerde bulunmak, Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye’nin âdetlerindendi. Nitekim aşağıda Türkiye Türkçesi’ne aktarılmış Mâbeyn-i Hümâyûn İradesi’nde bu özellikler açıkça yer almaktadır:

“Mâbeyn-i Hümâyûn-ı Mülûkâne Başkâtibeti,

20 Zilhicce 1329 tarihli ve 325 numaralı hususî Sadâret tezkiresine cevaptır:

Trablus’da fevkalâde hizmetleri görülen mahallî eşrâftan Mansur Efendi’ye Halife hazretleri tarafından bir ipekli seccade, kendisinin oğlu ve Bingazi mebusu Ömer Mansur Paşa’ya da Yusuf Şinvan Bey’e hediye edilen saat kıymetinde bir adet saat ihsan buyurulmuş olmağla gereğinin yapılması arz olunur. Fi 21 Zilhicce sene 1329. Mâbeyn-i Hümâyûn Başkâtibi Halid Ziya.”¹³

Vaktin ehemmiyeti, onu gösteren saat ve saat kulelerini de önemli kılar. Osmanlı Devleti sınırları içerisindeki ülkelerde olduğu gibi, pek çok Avrupa ülkesinde de saat kuleleri şehirlerin gösterişli ve gözde mekânlarındandır. Mamafih, “saat Doġu’da geliştirilmişse de kule saati yapma geleneği Batı’da ortaya çıkmış ve ilk defa kilise ve saray kulelerinde uygulanmıştır.”¹⁴

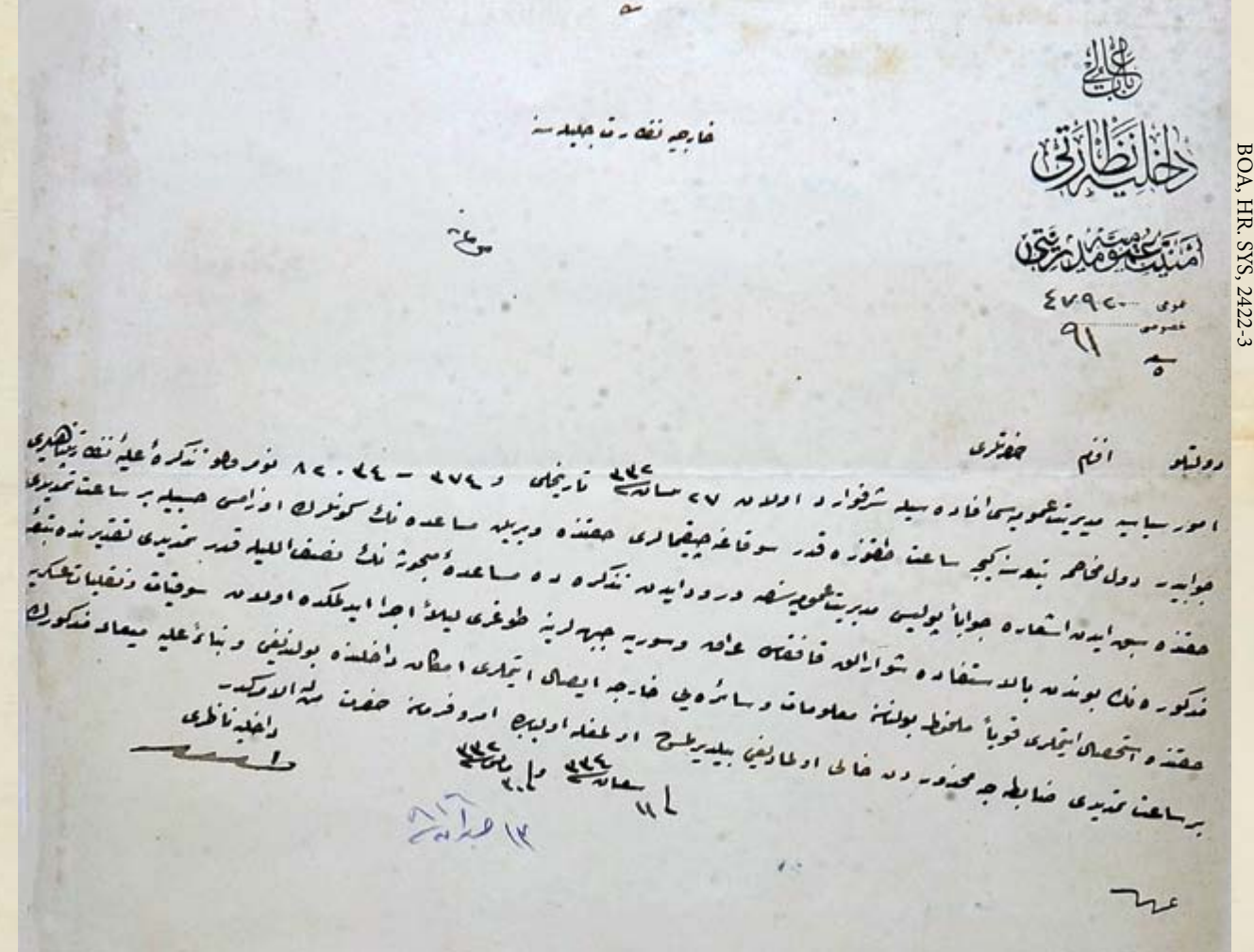
Aşağıda Türkiye Türkçesi’ne aktarılan evrak, Osmanlı Devleti’nin gayrimüslim tebaasının kiliselerine yapmak istedikleri saat kulesinin hikâyesini anlatmaktadır:

“BÂBİÂLİ

DÂİRE-İ SADÂRET-İ UZMÂ

Divân-ı Hümâyûn

Samatyada Sulu Manastır adlı Ermeni kilisesinin üstüne, büyük bir saat konulmak üzere bir kule ilâve ve inşasına ruhsat verilmesi Kilise Cemiyeti a’zâsı tarafından talep olduğuna ve bu kilisenin müceddeden inşası için daha önce çıkan emr-i âlîde çan kulesi yapılmaması hükmü açıkça belirtilmesiyle birlikte, yapılmak istenilen saat kulesinin, saat konulmasına mahsus olmak ve saatten başka bir şey konulmamak

şartıyla inşasına ruhsat verilmesi Mühendishane’den belirtildiğine dair Şehremâneti’nden gönderilen tezkire, Divân-ı Hümâyûn’a havale edilmiştir.

Bu tezkire mütâlâa olunup eski kayıtlarla karşılaştırıldıktan sonra bahsi geçen emr-i âlîde yazılı bulunduğu şekilde kilisenin haritasında gösterilen üç adet çan kulesinin inşasıyla çan asılmasına lüzûm olmadığından bunların inşa olunmayacağı, milletin ileri gelenleri tarafından beyan ve temin olunması üzerine kilisenin inşasına padişah tarafından müsaade verilmiştir.

Şimdi yapılması arzu edilen saat kulesine daha son-

ra çan konulmaması için kesin kayıt altına alınması icap edeceğine ve bununla birlikte kiliseye saat konulması için özel olarak kule yapılmasının lüzûm derecesi belirlenmeye muhtaç olduğundan, bu tesbitten sonra gerekenin yapılacağını Şehremâneti’ne tebliğ edilmesi veyahut durumun bir kere de Şûrâ-yı Devlet’e havalesi Sadâret makamının görüşüne baġlı olduğundan, bahsi geçen tezkire ekleriyle birlikte geri gönderilmiştir.

Bu hususta gereğinin yapılması zât-ı âlîlerine aittir.

Fi 22 Muharrem sene 1304 ve fi 8 Teşrin-i evvel sene 1320 [20 Ekim 1886].¹⁵

DİPNOTLAR

- 3 Numaralı Mühimme, Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Yay., (İndeks, Transkripsiyon) Ankara, 1993, hüküm 1, s. 8.
- 6 Numaralı Mühimme, BOA Yay., Tıpkıbasım, Ankara, 1995, hüküm 1.
- a.g.m., hüküm 3.
- a.g.m., hüküm 19.
- BOA, HAT, 665/32327_B.
- BOA, HAT, 955/40961_A.
- BOA, HAT, 955/40961_A.
- 12 Numaralı Mühimme Defteri (Özet-Transkripsiyon-İndeks), BOA Yay.,

- c. 1, Ankara, 1996, s. 33.
- BOA, HR. SYS, 2422/3 (1)
- BOA, İ. HUS, 173/41
- BEO, 1107/82953 (1)
- BOA, İ. ŞD, 26/1180 (2)
- BOA, İ. MBH, 7/71 (2)
- Acun, Hakkı, “Saat Kulesi”, DİA, c. 35, İstanbul, 2008, s. 325.
- BOA, ŞD, 2510/22

Laleli Camii Muvakkithanesi

Şehzadebaşı Camii Muvakkithanesi

Galata Mevlevihanesi Muvakkithanesi

Sultan II. Mahmut Türbesi Muvakkithanesi

Fotoğraflar: Bilâl Bal

İstanbul'da bugün mevcut olan muvakkithanelerden bazıları şunlardır:

BEYLERBEYİ CAMİİ MUVAKKİTHANESİ

Beylerbeyi İskele Meydanındaki Cami 1778 tarihinde Sultan I. Abdülhamit tarafından annesi Rabia Sultan hayrına yaptırılmıştır. Camiye Sultan II. Mahmut bir minare ile dört cepheli çeşme ile bir muvakkithane ilave ettirmiştir. İlave edilen iki katlı binada üst kat sıbyan mektebi alt kat muvakkithanedir. Muvakkithane yapısı dikdörtgen ve yarım daire plan şemalı iki kısımdan meydana gelir. İki bölümün birleştiği yerde, Sultan II. Mahmut'un tuğrası bulunan kapıdan, hem muvakkithaneye hem sıbyan mektebine girilir.

BÂLÂ SÜLEYMAN AĞA CAMİİ MUVAKKİTHANESİ

Silivrikapı Tekke sokağındaki camii, İstanbul'un fethinde Topçubaşı olan Süleyman Ağa tarafından 1463 yılında yaptırılmıştır. Camiinin çevresinde 1895 tarihinde Sultan Abdülmecid'in eşlerinden Perestü Hatun tarafından yaptırılan sebil, çeşme ve muvakkithaneden oluşan üçlü bir yapı mevcuttur. Barok tarzındaki bu yapının cephesi yekpare mermer kaplı olup saçak altı boydan boya kitabe ile bezenmiştir.

ATİK VALİDE CAMİİ MUVAKKİTHANESİ

Üsküdar Toptaşı'nda Mimar Sinan'ın eseri olan külliye II. Selim'in eşi Nurbanu Sultan tarafından 1593 yılında yaptırılmıştır. Muvakkithane, cami avlusunun

güneydoğu köşesinde yer almaktadır. Kare planlı bir odadan ibarettir ve kuzeybatı yönüne yapılan ilavelerle asıl şeklini kaybetmiştir. Yapının orijinal kapısı inşaatın içinde kalmıştır. Kitabesi olmayan eserde tek süsleme elemanı olarak güneydoğu köşesinde bulunan sütun başlık ve kaidesi görülür.

YENİ CAMİİ MUVAKKİTHANESİ

Yapımı III. Mehmed'in annesi Safiye Sultan tarafından 1597 yılında yapımına başlanılan caminin ilk mimarı Davud Ağa'dır. III. Mehmed'in ölümüyle Safiye Sultan eski saraya gönderilmiş ve caminin tamamlanması 1663 tarihini bulmuştur. IV. Mehmed'in annesi Hatice Turhan Sultan tarafından Mimar Mustafa Ağa'ya cami, hünkâr mahfeli, darülhadis, mektep, çarşı, sebil ve türbeden müteşekkil bir külliye olarak tamamlanmıştır. Muvakkithanenin yapılış tarihinin cami ile aynı olmadığı Vasıf'ın on mısralı tarih kitabesinden anlaşılmaktadır.

HUMBARHANE CAMİİ MUVAKKİTHANESİ

Halıcıoğlu Camii diye de bilinen Humbarhane Camii 1793 tarihinde Humbaracılar Kışlası'nın ortasına yüksek bir bodrum üzerine yapılmıştır. Banisi III. Mustafa'nın eşi ve III. Selim'in annesi Mihrişah Sultan'dır. Muvakkithane camiye girişte sağda, minareye bitişik dikdörtgen bir odadır. Yapı kesme taştandır. Cephesi üç kenarlı bir çıkıntı olarak düzenlenmiştir. Bu çıkıntılarda ve diğer bir uzun kenarda sivri

kemerli pencereler bulunur. Kitabesi ve hiçbir mimari süslemesi yoktur. Cami ile aynı tarihlerde yapıldığı düşünülmektedir.

AYASOFYA CAMİİ MUVAKKİTHANESİ

Fetihten sonraki tamir ve ek inşaatlarla camiye dönüştürülen yapı çeşitli padişahlar döneminde minareler, mahfil ve kürsü, kütüphane, imaret, mektep ve şadırvan ilaveleriyle bugünkü haline ulaşmıştır.

1849 yılında Sultan Abdülmecid tarafından İsviçreli mimar G. Fossati'ye yaptırılan tamirler sırasında muvakkithane de ilave edilmiştir. Muvakkithane avlu kapısının sağ yanında yer alan kesme taştan kare planlı bir yapıdır. Kubbenin tam altına isabet eden kısımda kare bir kaideye oturan yuvarlak bir mermer tabla bulunur. Bu tablanın saatlerin ayarları bozulmaması için sarsıntılardan korumak üzere kullanıldığı kesindir.

GALATA MUVAKKİTHANESİ

Galata Muvakkithanesi, 1818 yılında Halet Said Efendi tarafından 1492 'de kurulmuş olan Galata Mevlevihanesinin bahçesinde inşa edilmiştir. Mevlevihanenin taç kapısından bahçeye girişte sağ tarafta yer alan muvakkithane dikdörtgen bir yapıdır. Yapının ön cephesinin -Galip Dede caddesine bakan tarafı- sağ tarafında yarım oval yalağı bulunan mermerden yapılmış zarif bir çeşme bulunur. Muvakkithane'nin üst katı kütüphane binasıdır. Malzemesi kesme taştır.

DOLMABAĞÇE MUVAKKİTHANESİ

1853 tarihinde Dolmabahçe cami ile aynı zamanda yapılan muvakkithane, düzgün sekizgen planlı, oldukça dekoratif görümlü bir yapıdır. Pencere ve kapı açıklıkları yuvarlak kemerlidir. Yapının üstünde dolaşan kemerli silme, taç görünümündedir. Muvakkithanenin üstü, Sultan Abdülmecid döneminde yaygın olarak kullanılan sekiz köşeli bir yıldız ve hilal ile sonuçlanan kubbe ile örtülmüştür. Muvakkithanenin yeri cami yanında iken daha sonraları yol yapımı nedeniyle yerinden alınıp caminin kuzeydoğusuna yerleştirilmiştir.

EMİRGAN CAMİ MUVAKKİTHANESİ

Emirgan Muvakkithanesi, Sultan I. Abdülhamit tarafından 1781 tarihinde yaptırılan Emirgan cami karşısında yer almaktadır. Muvakkithane kesme taştan

yamuk planlı bir yapıdır. Caminin son muvakkiti müneccimbaşı Hüseyin Hilmi Efendinin oğlu Mustafa Selim olmuştur. 1844 tarihli kitabesinin şairi A.Sadık Ziver Paşa, hattatı ise Mehmed Rıfat'ır.

SUADİYE CAMİİ MUVAKKİTHANESİ

1907 yılında Maliye Nazırı Reşit Paşa'nın kızı Suat Hanım tarafından yaptırılan cami Suadiye Camii olarak bilinir, çevresindeki semte de adını vermiştir. Avlunun dört köşesinde çeşme, muvakkithane ve tuvalet yerleri vardır. Sekizgen plan şemasında zarif, itinalı bir işçilik gösteren muvakkithanede birbirinin simetrikliği olan dikdörtgen düzenlemeli cephelerde, yuvarlak kemerli yedi pencere açıklığı bulunmaktadır. Avluya açılan giriş kapısı kuzeybatı yönündeki pencereler gibi kapı da yuvarlak kemerlidir.

SULTAN II. MAHMUT TÜRBESİ MUVAKKİTHANESİ

1840 yılında inşa edilen Sultan II. Mahmut Türbesi ampir üslubun en seçkin örneklerinden biridir. Bu yapı; türbe, sebil, muvakkithane, çeşme ve odalardan meydana gelen bir topluluktur. Ortada bulunan sebilin iki yanında bulunan odalardan II. Mahmut Türbesi'ne bakanı muvakkithanedir. Sultan II. Mahmut Türbesi Muvakkithanesi'nin ilk muvakkiti Mevlevî Eflâki Dededir. Oğlu Hüseyin Hâki ile birlikte, her parçası kendi elinden çıkmış saatler yapmakla meşhur olmuşlardır.

SULTAN AHMET CAMİİ MUVAKKİTHANESİ

Caminin temeli 1609 tarihinde Sultan I. Ahmet tarafından törenle atılmıştır. Kapı kitabesinden 1616'da tamamlandığı anlaşılır. Kasr-ı hümâyun, mektep, sebiller, odalar, dükkânlar, muvakkithane gibi yapıların yer aldığı külliye Mimar Sedefkâr Mehmet Ağa'nın eseridir. Sultan Ahmet Camii'nin muvakkithanesi ise Ahmet Sadık Ziver Paşa'nın hazırladığı zamanında mevcut binanın tamiri ile 1828 yılında Ramazan ayında yeniden açılmıştır. Muvakkithaneye Sultan I. Ahmet Türbesi'nin önündeki kapıdan girilir. Prof. Dr. Süheyl Ünver'in belirttiğine göre caminin 1613 tarihli vakfiyesinde "Evkât-ı ezana âlim ve saati mikadda cazim bir muvakkit" kaydı vardır.

*Burada yer alan bilgiler Server Dayıoğlu'nun *İstanbul Muvakkithaneleri* (İBB. Kültür A.Ş. yay. 2010) kitabından alınmıştır.

Fotoğraf: Fatma Bayram

EVVEL ZAMAN İÇİNDE YAHUT GELENEKTEN GELECEĞE ZAMAN

Hayrettin ORHANOĞLU
Giresun Üniversitesi Öğretim Üyesi

Zaman, dinamik bir nitelik arz eder. Sürekli değişir. Buna göre, geçmişteki olayların, bulguların yahut durumların anlamı durağan değildir ve asırdan asra değişir.

Modern sanatçının amacı, elbette zamana ve mekâna kayıtsızlık değildir. Amaç, zamanın akışını olabildiğince yumuşatmak ya da zamanın akışını hissetmemektir. Bu da zamanın her adımda yeni bir imgeye dönüşmesini beraberinde getirir. Sanatçı, bu bakışla tıpkı şiirleri gibi anlamı da sınırlayacaktır: “Anahtarı yalnız bende bulunan bir odaya girer gibi okurum kendi şiirim. Onun hatıraları bendedir.”¹

Yalnızca sanatçıda değil özneye karşı karşıya kalan okurda da var olan bu tutumun belirli bir zaman ve mekân algısından çok kaotik bir algıya dönüşmesini öngören katmanlı bir bilincin varlığı, şüphesiz ki mo-

dern sanatın yabancılaştırıcı bir etkisi olarak anlaşılmalıdır. Bu etkinin en kolay izlenebilir imgelerinden biri de zamandır.

Geçmiş, gelecek ve şimdinin bir aradalığı, sanatta ve özel olarak edebiyatta bilinç akışı olarak nitelendirilmiş ve Proust, Joyce, Wiliam Faulkner, Virginia Woolf başta olmak üzere pek çok yazarın kullandığı bir teknik olagelmıştır.

Bergson, “anın gerçekliği”² ile tanımladığı zamanı ele alırken üç ayrı zaman fikri yerine tek bir zamanı yani şimdiki zamanı getirerek zaman konusundaki düşüncede bir devrim gerçekleştirmiştir. Bergson’da zaman, daha çok bir akışa benzeyen “süre” olarak vardır ve bu “süre” ancak sezgi yoluyla doğrudan bilinebilir.

Sezgi yoluyla, içeriden kavradığımız, en azından

tek bir gerçeklik vardır. Bu olagelen benliğimiz, zamandaki akışında kendi kişiliğimizdir. Benliğimiz süregiden bir değişim ve ilerleme içindedir. Dış dünyadaki hareketliliğin sonsuzluğunu ve değişimini anlamının tek yolu, kendi içimizdeki değişimi sezmektir. Bütün yer değiştirmelerimiz ve hareketliliğimiz kendi benliğimizin farkına varmak içindir. İçe yönelmişimizde ilkin algılarımızın farkına varırız ki bu dış dünyanın maddiliğinden kaynaklanır. Algılar, içte imgeler yahut sembollerle karşımıza çıkar. Ardından farkına varacağımız ikinci unsur hatıralardır. Benliğimizi mekân değil, zamansal bir akış belirler. Bu açıdan benliğimizin süresinin içsel ve saltık bilgisine ulaşmak yine benliğimizle mümkündür.³

Daha önce de belirttiğimiz gibi bu “süre”lerden yararlanarak Gerçeküstücüler, geçmişten, gelecekte ve şundan bahsettiğimizde, aslında şimdiki anın üç farklı şeklini kast ederler. Şeylerin geçmişini hayal ettiğimizde belleğimizi kullanırız. Bunlar, o şeyler geçmişte olurken zihnimize bıraktığı izlenimdir. O halde üç zaman ayrımı yoktur. Buna karşılık tek bir zaman vardır: Şimdiki zaman. Geçmiş ve gelecek nasıl vardır? Yoksa yok mudurlar?

Geçmiş ve gelecek şimdiki zaman içinde vardır. Yani şu anın geçmişi ve geleceği olarak vardır. Ruh veya zihin varlığını yitirmiş geçmiş ve henüz var olmamış geleceği şimdiki zaman içinde varlığa getirir. Var olan hep şu andır. Zamanın bir süreklilik sıfatı vardır. Bu şudur: Zaman, gelecekteki beklentilerin geçmişe doğru gelişmesi ve bunun devam etmesidir. Örneğin saatler bu geçen zamanın belleğe yerleşmesini sağlayan aletlerdir. Bütün yaşamımıza bir anda sahip olamayız.⁴

Hatıralar da belleğin bize hissettirdiği tek bir zaman diliminden hareketle Bergson gibi bizi hep şimdiki zamandaymış gibi düşündürmeye sevk eder. “Bu anılar, olduğu gibi, kişiliğimin derinliklerinden kopmuş, onlara benzeyen algılarca da yüzeye çekilmiştir; bunlar kesinlikle ben olmadan zihnimin yüzeyinde dururlar.”⁵

Zamanı görülebilir, elle tutulabilir, nesnel bir zaman algısıyla, şimdiki zamanla ifade eden modern sanatçıya göre, “Hiçbir canlı varlık yoktur ki yavaş yavaş kendi sonuna geldiğini duyumsamasın; yaşamak yaşlanmaktır. Ancak, aynı biçimde, bir yumağın sürekli sarılmasına da benzetilebilir; çünkü geçmişimiz peşimizden gelir, izlediği yol boyunca topladığı şimdiyle durmadan kabarır. Bilinç demek, bellek demektir.”⁶ Belleğin de zamanla nesneleştirdiği tek şey ölümdür.

Sanat eserindeki zamandan farklı olarak oluş hâlindeki zaman, dönüştürücü bir niteliğe sahiptir. Tıpkı imgenin zamanı dönüştürdüğü gibi zaman da eşyaya ait belirleyicilerin başında olan değişimin asıl muharrikidir. Bu tavır, zamanın dönüştürücü gücünün bir neticesidir daha çok. Bizim belirli bir zaman algısına sahip oluşumuz da bir başka etkidir. İnsanla birlikte kültür ve dolayısıyla sanat, zamana ve algılara bağlı olarak değişmelere uğrar. O halde zamanın bizdeki en görünür tarafı değişmelerin eyleyeni olmasıdır.

Tarih, tıpkı soyut arka planı olan zaman gibi bizi değiştiren olayların yazıcısıdır. Belirli algı süreçlerine, olaylara, insanlara ve daha önemlisi kültürlere göre şekil alır. Zaman, dolaylı olarak tarih, bireyin ve toplumun belirlenmesinde, evrensel ve nesnel mekânı oluşturur. Bu mekânın varlığı da, birey ve toplumun yaşamında başlı başına egemen olan bir boyutu doğurur. İşte bu boyut, var oluş sürecimizi belirler. Değişmeler karşısındaki var oluş, zamanı mekânla yeni bir alana taşır ki bu da gerçeklik algısıdır. Dolayısıyla zamanın ikinci algısı gerçekliktir.

Zamanı gerçekliğin içinde ya da dışında düşünmemiz aynı zamanda bizim de bilincimizin sınırlarını belirler. Sanata dair tasavvurlarımız da zamanın bu iki algısında şekillenir. Yani değişim ve gerçeklikte. Değişim, aynı dönemde hatta aynı yazarda farklı zamanlarda ortaya çıkan yorum zenginliğidir. Bir öncekini tekrarlamayan hatta aşan her hamle, bir öncekine eklenen yeni bir bakıştır. Örneğin geleneksel anlatımızın son halkası olan Hüsn ü Aşk, kendisinden önceki bütün mesnevîleri birçok yönüyle aşan yeni bir penceredir. Şeyh Galib’in yaşadığı dönem göz önün-

de bulundurulduğunda hem çalkantıların ortasında kalış, hem bütün zamanların mesnevî geleneğini tek bir eserde yeniden ortaya koyma eğilimi, şairin kişisel kabiliyet ve tecrübeleri, Galib'in bir iddia uğruna ortaya çıkan bu eserini farklı bir yere koymamıza sebep olur. Mesnevîdeki şu mısralar ondaki özgüvenin bir yansıması olarak da karşımıza çıkar ki metnin anlam dairesi içindeki çeşitlilik ve zenginlik o metnin önemini daha da öne çıkarır:

*Tarz-ı selefte tekaddüm ettim
Bir başka lugat tekellüm ettim
Gencînede resm-i nev gözetdim
Ben açtım o genci ben tükettim.*

Bu mısralardaki zaman algısı hiç şüphesiz değişme olgusu üzerine kuruludur. O bir başka şey yazmış ve kendisinden evvelkileri aşmıştır. Devrinde söz hazinesinin kapısını Şeyh Galib açmış, hazineyi o tüketmiş ve burada söylenmese de doğrusu kapısını o kapatmıştır.

Ondan neredeyse bir yüzyıldan sonra Ahmet Haşim de aynı değişme olgusuyla zamanı sorgular. "Müslüman Saati"nde saatin daha gümrükten girer girmez Müslüman bir zamanı saydığını belirtir. Bu zaman, mekanikmiş gibi gözüke de Müslüman bir evin duvarında tıpkı Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*'ndeki gibi kendine ait bir zamanı sayar.

Mekanik olanı irreelin sınırlarına taşır. Bir değişmenin faili olmak, anlatıcının evinde "Mübarek" adlı saate, yani zamana farklı bir boyut katar. O hem sonlu bir sürekliliği, yani dün, bugün ve yarının değişmesini saymakta hem de değişimi somutlaştırmaktadır.

Gelenekten modernitenin kargaşasına dönüşme de buradan itibaren başlar. Gümrükten içeri girer girmez Müslüman bir zamanı sayan saat artık "tuhaf"tır ve doğru dürüst çalışmaz bile. O, alayın değilse bile bir ironinin nesnesine dönüşmüştür. Katı, aşılamaz ve artık doğru dürüst zamanı sayamayan bozuk bir saattir geçmiş. Dindar annenin "Mübarek" pozitivist babanın "Menhus" diye andığı saat, tıpkı bulunduğu konak gibi eskimiş, yıkıntılarının arasındadır. "Her şey fakir, biçare ve alt üsttü. (...) Kapıdan girer girmez bu dört yılın beyhude geçtiğini daha ilk anda anladım. Evde hiçbir şey değişmemişti. Sofanın ve odaların kapısında daha yırtık, daha renkleri atmış, fakat dışarıya karşı yine eskisi kadar kapalı aynı perdeler sarkıyor, duvarlarda aynı levhalar asılı duruyordu. Sofadaki eski hasırın son parçası her adımda dağılmağa hazır, etrafı küf, rutubet kokusu ile dolduruyor, Mübarek daha tozlu, Kafkas çöllerinde hastalanmış bir çöl devesi gibi bitkin, kendi köşesinde hiçbir nizama girmeyen bir zamanı sayıyordu."

İşte zamanın ikinci algısı da buradan itibaren başlar. Zaman, "Mübarek"ın etrafında dönmediği için

onu alelâdenin dışına iten bu kendine ait oluş, kendi sırrından uzaklaştırılarak yeni ve bize ait olmayan bir zaman algısına yenik düşer.

Ahmet Hamdi Tanpınar, bu irreeli kendince yorumlarken Abdülhak Şinasi Hisar ve Sâmîha Ayverdi'den farklı bir yerde durur. Gerek Hisar, gerek "Çamlıca'daki Eniştemiz"de ve gerekse "Fahim Bey ve Biz"de modernitenin ireelin dışına ittiği zamanı daha da içselleştirirken bu kez Samiha Ayverdi, "İbrahim Efendi Konağı"nda tıpkı Haşim gibi "biz"e ait kıldığı bir zamanı hatıraların arasından çekip alır. Belirtmek gerekir ki bu iki yazarda zaman, Tanpınar ve elbette Marcel Proust'tan uzaklaşarak çekirdek bir zamanı değil soyutlaşan ve "bizleşen" bir zamanı duvarına asar. Zaman, bu romanlarda ireel gibi görünen anlamın ötesine geçerek gerçekleşebilecek dinamik bir işleve dönüşür insanoğlu için. Sembolik karakteriyle zaman, hem eşyayı hem de onun anlamlarını hatırdan tutan geniş bir anlam katmanı oluşturur.

Burada tekrar Şeyh Galib'e dönersek "Hüsn ü Aşk"taki "Benî Muhabbet Kabilesi", aslında bir insan topluluğunu değil aslında âlemin oluşumuna (kevne) tekabül eder. Madde, ateş, hava, su ve toprak yani maddenin özü henüz oluşmakta boşluk (fenâ), bir hacme ve cisme kavuşmaktadır. Bu yönüyle kabilenin her bir üyesi, boşluğa doğru atılırken temmuz güneşini giymektedirler ve içtikleri de ateşten başka bir şey değildir.

*Giydikleri âfitâb-ı temmuz
İçtikleri şu'le-i cihân-sûz*

Zaman, burada sanıldığı gibi belirsizleşmemekte aksine somutlaşarak daha geniş bir anlam kazanmaktadır. Olayları yahut mekânı da aşarak yeni bir görünüm kazanmaktadır.

Bu yönüyle gerçeklik, değişmenin de sebebini oluşturan temel bir eyleyene (fâil) dönüşmektedir.

DİPNOTLAR

- 1 Zarifoğlu, Cahit, Yaşamak, Beyan Yay., İst., 1997, s. 86.
- 2 Gaston, Bachelard, "Anın Sezgisinden Seçmeler", (çev. Alp Tümerterkin), Cogito, S. 11, Şubat 1998, 2. baskı, s. 63.
- 3 Bergson, Henri, Metafizğe Giriş (çev. Barış Karacasu), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1998, s. 10.

Nitekim sonraki yıllarda postmodernizm denilen kırılmalarla elde edilen zamanlar silsilesi, bir yanılısma olarak geleneği öne çıkarıyor gibi görünse de aslında içten içe daha yıkıcı bir etki bırakmaktadır. Orhan Pamuk'un "Kara Kitap"ında zaman, geleneğin tarafındaki oluşun öne çıkışıyla değil köklü bir değişime maruz kalıp bozuluşa (kevn-i fesada) uğramaktadır. Böylelikle zaman, naifliğini yitirerek alelâdenin sınırlarına yaklaşmaktadır.

Bu zaman algısı, geçmiş ve gelecek çizgisi üzerinde birbiri ardınca sıralanan şimdiki zamanların varlığı ile ele alınır. Şimdiki zamanların geçmiş ve gelecek çizgisinde bu yolla sonsuz sayıda üretilebilmesi sanat eserinde de sonsuz olay ve ilişkiler yumağını da beraberinde getirir. Çünkü postmodern sanatçı, nesnelere sınırları çizilen ölüm ve ölümsüzlük çatışmasını aşabilmek için bu ardışık şimdiki zamana sığınmak zorundadır. Ancak bu hamle, yine tatmin edici bulunmayıp sanatçının tıpkı geçmiş zamana bakışı gibi tek bir şimdiki zamanla yetinilmeyecek kadar geniş bir zaman dilimine yayılmak ister. Bu yüzden sanatçı, eserinde oluşturduğu ardışık şimdiki zamanlarla elde ettiği kazanımlarla dış dünyayla olan ilişkilerini en yüksek düzeye çıkararak zamana hâkim olmaya çalışacaktır.

Sonuç olarak belirtmek gerekirse zamana bakışımız, bizim zamanla olan ilişki biçimimizi ele vermektedir. Bilincimizin dışı yansıyan tarafı olan davranışlarımız nasıl ki eylemlerimizi belirtiyorsa zaman algımız da bizi ve etrafımızı belirlemektedir. Tıpkı tarih gibi kültürün bütün şubelerinin belirleyicisi de bu yönüyle zamandır.

Zaman, değişen, değiştiren; yaratılmış (mahlûk) gerçeklik tarafıyla nasıl ki bugüne kadar hep anlatıların, şiirin temel öznesi olagelmışse bundan sonra da bu rolünü asla unutturmayacaktır. ■

- 4 Çüçen, A. Kadir, "Ortaçağ Felsefesinde Zaman Kavramı", Felsefe Dünyası, Sayı: 20, Bahar 1996, s. 76.
- 5 Bergson, Metafizğe Giriş, s. 10.
- 6 Bergson, age. s. 11.

Süleymaniye Camii

GELENEKSEL SANATLARDA ZAMAN'A DAİR

Yrd. Doç. Dr. Hilal KAZAN
İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Zaman kavramı ve olgusu, tarihin ilk devirlerinden bugüne, hem semavî dinler açısından hem düşünceye konu olmak bakımından pek çok düşünür, ilahiyatçı ve mutasavvıf tarafından konuşulmuş, tartışılmış, farklı açılardan çeşitli eserlerde ele alınıp değerlendirilmiştir.

Bu değerlendirmelerin kimi soyut boyutta yazılı, edebî kimi somut planda resim veya mimarî olarak ortaya çıkmıştır. Ancak çizgi ile icra edilen görsel sanatlarda ve mimaride zaman fikrinin nasıl ifade edildiğini anlamak, izah etmek, belli bir kategoriye sokmak ve zamanın izini sürmek çok da kolay görünmemektedir. Çünkü edebiyatın aksine hüsnühat, tezhip, minyatür, cild ve ebru gibi klasik İslâm sanatlarında sanatçının zaman algısını değerlendirecek yansıtacak, anlamamıza

yardımcı olabilecek açık işaretler bulmak/aramak mümkün değildir. Yani bu sanatların kompozisyonlarında zamanı doğrudan algılayacak bir işaret ve sembol yoktur. Geçmiş devirlerde sanatkarın bahsettiğimiz sanat dallarında icra ettiği sanatında bunu nasıl ifade ettiğine dair yazılı bir bilgiye tesadüf etmek de oldukça zordur. Hayatı hakkında dahi birkaç eser ve satırdan başka bir malumat olmayan sanatçının bu tür detayları nasıl değerlendirdiği, hangi zaviyeden olaya baktığı meçhuldür. Ancak eserlerinde yazdıkları bazı küçük notlar veya mezar taşlarındaki bilgi kırıntıları gibi bazı farklı işaretler neticesinde böyle bir değerlendirmede bulunmak mümkün olabilir. Ayrıca bu sanat dallarının değişen, geçip giden zamana bağlı olmayıp her devirde, temel özelliklerini korumuş olmaları da unutulmamalıdır.

“Klasik İslâm sanatları dâhilinde ortaya konulmuş eserler asırlar içinde zamandan bağımsız gelişerek bugüne ulaşmış olmalarına rağmen onlarda (kendi) zamanlarının izleri de görülmektedir. Bu eserler belli bir zaman diliminde verilmişler ancak zaman üstü yani bütün zamanlara şamil olmuşlardır.”

Klasik İslâm sanatları dâhilinde ortaya konulmuş eserler asırlar içinde zamandan bağımsız gelişerek bugüne ulaşmış olmalarına rağmen onlarda (kendi) zamanlarının izleri de görülmektedir. Bu eserler belli bir zaman diliminde verilmişler ancak zaman üstü yani bütün zamanlara şamil olmuşlardır. Mesela erken devirlerde yazılmış bir Kur'an sayfasıyla daha geç dönemlerde veya günümüzde yazılmış Kur'an sayfası arasında sanatsal değer açısından bir fark olmadığı gibi mabedleri süsleyen çini, mermer ve ahşap sanatlarının motifleri, kullanılış biçimleri ve estetik değerleri açısından da bir zaman farkı söz konusu değildir. İlk asırlardan itibaren ortaya konulan sanat eserlerinin kendi devirlerinde de son derece estetik bulunduğunu bilmekteyiz. Fakat bu bahsedilen sanat dallarında kullanılan tekniklerin, malzeme çeşitliliğinin ve üslûplarının gelişmesi, tekâmül etmesi bu noktada elbette doğaldır. Özünde izleyiciye verdikleri mesaj ve sanat değerleri çağlar boyunca muhafaza edilmekte, bize yansıyan, bizim gördüğümüz, klasik İslâm sanatları sanatçıların temel gayelerinden olan “yaratılanın en mükemmel şekilde yansıtılması” temel sanat felsefesinin ise asırlar içindeki gelişimi, tekâmülüdür.

Bu genel değerlendirmeden sonra İslâm sanatları içinde çok özel bir yere sahip olan Hat Sanatı'nda

Foto: Abdullah Mıaz Güven

Ey halimi düşünerek kabrime bakan
Dün ben de senin gibiydim,
Yarın sen de benim gibi olacaksın

zaman fikri nasıl, hangi perspektifle yer almıştır meselesine gelirsek hemen akla ilk gelen Kur'an-ı Kerim'de zamana işaret eden âyet ve sûreler gelir. Söz temsili tarihî camilerin hemen hepsinin kapısında celî sülûs hat ile yazılı “Muhakkak ki namaz müminler üzerine vakitlerle belirlenmiş bir farzdır” (Nisa, 4/103) âyeti camiye ibadete gelenleri karşılar. Bu levha cemaate ayrıca namazın farzîyetini te'kid eder mahiyettedir. Ayrıca namazın vaktinde kılınmasına işaret eden bir kaç hadîs-i şerif de tarihî camilerde yer almaktadır. Bunlardan biri Nusretiye Camî-i Şerif'inde mermer üzerine hakkedilmiş olan XIX. asrın meşhur hattatı Mustafa Rakım (1757-1825) tarafından yazılmış olan “Amellerin en hayırlısı namazı ilk vaktinde kılmaktır.” Bir diğeri ise “Allah katında en hayırlı amel vaktinde kılınan namazdır. Sonra ana-babaya iyilik, sonra da Allah yolunda cihad etmektir.” manasında olan hadîs-i şeriftir. Bu hadîs-i şerif XIX. asrın ikinci yarısında temayüz etmiş olan meşhur hattat Samî Efendi tarafından levha halinde yazılıp Aksaray Petevniyal Valide Cami'ne talik edilmiştir. Gene Kur'an-ı Kerim'de zaman adına yemin edilen “Asr Sûresi” de hattatlar tarafından çokça gerek sülûs, gerek muhakkak, gerekse diğer yazı tarzlarında istiflerle levhalar halinde yazılıp hazırlanmışlardır.

“Çünkü namaz, mü’minlere belirli vakitlere bağlı olarak farz kılınmıştır.” (Nisa 4-103)

Ayet ve hadislerin haricinde İslâm büyükleri tarafından zamana ve vakte işaret eden çeşitli güzel sözler, şiirler devrin meşhur hattatları tarafından en güzel şekilde istiflenip levhalar halinde evlerin, tekkelerin duvarlarını süslemiş, bir kısmı da taşla hakkedilerek kitabeler halinde mabed, medrese ve sair binalarda kendilerine yer bulmuşlardır. Bunlardan bazıları; “Dünya bir saattir, onun icabı ta’attir.”, “Saat-i vahidedir ömr-i cihan/ Saat-i ta’ate sarf eyle heman”, “Edeb mektebinde ilim ve irfan kazanmağa bak. Sayılı nefes alacağın bu âlemde vaktini lalâkla, boşa konuşmakla harcama.”

Müslüman sanatkârlar tarafından inşa edilen mimari eserlerde onların zaman tasavvurunun bir ürünü diyebileceğimiz bazı somut unsurlar da görmek mümkündür. Bu noktada tarihî camilerin bir kısmında dış duvarlarına taş ustaları tarafından uygulanan namaz vakitlerini tespit için kullanılan güneş saatlerine dikkat çekilebilir. Bu saatler iyi bir işçilikle sanatkârane bir şekilde camilerin güneş alan cephelerinde bulunmakta, bugün dahi rahatlıkla vaktin tespitinde kendilerinden istifade edilebilmektedir. Hatta bir kısmında onu duvara hakmeden ustanın ismi dahi yazılıdır. Bunun yanı sıra camilerin taç kapı, mihrap, minber geçidi gibi bölümlerinde yer alan sütunçelerin alt ve üst bölümlerinde süslemelerinde mermerlerin, ahşapların “kum saati” şeklinde yontulduğu görülmektedir. Bu süsleme şekli Osmanlı mimarisinde neredeyse istisnasız olarak bütün büyük camilerde kullanılmıştır.

Osmanlı devrinde saatler XVIII. yüzyılda yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bunu XIX. asırda saat kuleleri takip etmiş adeta bir moda haline gelip imparatorluğun birçok şehir merkezinde saat kuleleri

inşa edilmiştir. Bu saat modası kısa sürede gerek mabedlerin duvarlarında gerekse sivil mimarî yapıların duvarlarındaki şehir manzaralı kuru sıva üzerine kalemîşi tekniğinde yapılmış resimlerde süsleme motifi olarak yaygınlaşmıştır. Bu tarz resimlerin en güzellerinden biri Amasya’da 1486 tarihinde inşa edilmiş olan Sultan II. Bayezid Camii şadırvanının tavanındaki şehir resimleri arasında yer alan saat resmidir. Bu tür resimleri Osmanlı coğrafyasının çeşitli bölgelerinde camilerin, türbelerin, konakların, köşkerlerin duvarlarında görmek mümkündür.

İslâm resim sanatı olan minyatürde sanatkârın zaman tasavvurunu doğrudan görmek zordur. Çünkü her biri bir konuyu kendine özgü çizim tekniği ve felsefesiyle anlatan meclisler her zaman için yoruma açıktır. Bu meclislere ait biçimsel özellikler ve renklerin simgeleri dışında bazı objeler, geleneksel olarak zamanın simgeleri olarak kullanılmaktadır. Bunlar saatler, burçlar, mumlar, ateş, güneş, ay, yıldızlar vb. simgeler, zamanın akışını ve hayatın değişkenliğini anlatmaktadır. İnsan ruhunu simgeleyen kuşlar, kelebekler ve diğer uçan yaratıklar, hayatın geçici olduğunu ve aynı zamanda dirilmenin mümkün olduğunu vurgulamaktadır. Bu bahsi geçen objeleri Osmanlı minyatür sanatında görmek mümkündür. Bunun yanı sıra Surnâme adı verilen sünnet düğünlerini anlatan minyatürlü yazmalarda saatçi cemaatinin geçişi veya camcılarının teşhir ettiği eserler arasında camdan yapılmış kum saatlerinin bulunduğu da rastlanmaktadır. III. Murad’ın Şehinşahnâmesi’ndeki geceyi anlatan bir minyatürde ay, yıldızlar ve açık alanda yanan meşaleler zamanın çok hoş, sanatlı bir tasviridir açık bir şekilde anlatmaktadır. Ayrıca güneşin yer

aldığı mavi gökyüzü tasvirleri de minyatürlerde bulunmaktadır. Bu tür zaman belirleyicilerin yanı sıra sultanların cülusları, Nuh’un gemisi veya sultanların önemli seferleri gibi bazı tarihi olayların da tasvir edilmeleri izleyiciye o olayların gerçekleştiği zamanı hatırlatmakta, böylece sanat zamanının hem mazi hem bugününü tasviri için çok elverişli bir saha olarak ortaya çıkmaktadır.

Buraya kadar zaman olgusunun sanatta somut ifade edilmişinin bazı örneklerine değindik. Ancak bildiği üzere filozoflar zamanı döngüsel, doğrusal, linear, yekpare gibi çeşitli perspektiflerden ele almışlardır. Bu yönlerden biri de içsel zamanı, zamanın derunî idrakidir. Sanatçının sanatını icra ettiği “zaman” işte burada, içsel zamandadır. Yani o linear ya da döngüsel zamanın içinde değil derunî zamanda eserini ortaya koyar.

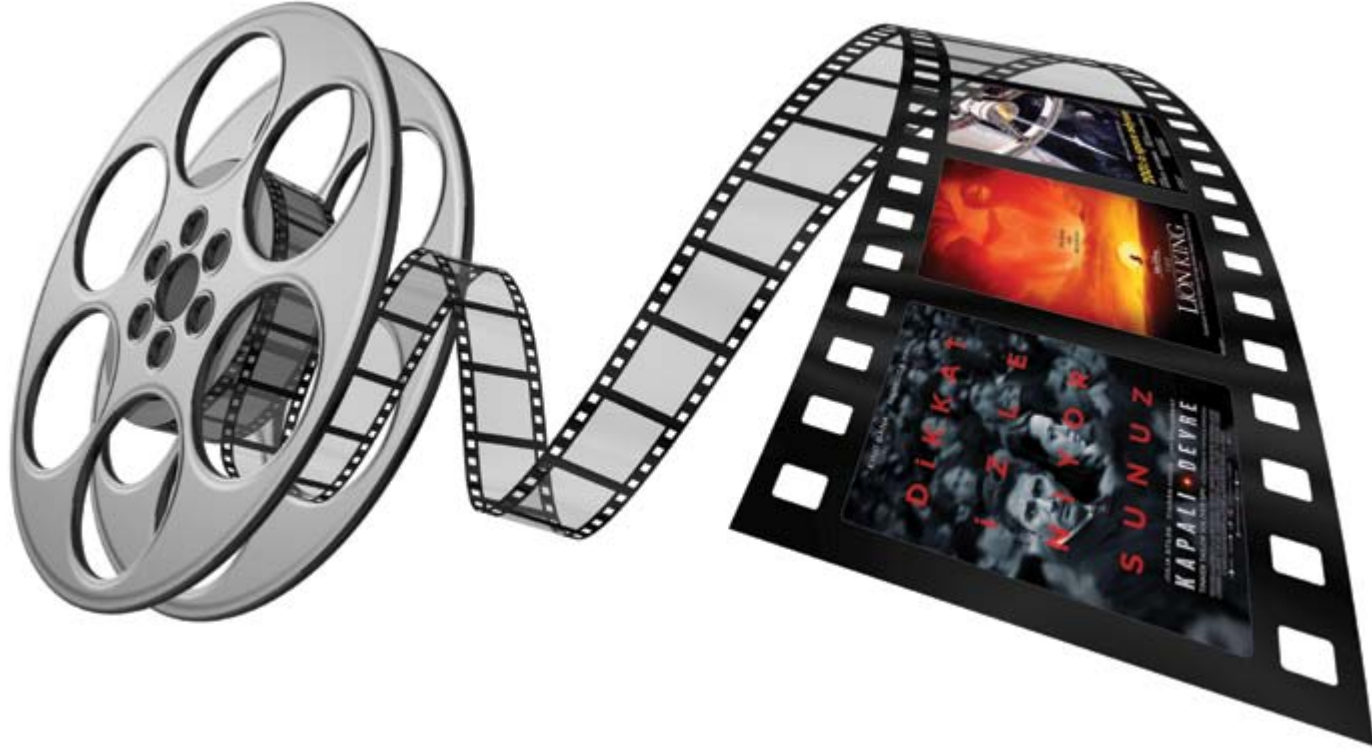
Bergson’un dediği gibi, içsel yaşam, zamansal düzenden bir ritmin melodiden ayrılmadığı gibi ayrılamaz. Melodi peşpeşe gelen müzik notalarından meydana gelmesine rağmen o, insanlar tarafından anlamlı bir bütün müzik eseri olarak algılanır. Sanatın her hangi bir dalıyla uğraşan sanatkâr da sanatını icra ederken zamanı derunî anlamda yaşar. Yani bu süreçte zamanla farklı bir ilişki içinde olur. Mesela ressam bir resim yaparken gerçek bir zamana ihtiyaç duyar. Sanatçı her nerede olursa olsun farkında olmadan kendi iç dünyasında zamanlar ötesi düşüncelere yolculuklara çıkar. Eserlerini/kompozisyonlarını oluşturacakları veya meşklarını yazacakları vakitlerde bu durumla karşı karşıya gelirler. Bazen geçmişte yaşayan büyük üstadlarla, onların ortaya koydukları eserleri karşısında onların zamanlarına gidip o vakti idrak eder, onlarla zaman içinde manevi bir bağ kurar, feyz alır, hemhâl olur. Hâsılı zaman ötesi birçok içsel durum söz konusu olabilir.

Aynı şekilde İslâm sanatları da aslında tek tek harflerden, objelerden meydana gelmektedir. Fakat o insanlar tarafından bir hat levhası, Hilye-i Şerif, tuğra, bir minyatür meclisi olarak algılanır ve seyreden

onunla bütünleşir. Bu içsel olarak yaşanan gerçek süre sayesinde. Buna bir nevi bir bilinç fonksiyonu da denilebilir.

Sanatçının, eserini oluştururken harcadığı zamanı yani esere başladığı andan tamamladığı ana kadar geçen sürenin kendisi tarafından idrakini de yine bu deruni zaman kavramı kapsamında değerlendirmek gerekir. Mesela bir şekerin bir bardak suda erimesini beklerken sıradan birinin bilincinde sabırsızlıkla orantılı olarak yoğunluğu artan süreye dair yaşanan ile fizikçinin bunu bir fizik olayı olarak ele alması sonucu ona yüklediği zamansallık aynı şey değildir. Fizikçi için şekerin suda erimesi belirli değişkenlere bağlı olarak hesaplanacak ve formüle edilecek bir zaman aralığıdır. Ancak onun erimesini bekleyen bilinçli bir varlık için yaşanacak psikolojik süreç aynı değildir. Bir sanatçı için de bir metni istifleme veya eseri kompoze etmek aynı şeydir. Sanatçı bu istifi ve eseri meydana getirirken içindeki heyecan ve şevkle geçen zamanı -bu belki birkaç saat, bazen bir kaç gün- bir an veya beş dakika gibi algılar. Bazen bunun tersi de olabilir. Bunun yanı sıra sanatkârın istifte veya eserde istediği estetiği, letafeti, duruşu, rengi yakalamak için içsel olarak yaşadığı bir takım zorlu merhalelerdeki zaman algısını da dikkate almak icab eder. Hâlbuki o istifin ve eserin nasıl olacağını bekleyen için geçen süre belki bir yıl gibi olabilir.

Bergson’un dediği gibi, bizim için birbirine zıt gibi görünen oluşa ait değişimler sadece yaratıcı tekâmülün evrendeki farklı görüntüleridir. Yaratıcı tekâmül gelişimi devamlı ileriye doğrudur. Zaman bir düzlem halinde geçer, tıpkı kartopu gibi bir an ile başlar gittikçe büyür asırlar olur, bir çığ olur. Bizler de bu düzlem içinde kendi zamanlarımızda yer alırız. Yani geçmişin bir devamıyızdır. İşte geçmişte yaşamış Şeyh Hamdullah, Mustafa Rakım, Şah Kulu, Kara Memi, Nakkaş Hasan gibi büyük sanatçılar da bu zaman düzlemi içinde kendilerinden öncekilerle ve sonrakilerle beraber aynı düzlemde aynı zamanlarda var olmuşlardır, olmaya devam edeceklerdir. ■

SİNEMA VE ZAMAN

Mehmet Ali PULCU

2001: Bir Uzay Destanı” filminde, ön insanı temsil ettiğini varsaydığımız bir maymun topluluğu ellerinde tuttıkları kemikleri silah olarak kullanabilme becerisini gösterip rakip grubu tuttıkları su-başından uzaklaştırırlar. Grubun lideri kazandıkları zaferin gururu ile elinde tuttuğu ilkel aletini gökyüzüne doğru fırlatır. Seyirciler gökyüzüne doğru fırlatılan kemiğin yeryüzüne doğru helezonlar çizerek inişini izlerlerken aniden yerküre yörüngesinde seyreden ince uzun bir uzay istasyonu ile karşılaşılır. İlkel alet “gelişmiş” bir uzay aracına dönüşüvermiştir ve dünyamız uzaktan mükemmel bir su topu olarak gözükmektedir. Uzmanlarınca hâlâ aşılammış bir bilim kurgu klasiği olarak değerlendirilen 1968 yapımı filmde usta yönetmen Stanley Kubrick insanlık tarihinin binlerce yıllık serüvenini bir kaç dakikaya -cârî anlatıya göre- sığdırıvermiştir. Aletin keşfinden uzay teknolojisine ya da illiklikten modernliğe!

Görüldüğü üzere “yedinci sanat”, bünyesinde diğer altı sanatı bulundurabilme kapasitesi ve teknolojinin kendisine sunduğu imkânları da kullanarak, tarih sahnesine görece yeni çıktığı (1895) anlardan itibaren Âdemoğlunun dinî, ilmî, felsefî, edebî gayretlerle “zaman” kavramı hakkında peşine düştüğü sorularla, şimdiye kadar verebildiği bütün cevapları harmanlayarak tarih öncesini, tarihi, tarih dışını konu alan senaryolarla mutlak-görelî (izâfî), çizgisel-döngüsel, iç-dış zaman anlayışları katmanlarının tamamını kendine konu edinegelmiştir.

Ama kitleler üzerindeki gücü anlaşıldığı zamandan beridir kültürel-ideolojik bir araç olarak da her türden ideoloji ve dünya görüşü namına kullanılmıştır ve el-ân kullanılmaktadır.¹

Biz sinema-zaman ilişkisinde el-ân kullanılagelen bu ideolojik araç olma yönüne kısaca eğilecek, 1945-

1990 “Soğuk Savaş” dönemi ile 1990’dan şimdiye kadar geçen ve kimilerince “Yeni Dünya Düzeni” diye adlandırılan döneme ait birkaç örneğe göz atacağız. Dünya kamuoyunu hâlihazırda en fazla etkileyen yapımları gerçekleştirilmesi sebebi ile Hollywood filmle-rini tercih edeceğiz.

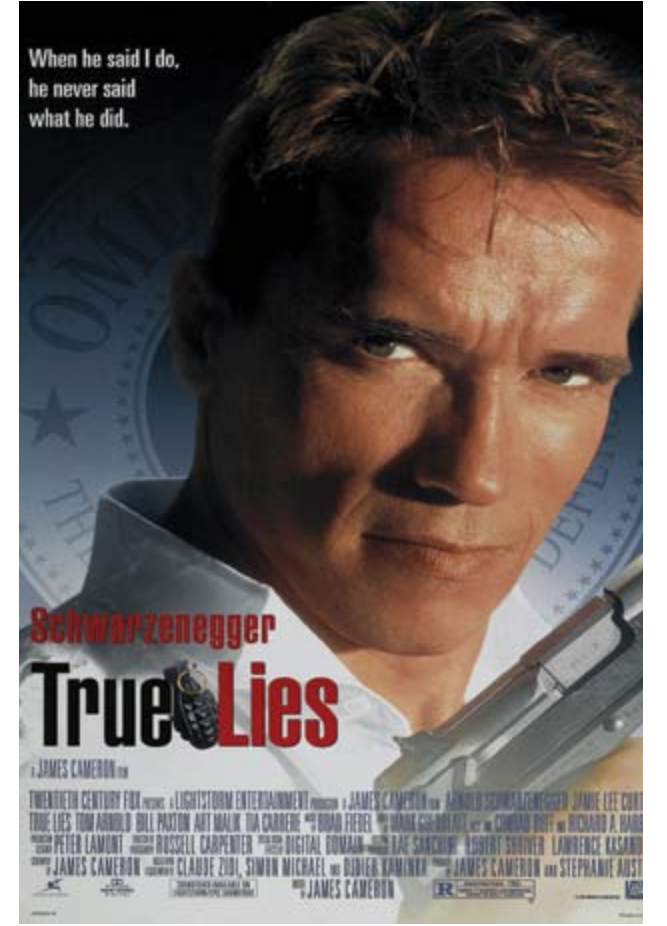
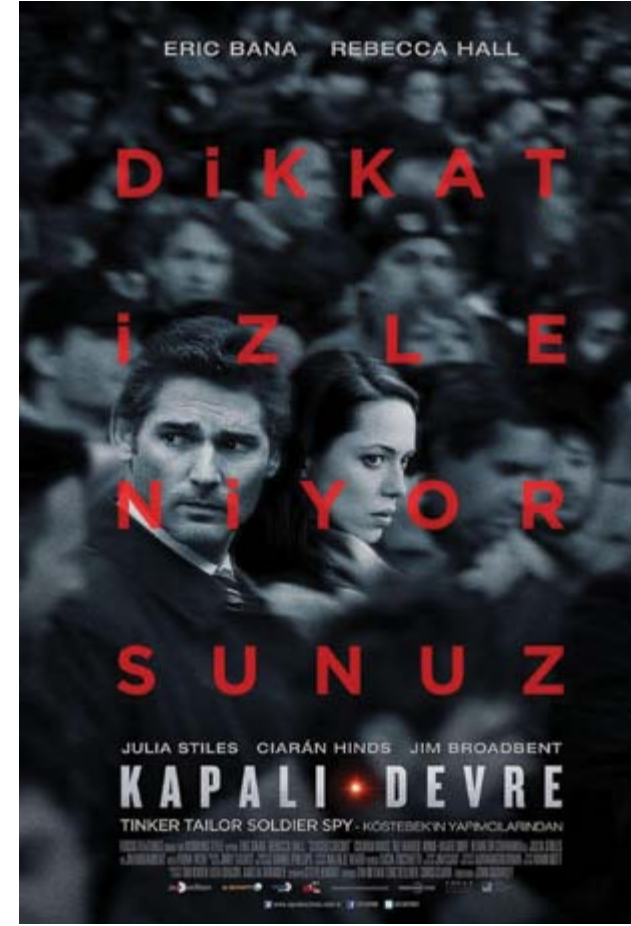
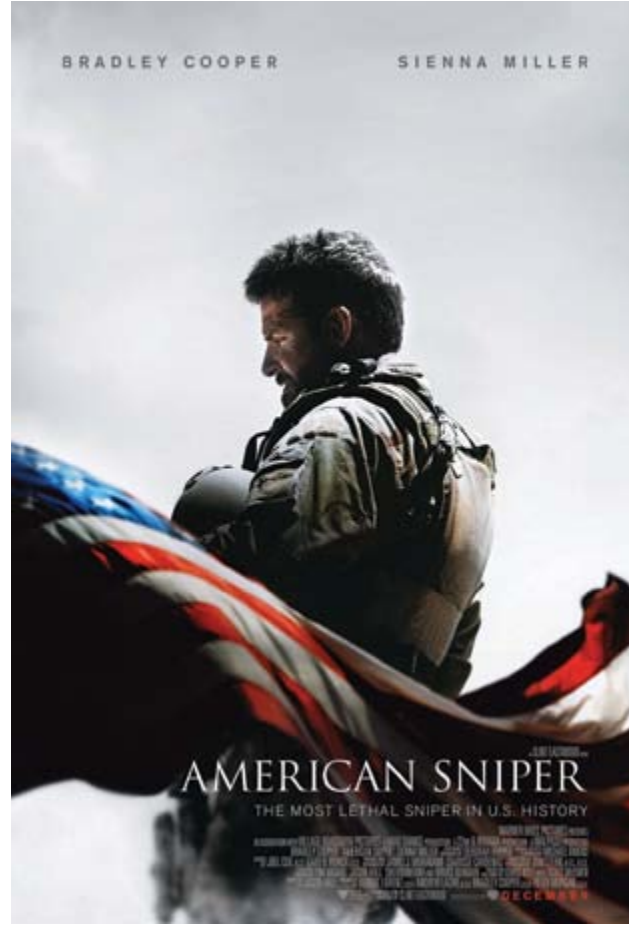
Konumuz “sinema-zaman” ilişkisi olduğunda karşı karşıya kaldığımız herhangi bir senaryonun-metnin anlaşılabilirliği açısından iki husus özellikle önemlidir. İlki; izleyiciye sunulan hikâye tarih öncesi-tarih-tarih dışı hangi zaman dilimini nasıl ele alırsa alsın sözünü bugünün izleyicisine söyler. İkincisi; zamanın ruhu (zeitgeist) filmin içine -iradî ya da değil- bir şekilde sızar. Filmin içine sızan bu ruh her ne ise, eğer takip edilebilirse, hikâyenin ardında başka başka hikâyelerin de olduğu seçilebilir. Bu iki husus gözetilerek ele alındığında seyrettiğimiz hikâye katmanlaşır.

Kubrick’in yönetmenliğini yaptığı, zikrettiğimiz filme bu iki hususu gözeterek tekrar baktığımızda insanlık tarihine yapılan kuşbakışı girizgâhtan sonra yapay zekâ ile insan arasındaki çekişmeye odaklanan senaryonun ardında ilgili dönemle alakalı başka bir hikâyenin daha yattığı farkedilir. II. Dünya Savaşı sonrasında ABD ile SSCB arasında başlayan Soğuk Savaş 1960’lı yılların hemen başlarında uzaya taşınmıştır. Sovyetler ilk uyduyu 1957’de yörüngeye oturtmuşlar, aynı sene içinde bir köpeği uzaya fırlatmışlar, insanlı ilk uzay aracını 1961’de uçurmuşlar, 1963’te ilk kadın kozmonotu uzaya göndermişlerdir. Uzayda ilk yürüyüşü 1965’te gerçekleştirenler de, 1966’da Ay’ın yüzeyine yumuşak iniş yapan ilk uzay aracını yollayanlar da yine Ruslar olmuştur. Kısacası filmin çekildiği tarihlerde uzay yarışında açık ara önde olan SSCB’dir. Bu tarihsel arka planla bakıldığında iki grubun çatışmasının mahiyeti farklılaşır ve dünyamızın uydu perspektifinden niçin mükemmel bir su topu gibi görüldüğü daha anlaşılır olur. Tarih öncesinden beri süregelen “var olma” yani “suyun başını tutma” mücadelesi iki grup arasında 1968’de uzayda olanca şiddeti ile devam etmektedir ve ABD’nin bir şekilde öne geçmesi gerekmektedir.

Apollo 11 Ay’a gönderilmeden bir yıl önce film ön hazırlık olarak dünya kamuoyuna sunulmuş hem uzay çalışmalarına ayrılan devasa bütçenin, hem iki süper güç arasında devam edegelen çatışmanın, hem de silah sanayii için yapılan harcamaların meşrûiyeti sinema sanatı aracılığı ile desteklenmiş olur. Buna şiddetle ihtiyaç vardır çünkü aynı yıllarda Vietnam’da da işler iyiye gitmemekte, ABD kamuoyu ciddi bir savaş aleyhtarlığı göstermektedir. Nitekim çok geçmeden 1975 yılında kamuoyunun artan baskısı sonucunda ABD Vietnam’dan çekilmek zorunda kalır.

Yine bu dönemde “Düşmanımın düşmanı dostumdur.” prensibi yürürlüktedir ve başta SSCB ve yandaşlarına karşı olan herkes filmin iyi adamı tarafından dost muamelesi görür. İlginç bir örnek “Rambo” serisinin üçüncü filmidir. 1988 yapımı filmde eski bir Vietnam gazisi olan Rambo komutanını kurtarmak için Rus işgali tehlikesi altındaki Afganistan’a gider. Orada kendilerini “Mücahitler” olarak tanıtan yerel güçlerin

asil duruşlarından ve savaşçılıklarından çok etkilenen kahramanımız Ruslara karşı Mücahitlerle omuz omuza savaşır. Filmin sonunda komutanını kurtarır ve Mücahitlerin “Es-Selamu Aleykum” diyerek kendilerini uğurlamalarına “Ve Aleykum Selam” diyerek mukabele eder ve film “mutlu son”la biter. Kahramanlarımız Rambo ile Mücahitler kötü adamlarımız yine Ruslardır. Attığını vuran bu bol kaslı, sert adamın hikâyesine yakından bakıldığında yine hikâyemiz kısmen farklılaşır.

Rambo karakterini değerlendirebilmek için sinema sanatı ile alakası olmayan bir metinden kısa bir alıntı yapalım; “Hegemonik güç çöküşe direnir... ABD’nin hegemonya çöküşüne direnmesi iki ardışık biçim almış bulunuyor. Nixon-Ford-Carter yaklaşımı düşük bir profil benimsemektir... 1979’da Sovyetlerin Afganistan’a girişi ve hepsinden öte İran’daki büyükel-

çiliğin rehin alınması zorlu bir sınavdı. Bunun içindir ki Birleşik Devletler politika tarzını değiştirdi. Reagan yaklaşımı bir pandemik maçoçluk yaklaşımıydı... Doğru-yanlış nedir bilmeyen müttefiklere ve yurt içindeki 1968 mirasçılarına karşı erkeklik taslamak.”²

1981-1989 yılları arasında başkanlık yapan kovboy rollerinin vazgeçilmez eski aktörü Ronald Reagan’ın, dünya kamuoyunu sınır dışı operasyonlara hazır hale getirmek adına “erkeklik taslayacak bir maçoça” ihtiyacı olduğunu bilerek Rambo’ya baktığımızda bol kaslı, sert bakışlı kahramanın bu ihtiyacı karşılamak için kurgulanmış bir karakter olduğu farkedilebilir. Rambo’nun ikizi Rocky, Ivan Drago’yu Sovyet lideri Gorbaçov’un önünde bir güzel dövüp (Rocky 4-1985) Kızıl Ekim nükleer denizaltısı ABD’ye gizlice iltica edince (Kızıl Ekim-1990) Soğuk Savaş dönemi kapanmış olur.

Yeni dönemde Hollywood’un yeni kötü adamlar bulması gerekecektir. Aranılan kan Samuel Huntington tarafından bulunur. Huntington’un 1993’de yayınlanan tezine göre prensler, devletler, ideolojiler arasındaki savaşlar nihayete ermiş, medeniyetler arasındaki çatışmaya sıra gelmiştir. “Medeniyetler çatışması” adıyla mâruf olan teze göre İslâm, Slav, Konfüçyen medeniyetleri Batı medeniyetinin “yaşam tarzına tehdit”tirler. Medeniyetler din ile etnisiteye dayalı oldukları için de değiştirilip, ehlileştirilemezler. Çatışma kaçınılmazdır. Akademik câmia tarafından pek kıymetli bulunmayan tezin işlevsel olduğu hususunda şüphe yoktur. Böylelikle Rambo’nun mücahit arkadaşları aniden elleri kanlı teröristlere dönüşeceklerdir. 1991’de Çöl Kalkanı harekâtı ile kitle imha silahları bahane edilerek Ortadoğu’da uzun yıllar sürecek savaşın ilk adımı I. Körfez Savaşı olarak zaten başla-

tilmiştir ve Huntington’un tezi, planlanan savaşları meşrulaştırmanın ilk adımıdır. Sonraki adımlar tezi meşrulaştıracak düzinelerce filmin ardı sıra çekimi ile sağlanacaktır.

“Gerçek Yalanlar” (1994) filmi tezin yayınlanmasından bir sene sonra arz-ı endam eder. Çekik gözlü (Konfüçyen) bir bayanın önderliğinde, Ortadoğulu (İslâm) teröristler ABD’nin tam göbeğinde Babil’den getirilmiş sanat eserleri içinde saklanmış Rus (Slav) yapımı nükleer başlığı patlatacaklardır. Görüldüğü üzere film akademik câmiaya sunulmuş tezin aynı zaman dilimi içinde kamuoyuna sürülmüş birebir popüler versiyonudur. Aynı tarihte vizyona giren “Aslan Kral” filmi de sözde çocuklar için çekilmiş bir çizgi film olarak gözükür. Ama çekildiği tarihi ve “medeniyetler çatışması” tezinin hemen akabinde vizyona girdiğini düşündüğünüzde sakallı, kara, kötü aslanın

sırtlanlara yaptığı “Hazır olun yüzyılın savaşına!” kö-tücül söylevini niçin bir hilâlin altında gerçekleştirdiği sorusu ile iyi aslanımızın kaybettiği babasının kendisine mânâ âleminde (!) görünüp “Oğlumsun ve tek gerçek kralın!” hatırlatmasının mahiyeti yine farklılaşır. “Matriks” serisinde beklenen mehdi Neo’nun görevinin Siyon’u kurtarmak olduğunu, serinin yapım tarihlerinin 1999, 2003, 2003 olduğunu hatırlatalım. “Yüzüklerin Efendisi” serisi de 2001, 2002, 2003 tarihlerinde gösterime girmiştir ve serinin üçüncüsü “Kralın Dönüşü”nde Aragon’a krallık tacını büyük büyücü Gandalf takacaktır. Her iki serideki anlatıya göre savaşılan kötüler insan bile olmadıklarından rahatça öldürülebilirler. 1990’ların başında uygulanmaya başlayan konseptte göre hazırlanan mistik-mesiyani, iyi ile kötü arasındaki nihâi savaş filmleri ile genç kuşaklar 2003’te gerçekleşecek II. Körfez Savaşı’na ve toplu ölümlere bir şekilde hazır hale getirileceklerdir.

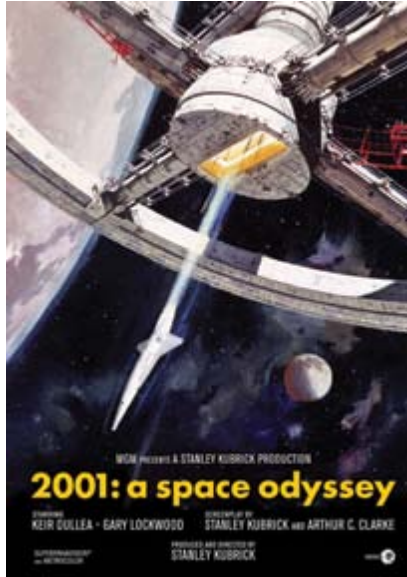
Bugünün seyircisine uzak gelebilecek zamanlarda çekilmiş filmlerden bahsetmemizin sebebi, içinde yaşadığımız zaman dilimine hâkim atmosferin uzunca bir zamandan beri hazırlanıyor olduğunu hatırlatmak içindir. Bu ön hazırlıklar sonrası diyeceğini daha net söyleyen yapımlarla karşılaşırız. “Keskin Nişancı” filmi 2015 ABD yapımıdır ve Irak’ta Chris ile Mustafa adındaki iki keskin nişancının arasındaki hesaplaşmayı hikâye eder. Chris, Mustafa’yı öldürmeden evine, ABD’ye dönmeyecektir.

2008 yapımı “Takip 1” filmi Fransa’daki Arnavut göçmenleri konu edinir. Rus mafyasının bile güç yetiremediği Arnavut mafyası bakire kızları kaçırap zengin Araplara pazarlamaktadırlar ve alâmet-i fârikaları

ellerindeki ay-yıldızlı dövmelerdir. Bir CIA ajanının kızını kaçırma hatasını işleyince liderleri öldürülür. Serinin ikinci filmi Arnavutluk’ta bir mezar başında, Yasin ve Fatiha okunan bir defin merasimi ile başlar. Elleri yine ay-yıldızlı dövmeler bulunan çete üyeleri mezar başında intikam yemini ederler. Tatil için İstanbul’a geleceğini öğrendikleri CIA yetkilisini orada öldürmeyi planlarlar. Kapalıçarşı’nın üzerinde çekilen 2 dakikalık kovalama sahnesinde 22 adet Türk bayrağı-film icâbı- görüntüye girer. CIA ajanı, ilk filmde öldürdüğü çete reisi Arnavut’un babasını da Türk hamamında öldürür. Film 2012 yapımıdır.

2013 yapımı ABD-İngiltere yapımı “Kapalı Devre” filmi İngiltere’de gerçekleştirilmiş bir terör saldırısını kendine konu edinir. Zanlı bir Türk’tür ve ismi -film icâbı- Faruk Erdoğan’dır. Kraliçe’nin “Yaşam tarzımıza saldırıyorlar.” repliğini izlediğimiz bir buçuk saatlik filmde elli küsur defa “Mr. Erdoğan” ismi telaffuz edilir. Neyse ki filmin sonunda zanlının suçlu olmadığı anlaşılır. Ama çizilen nâhoş profil zihinlere kazınır.

Hülâsâ, sinema insanın ontolojik sorularının peşine düştüğü bir sanat dalı olabildiği gibi pratik amaçlarına hizmet eden manipülatif bir araç olarak da kullanılagelmıştır ve el-ân kullanılmaktadır. Fransız sosyolog Jean Baudrillard sinemanın gücünün sınıî ve askerî araçların gücünden, Pentagon’un ve hükümetlerin gücünden daha büyük olduğunu iddia eder. Bu topraklarda bu gücün farkına henüz yeni varılmakla beraber önemli bir mesafenin alınmış olduğunu da biliyoruz. Şikâyet etmemize gerek yok. Ya kendi hikâyelerimizi kendimiz yazma basiretini gösterir ya da başkalarının hikâyelerine teslim oluruz.■

DİPNOTLAR

- 1 Ayastefenos’taki Rus Abidesinin Yıkılışı (1914), Yön: Fuat Uzkınay ; Bir Ulusun Doğuşu (1915), Yön: D.W.Griffith; Potemkin Zirhlisi (1925), Yön: Sergei Eisenstein; İradenin Zaferi (1935), Yön: Leni Riefenstahl; Yol (1982), Yön: Şerif Gören; Stalker (1979), Andrei Tarkovsky.
- 2 Wallerstein, Immanuel, Jeopolitik ve Jeokültür, Küre Yay., 2016, s. 152.

KİTAPLIK

Kâmil BÜYÜKER

Öncesi-sonrası ve içinde yaşanan dilim olarak zamana dair çok şey konuşulmasına rağmen bu alanda yazılı kaynakların bir hayli zayıf olduğu görülmektedir. Bu anlamda aşağıda zikredilecek eserlerin büyük kısmı alanlarında numune çalışmalardır diyebiliriz.

Kur’an’da “Zaman” Kavramı

Faiz Kalın tarafından ‘Kur’an’da Zaman’ konulu doktora çalışması *Felsefe ve Bilim Işığında Kur’an’da Zaman* (Rağbet yay. 2005, 400 s.) adıyla yayımlanmış. Faiz Kalın eserinde şu tespitlerde bulunuyor: “Mitolojik anlayıştan Yahudiliğe, Hıristiyanlıktan, Kur’an’ın nüzul çağındaki insana, kısaca ilk insandan sonuncusuna kadar herkesin ve her düşünce sisteminin yakinen ilgilendiği, daha doğrusu ilgilenmek zorunda olduğu bir kavramla, tevhid inancına sahip bir ferdin ilgilenmemesi düşünülemez. Bilimin, konuya duyarlılık derecesi ve yaklaşımı ayrı bir merak konusudur.” Ve şu soruları soruyor: “Rölativite, uzaya giden ikizin bir yılına karşılık yeryüzündekinin 14 yıl yaşlanması, uzaydan dönen ikizin torunlarıyla karşılaşması, bir günün bin yıl olması nasıl bir şeydir. Varlığın başlangıcı ve onu, nereden gelip nereye gittiği ve var olan bir şeyin yok olup olamayacağı hususunda yapılan tartışmalar neyi sorgulamaktadır. Başa gelen felaketlerin sorumlusu zaman olabilir mi?” Bu çalışma konu ile ilgili olarak ilahiyat alanında örnek bir çalışmadır.

Peygamberimizin Günlük Hayatı

İnsanların aldanıp, kıymetini bilmediği en büyük serveti “boş vakit” olarak niteleyen Efendimiz (s.a.v.) hayatını nasıl planlamıştı? Günlük hayatı nasıl, ne şekilde cereyan ediyordu? Fatimatüz Zehra Kamacı’nın kaleme aldığı *Hz. Peygamberin Günlük Hayatı 1-Mescidi Nebevî* (İnkılab yay. 2017, 528 s.), *Hz. Peygamberin Günlük Hayatı 2-Hane-i Saadet* (İnkılab yay. 2016, 376 s.) adlı eser bu konuda en güzel örnek Efendimiz

(s.a.v.)’in günlük hayatından önemli tablolar sunuyor. Kitapta yer alan bazı konular şunlardır: hâne-i saâdet odaları, Resûlullah’ın ev hâli, ibadet hayatı, aile fertleri ve misafirleriyle münasebetleri. Kamacı, Medine günlerinin tartışmasız en güzel ve bereketli zamanlar olduğunu ifade ediyor: “Hz. Peygamber’in Medine’de geçirdiği on yıllık süreçte, geçmiş 53 yılla mukayese edilemeyecek zenginlikte bilgiler elde edilmiş ve bu bilgiler daha sonra kaynaklara işlenmiştir. Bu yüzden Hz. Peygamber’in 63 yıllık hayatı “günlük hayat” perspektifinden ele alındığında ömrünün son on yılını geçirdiği Medine dönemi esas alınmak durumundadır.”

Ahir Zamanla ilgili Peygamberimizin söyledikleri üzerine yapılmış çalışma ise şudur:

-*Ahir Zaman Hadisleri*, Ebu Davud Süleyman b. Eş’as es-Sicistani, Şamil yay. 2014, 302 s.

Zaman Değişimi ile Hüküm Değişir mi?

Zaman değişmesi ile ahkâmın değişmesi meselesi ile ilgili Prof. Dr. Mehmet Erdoğan’ın kaleme aldığı *İslam Hukukunda Ahkâmın Değişmesi* (M.Ü. İlahiyat Vakfı yay. 2016, 263 s.) adlı eser alanında bir başucu kitap olarak nitelenebilir. Kitapta İslam hukukunun hükümlerinde “zaman ve mekâna” dayalı değişmelerin kaçınılmazlığı -geçmişten ve günümüzden örneklerle- dile getirilirken, bu konuda ifrat ve tefrit mesabesinde yaklaşımlara değinilmiş ve değişmenin sınırları çizilmeye çalışılmıştır. Hayrettin Karaman kitapla ilgili şunları söyler: “Araştırmacı bu çalışmasında İslam Hukuku’nun, değişen hayat şartlarına ayak uydurma, dal ve budaklarıyla değişirken, kök ve gövdesi ile aynı kalma kabiliyetini incelemiş, açık, sağlam ve delillerle güçlendirilmiş sonuçlara varmıştır.”

İslam Kültüründe Vakit Disiplini

Dinimiz hayatı disipline ederken namazı merkeze koymuş ve herşey onun etrafında dönmüştür. Bunun

etrafında pratize edilen bu namaz/vakit disiplini üzerine büyük bir İslam Medeniyeti de inşa edilmiştir. Özcan Hıdır tarafından kaleme alınan *İslam Kültüründe Vakıt Disiplini* (Erkam yay. 2006, 112 s.) de bu minvalde yazılmış bir eserdir.

Felsefe, Din ve Kültürde Zaman

Zamanın bilimin her dalında bir değerlendirme Arslan Topakkaya'nın kaleme aldığı *Felsefe, Din ve Kültürde Zaman* (Say yay., 2017, 472 s.) kitabı işin felsefesini, dini ve kültürel boyutları ile birlikte etrafıca ele alıyor. Yazar, insanın kendi varlığını ve diğer varlıkların anlamlarını ancak zamanın ne olduğunu bilmesi durumunda anlayabileceğini ifade ederken günlük yaşantımızın temelini oluşturan fakat bir o kadar da insana gizli kalan “zaman” kavramını ele alıyor. Eserde, zamansallığın aynı zamanda sonsuz aramak anlamına geldiğini, sonluluk ve fani olmanın bir kusur olmayıp, aksine avantaj olduğu ifade ediliyor.

Edebiyatımızda Zaman ve Edebiyatçıların Zamanı

Edebiyatımızda zaman konusu kimi eserlere konu olurken, edebiyatçılarımızın zamanı hayatlarına dair ilginçlikler ise ayrı bir bahis konusudur. Yazar Beşir Ayvazoğlu'nun kaleme aldığı *Saatler, Ruhlar ve Kediler* (Kapı yay. 2015, 384 s.) adlı eserde özellikle edebiyat muhitlerinden yaşanmış farklı sahneler yer almakta. Saatleri Ayarlamak, Edebiyatımızın Ağız Tadı, İlm-i Sima, Ötekiler adlı dört bölümden oluşan eserin ilk bölümünde yazar şunları söylüyor: “Saatleri Ayarlamak” başlığını taşıyan birinci bölümde modern edebiyatımızın Bektaşileri, medyumları, düelloocuları, diplomatları, ütopyacıları, intihalcileri, saatçileri ve saat meraklıları ile tanışacak; Namık Kemal'in babası ve oğluyla tuhaf ilişkisini, Mehmet Âkif'in oğullarının dramını, Paris'ten dönerken, parası bittiği için Venedik'te bir otele mahsur ka-

lan Ahmet Hâşim'in nasıl bir panik yaşadığını, Abdülhak Şinasi'nin kendisini aşağılayan Yahya Kemal'den nasıl intikam aldığını vb. öğreneceksiniz.” (s.9-10)

Dünyanın Kiskandığı Saatler Burada

Milli Saraylar Saat Koleksiyonu (Metin: Vahide Gezgör, TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı yay. 1997, 113 s.) adlı eser, Dolmabahçe Sarayı, Beylerbeyi Sarayı'nda muhafaza edilen 46 adet saatin tanıtımından oluşmaktadır. Mısır Hidivi Hüseyin Hilmi Paşa tarafından II. Abdülhamid'e hediye edilen Ayaklı Saatler gibi nadide eserlerin yer aldığı masa saati, konsol saati, boy saati, orta saati, şömine saati gibi saatlerin yer aldığı koleksiyon dikkate değer bir çalışma olarak literatürde yerini alıyor.

Yine Milli Saraylar yayını olan *Saat Kitabı* (TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı yay., 2011, 127 s.) saatin ve saatçiliğin ruhu ve felsefesi üzerine önemli bir yayın faaliyeti olarak raflarımızda yerini almaktadır. Kitabın metinlerini kaleme alan Milli Saraylar Saat Koleksiyonu Sorumlusu Şule Gürbüz, eserin girişinde şunları söylüyor: “Zamanla ilgilenmek filozofların, teologların, mistiklerin, mutasavvıfların işiymiş eskiden. Bunu mekaniğe, ölçüye dökmek de mekanisyenlerin ve ustaların işiymiş... Şimdi ne eski usül filozof kaldı ne de anlatılanın, zamana değindiğine ait bir delil.” (s.9) Hakikaten eserin sayfaları arasında dolaşırken, bu işin sadece mekanikten ibaret olduğunu düşünenlerin aldandığı görülecektir. Alaturka Saat Alaturka Zaman, Osmanlı Saatçileri, Ahmet Eflâkî Dede, Saat Kulelerinin Varlığı ve Yokluğu Üzerine gibi önemli metinler eserin içinde yer alıyor. Ayrıca Osmanlı dönemi tekke çevresinin, özellikle mevlevîlerin saatlerle olan ünsiyeti de dikkat çekici bir husus olarak eserde bahis konusu ediliyor.

Topkapı Sarayı Saat Koleksiyonu Dünyanın Kiskandığı Saatler (Topkapı Sarayı Müzesi yay. 2012, 135 say-

fa) isimli eserde ise Şule Gürbüz ve Feza Çakmut tarafından kaleme alınan Ezami Saat ve Müslüman Saat Algısı, Türkler Nasıl Saat Yapar, Mekanik Saat Ustalığı, Topkapı Sarayı Müzesi Saatleri başlıklı yazılar yer almakta. Kitapta Topkapı Sarayı koleksiyonunda yer alan saatlerin büyük kısmını muhtevaları ile birlikte görsel olarak görmek mümkün.

Breguet ve Osmanlı İmparatorluğu adlı 68 sayfalık eser ise 1 Haziran-31 Ağustos 2010 tarihleri arasında Topkapı Sarayı Müzesinde düzenlenen “Breguet ve Osmanlı İmparatorluğu” adlı sergi dolayısıyla yayımlanmış koleksiyonlardan oluşmaktadır. Kitapta İlber Ortaylı'nın giriş yazısı ve Feza Çakmut, Emmanuel Breguet yazıları yer alıyor. Bu alanda bir diğer eser ise: *-Alaturkadan Alafrangaya Zaman / Osmanlıda Mekanik Saatler*, Doğan Gündüz, Ege yay. 2015, 206 s.

İstanbul Muvakkithaneleri

Osmanlı'da vakit konusunun bir mekân ve müessesese ile sistemleşmiş hali muvakkithanelerdir. Bugün sayısı sınırlı ve vazifelerini yapamıyor olsalar da bu bir hakikat olarak önümüzde durmaktadır. *İstanbul Muvakkithaneleri* (Kültür aş. Yay., 2010, 156 s.) , Server Dayıoğlu tarafından yayına hazırlanmış alanında tek diyeceğimiz çalışmadır. Eserde İslamiyet'te zamanın önemi ve muvakkithanelerin doğuşunu anlatan girizgâhtan sonra şu an İstanbul'da mevcut bulunan 30 muvakkithane fotoğraflar eşliğinde tanıtılmış. Aynı zamanda muvakkithanelerde kullanılan aletler de eserin ikinci bölümünde değerlendirilmiş. Yazar kitapta muvakkithaneler konusunda merhum Süheyl Ünver tarafından önemli bir gayretle malzemenin toparlandığını ancak kitap haline gelmediğini ifade ediyor. Bugün mevcut olmayan 38 muvakkithane ile ilgili Süheyl Ünver'in “Osmanlı Türklerinde Muvakkithaneler” hakkındaki makalesi de eserin sonun-

da yer almaktadır. Dikkat çekici anekdot ise Süheyl Bey'den Fatih Camii muvakkithanesini aktarırken Boyacı ve Çörekçi kapıları arasında olan muvakkithanenin 1917 yılında yandığını ifade ediyor. Ve şunları söylüyor: “Saatleri ve levhaları camiye götürüldüğü bilinen bu muvakkithane, İstanbul'un ilk muvakkithanesi olmasının yanı sıra bir Fen Akademisi görevini de üstlenmiştir.(...) İlk vakfiyesine göre burada görev yapan muvakkithe günde 10 akçe gündelik verilmiştir. 50 sene süreyle bu ücret zamanın ihtiyacına göre arttırılmıştır.” (s.147-148)

Zamanın Tarihi ve diğer kitaplar

Zaman her alanda gündem olurken, bilim adamları da zamanın tarihini yazmışlar:

-*Zamanın Kısa Tarihi*, Stephen Hawking, Alfa yay., 2017, 255 s.

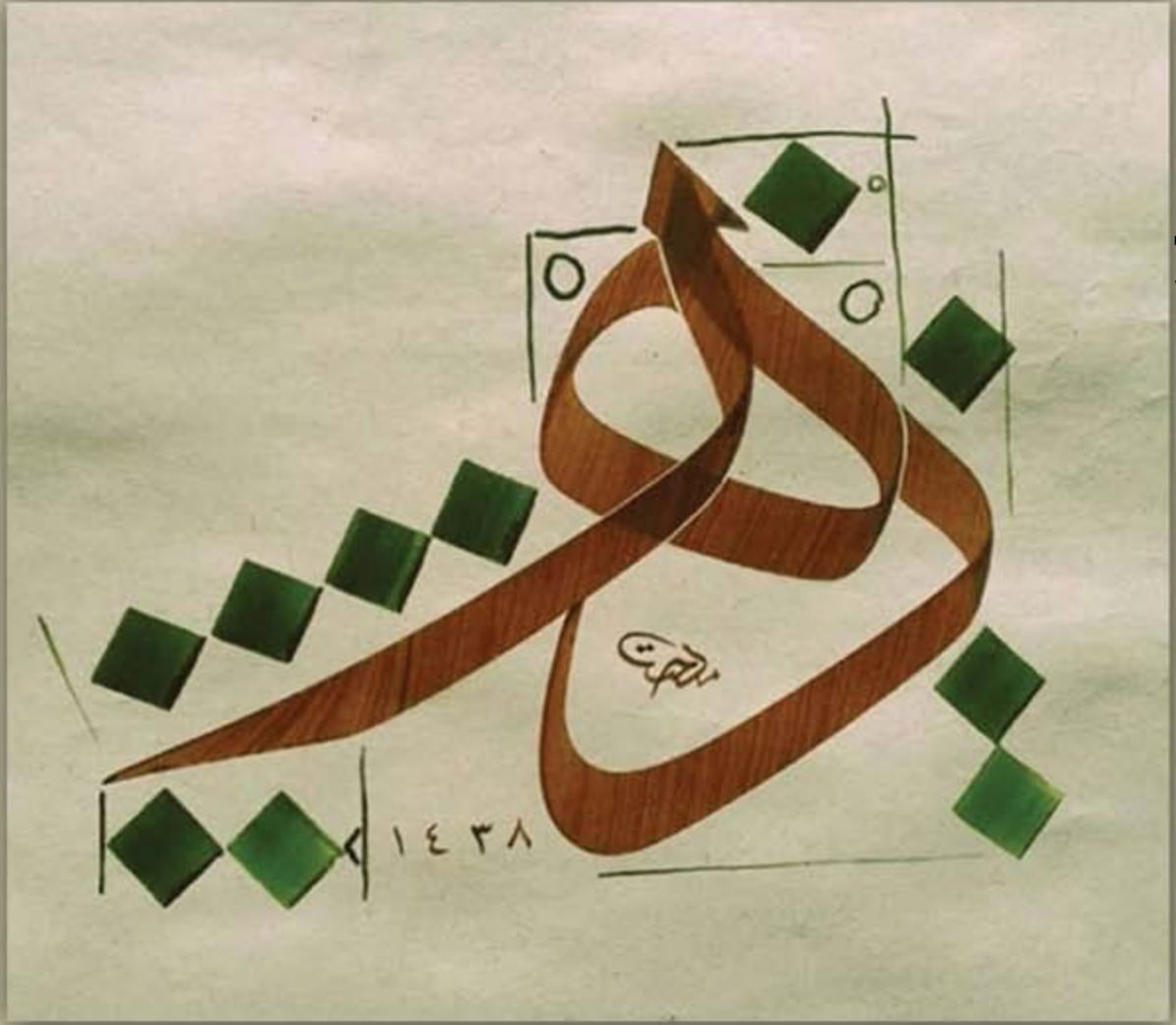
- *Erken Modern İslam'da Zaman*, (Stephen P. Blake, Çev. Ercan Ertürk, Alfa yay. 2017, 270 s.) isimli çalışma ise yalnızca İslami zaman sistemini öğrenmemizi değil, İslam dünyasındaki bilimsel çalışmaların Batı dünyası üzerindeki etkilerini anlamamızı da önemli katkılar sağlamaktadır. Eserde Safevi, Babür ve Osmanlı hakkında kısa bilgiler verilmiş, takvim, törenler ve kronolojinin üç imparatorlukta durumu/karşılığı derli toplu bir şekilde anlatılmış.

Bu alanda dikkat çekici bir kaç kitap da şunlardır:

-*Uluslararası İslam Medeniyetinde Zaman Sempozyumu-2 Cilt*, Ed. Bilal Kuşpınar, Selçuklu Belediyesi, N. Erbakan Üniversitesi yay., 2016 .

-*Hz. Peygamber ve Zamanı*, Tahirül Mevlevi, Beyan yay. 2017, 128 s.

-*İbnü'l Vakt*, Afet Ilgaz, İz yay., tsz., 120 s. ■

“Dehr”